

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

1901 — ΤΕΥΧΟΣ 5^{ον}

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΟΔΟΣ ΠΙΝΑΚΩΤΩΝ 8

ΕΝ ΤΩ, ΕΚΔΟΤΙΚΩ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΙ

ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΥ ΜΠΑΡΤ

Ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Πανακωτῶν ἀρ. 8

ΠΩΛΕΙΤΑΙ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ—ΤΟΜΟΙ Α΄ ΚΑΙ Β΄

Σελ. π' καὶ 600 καὶ σελ. 700 εἰς μέγα 8ον

Ἐκαστος τόμος τιμᾶται δραχ. 8, ἐν δὲ ταῖς Ἐπαρχίαις δραχ. 8.50.

ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ :

Βλάχου Α. *Ἀνάλεκτα. Τόμος πρῶτος. Διηγήματα, κοινωνικαὶ εἰκόνες καὶ μελέται. Σελ. 424. Δρ. 4.—, ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις Δρ. 4.50.*

Οἱ Γατελοῦζοι ἐν Λέσβῳ 1355—1462. Σελ. 86.

Λυκούργου *Λόγος κατὰ Δεωκράτους, ἐκδοθεὶς ὑπὸ Ἄρ. Β. Λώλου. Σελ. 118. Δρ. 2.25.*

Μηλιαράκη Ἄντ. *Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλαδικῶν νήσων κατὰ μέρος: Κίμωλος. Μεθ' ἑνὸς γεωγραφικοῦ πίνακος καὶ δύο εἰκόνων. Σελ. 48. Δρ. 3.—*

Μελᾶ Δ. *Πολιτικαὶ μελέται. Σελ. 8', 170.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 5^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Μονογραφία περὶ τῶν κατὰ τὴν μεσσηνιακὴν Πύλον, ὑπὸ Γ. Παπανδρέου	Σελ. 193
Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν τυπογραφείων. Α'. Ἐκθεσις τῆς συστάσεως τῆς τυπογραφίας Ἰασίου, ὑπὸ Σ. Σ.	» 209
Β'. Συμπληρωτικὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, ὑπὸ Ἀνδρέα Δ. Τόμπρα	» 211
Πόθεν τὸ ὄνομα «βάρκα», ὑπὸ Ἰω. Πρωτοδίκου	» 213
Ἐπιγραφαὶ Τυρνάβου, ὑπὸ Ν. Ι. Γιαννοπούλου	» 214
Ἐγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως (1821), ὑπὸ Ν. Α. Βέη	» 227
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829. (Μετὰφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Κ. βαρώνου Ἐϊδεκ)	» 234

Ἐν παραρτήματι :

Ἱστορία τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ὑπὸ Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, μετ' εἰκόνων	Σελ. 65-80
---	------------

Κύριος καὶ πρώτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεῦτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῆ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπόν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμψη

ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πῶς δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλη ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἔκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δὲ ἑτησίᾳ συνδρομῇ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Οἱ συνδρομηταὶ τῆς « Ἀρμονίας » παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσι τὴν συνδρομὴν των

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πινακωτῶν 8,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν Herrn CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως: pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗΝ ΠΥΛΟΝ

Α' ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

Περί τῆς περιωνύμου μεσσηνιακῆς Πύλου, ἐν ἣ τσοσαῦτα γεγονότα ἐξειλίχθησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καὶ πολλὰ τὰ ἀρχαιολογικῆς ἀξίας ἔργα εἶναι, ἐλάχισται ἐργασίαι ἐγένοντο καὶ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλοδαπῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἱστορικῶν. Ἐκ τούτου ὀρμώμενος θὰ προσπαθῆσω νὰ διαλευκάνω τὰ κατ' αὐτὴν ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν ἐμῶν ἐρευνῶν.

Ἐν παρόδῳ δ' εἰρήσθω, ὅτι πλὴν τῆς μεσσηνιακῆς Πύλου ὑπῆρχον ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἡ ἠλειακὴ Πύλος καὶ ἡ τριφυλικὴ, περὶ ὧν ἐν ἐκτάσει ἐπραγματεύθην ἐν τοῖς Ἑλειακοῖς μου (ἐν σελ. 74 καὶ 201), καὶ ὧν ἡ τελευταία ὑπὸ τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Κουρτίου θεωρεῖται ὡς ἡ Πύλος τοῦ Νέστορος μὲ ἰκανὰ ἐπιχειρήματα, ἐκ τῆς Ἰλιάδος μάλιστα εἰλημμένα, ἐνῶ πάντες οἱ ἄλλοι δέχονται ὡς τοιαύτην τὴν μεσσηνιακὴν.

Ἡ νῦν πολίγῃ τῆς Πύλου ἢ ἄλλως καὶ Ναβαρρίνον καὶ Νεόκαστρον καλουμένη, κεῖται παρὰ τὴν νοτίαν εἴσοδον τοῦ μεγίστου λιμένος τῆς Πύλου τοῦ ἀποχωριζομένου τῆς θαλάσσης καὶ σχηματιζομένου κυρίως ὑπὸ τῆς ἀπὸ δυσμῶν ἐπιμήκους καὶ βραχῶδους νήσου Σφακτηρίας ἢ Σφαγίας. Διαπλοῦται δ' ἐπιχαρίτως ἡ πολίγῃ παρὰ τὴν ἀκτὴν, τοὺς πρόποδας καὶ τὴν κατωφέρειαν τὴν ἀμφιθεατρικὴν τοῦ πρὸ αὐτῆς ὑψομένου ὑψώματος τοῦ βουνοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ὅπερ ὑψώμα ἀπὸ νότου φέρει καὶ τὸ φρούριον, ὅπερ πιθανῶς μὲν ἐκτίσθη ὑπὸ τῆς χήρας τοῦ Γουλιέλμου de la Roche περὶ τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} αἰῶνος μ. Χ., ἀνεκαινίσθη εἶτα ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑπὸ τῶν Γάλλων τοῦ Μαιζῶνος τῷ 1828 ἐκ νέου σχεδὸν ἀνεικοδομήθη, νῦν δὲ ὡς δεσπωτήριον χρησιμεύει· ἡ δὲ κτίσις τῆς πολίγῃς ἀποδίδεται εἰς τὸν Νικόλαον τοῦ Saint-Omer περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος.

Ὁ θαυμασιος λιμὴν τῆς Πύλου, ὁ φύσει τοιοῦτος, προωρίσθη εἰς

πολλά ιστορικά γεγονότα τοῦ ἐκ φύσεως εἰς τὴν θάλασσαν ῥέποντος ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὅθεν εὐρίσκομεν ἐν μὲν τοῖς προϊστορικοῖς χρόνοις ἐνταῦθα τὸ κέντρον τοῦ ἀνθηροῦ βασιλείου τοῦ Νέστορος, τοῦ πυλιακοῦ λεγομένου κράτους, ὅπερ ἐξετείνεται ἀπὸ Μεθώνης μέχρι τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ ἐπὶ πολὺ ἤκμασεν. Ἄλλ' ἐπὶ τῶν κυρίως ιστορικῶν χρόνων ἠρημώθη ἡ παραλία αὕτη· διότι οἱ μὲν Κρеспонτίδαι εἶχον ὡς κέντρον τὴν Στενύκλαρον καὶ λιμένα τὰς ἐκβολὰς τοῦ Παμίσου, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, ἀφοῦ ὑπεδούλωσαν τὴν Μεσσηνίαν μετὰ τοὺς μεσσηνιακοὺς πολέμους, θέλοντες νὰ ἐξαλείψωσι τὰ πρῶην ιστορικὰ σημεῖα τῆς Μεσσηνίας, ἀφ' ἐτέρου δ' ὀλίγον μεριμνῶντες περὶ ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας, ἠρήμωσαν τὴν χώραν, ἐξ ἀντιζηλίας δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Πύλου ἠφάνισαν καὶ τὸν βουνὸν αὐτῆς ἐκάλεσαν ἤδη Κορυφάσιον. Ἄλλ' ἐνταῦθα κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 425 π. Χ. ἐγένοντο τὰ πολύκροτα ιστορικὰ γεγονότα μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιᾶτων καὶ ἡ αἰχμαλωσία ἐν τέλει τῶν Σπαρτιᾶτων ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας· μέχρι τοῦ 410 π. Χ. ἤρχον ἐνταῦθα οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλ' ἔπειτα αὖθις ἡ Πύλος ἐξηφανίσθη, μέχρις οὐ ἡ ἀνίδρυσις τῆς Μεσσηνίας ὑπὸ Ἐπαμινώνδου τῷ 369 ὕψωσε καὶ ταύτην εἰς πόλιν καὶ λιμένα μεσσηνιακὴν μὲ προνόμια καὶ μὲ δικαίωμα κοπῆς ἰδίων νομισμάτων, ὡς τοιαύτην δ' ἐπεσεκέφθη αὐτὴν ὁ Πausanias (περὶ τὸ 151 μ. Χ.) καὶ εὗρεν ἐν αὐτῇ ναὸν τῆς Κορυφασίας Ἀθηνᾶς καὶ ἠρώων τοῦ Νέστορος. Ἐν τῷ μεσαιῶνι καὶ αὖθις ἐπεσκοτίσθη ἡ Πύλος ὑπὸ τῶν ὁμόρων Κορώνης καὶ Μεθώνης, μέχρις οὐ Φράγκοι, ὡς εἴρηται, ἔκτισαν τὸ παρά τὴν πολίχνην φρούριον καὶ εἶτα τὴν πολίχνην, ἅτινα κατόπιν ἐκλήθησαν Ναβαρρίνον ἀπὸ τῶν ἐκ Ναβάρρας μισθοφόρων τῶν ἐγκαθιδρυθέντων ἐνταῦθα τῷ 1381 (château Navarrois). Τῷ 1498 κατέλαβον οἱ Τούρκοι τὴν Πύλον παρὰ τῶν Βενετῶν καὶ ἐδέσποσαν αὐτῆς ἔκτοτε πλὴν βραχειῶν διακοπῶν, δηλ. ἀπὸ τοῦ 1644-1648 καὶ ἀπὸ τοῦ 1686-1715, ὅτε ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Βενετῶν, καὶ κατὰ τὸ 1770, ὅτε οἱ Ῥώσοι ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας κατέλαβον αὐτήν. Οἱ ἐπαναστάντες Ἕλληες ἐγένοντο κύριοι τοῦ φρουρίου ἐν ἔτει 1821, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ν' ἀφῆσωσιν αὐτὸ εἰς τὰς στρατίας τοῦ Ἰμβραήμ τῷ 1825 ἀποβιβασθέντος ἐνταῦθα μετ' ἰσχυροῦ στόλου καὶ στρατοῦ καὶ τὴν Μεσσηνίαν ἐντεῦθεν ἠρημώσαντος. Γνωστὸν τέλος εἶναι τὸ διάσημον γεγονός τῆς 8 Ὀκτωβρίου 1827, ὅτε ὁ ἐξ 82 πολεμικῶν πλοίων καὶ 2000 κανονίων τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος καταναυμαχήθη καὶ κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὸν Κόδριγκτων ἠνωμένου στόλου τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας, ἐκ μὲν τῶν Τούρκων κατα-

στραφέντων 53 πλοίων καὶ 6000 στρατιωτῶν, ἐκ δὲ τῶν Εὐρωπαϊῶν φρουθεντῶν 172 καὶ τραυματισθέντων 470. Τὸ ἐπόμενον ἔτος παρέλαβε τὴν Πύλον ὁ Μαιζὼν ἀναγκάσας τὸν Ἰμβραήμ. νὰ φύγη καὶ εἶτα παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὸ ἐλεύθερον πλέον Ἑλληνικὸν Βασίλειον.

Τὸ δ' ἐπὶ τοῦ Κορυφασίου μεσαιωνικὸν φρούριον, τὸ ἄλλως πρὸς διακρίσιν τοῦ παρὰ τὴν νῦν πολίχνην Παλαιὸν Ναβαρρίνον ἢ Παλαιόκαστρον καλούμενον, εἶναι ἀρχαιότερον ἐκείνου, ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπίσης, ὡς φαίνεται, κτισθὲν πρὸς διαμονὴν τῶν ἐκεῖ ἀρχόντων μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ ἄλλου, ἐπισκευασθὲν δ' ὑπὸ τῶν Βενετῶν.

Β' ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ

Ὁ ἱστορικὸς καὶ ἔξοχος λιμὴν τῆς Πύλου ἔχει μεγάλην ἔκτασιν καὶ φαίνεται ὡς κόλπος, κλείεται δ' ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τῆς ἐπιμήκους νήσου Σφακτηρίας, ἣτις ἔχει μῆκος μὲν ἀπὸ Β. καὶ Ν. 4400 περίπου γαλλικῶν μέτρων, πλάτος δ' ἀπ' Α. πρὸς Δ. κατὰ μέσον ὄρον 600 μέτρων. Τῆς Σφακτηρίας μέρη θεωροῦνται διὰ γεωλογικοὺς λόγους ἢ καὶ ὑπὸ τῆς βίας τῆς θαλάσσης ἀπ' αὐτῆς ἀποσπασθέντα τὰ δύο πρὸς Ν. αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν μεγάλην εἴσοδον τοῦ λιμένος κείμενα νησίδρια Νεληγήμπαμπα (ἢ Στενὴ Πέτρα) καὶ Φανάρι (ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ φανοῦ), ὧν ἡ τελευταία ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων καλεῖται Πύλος. Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ Φαναρίου καὶ τῆς χέρσου σχηματίζεται ἡ ΝΔ. μεγάλη εἴσοδος εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου, ἢ καὶ κυρία εἴσοδος, διότι ὑπάρχει καὶ ἄλλη εἴσοδος τεναγώδης εἰς τὸν αὐτὸν λιμένα ἀπὸ τῶν ΒΔ. μεταξὺ Σφακτηρίας καὶ Κορυφασίου, Συκιά καλουμένη. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἔχομεν διαφωνίαν τοῦ Θουκυδίδου (Δ' 8) πρὸς τὴν πραγματικότητα· διότι ἡ μὲν νῆσος Σφακτηρία κατὰ μὲν τὸν ἱστορικὸν εἶναι μακρά, 15 σταδίων ἀρχαίων (2880 γαλλ. μέτρων), πράγματι δέ, ὡς εἴρηται, 24 σταδίων (4400 γαλλ. μέτρων), ἡ δὲ βορεία εἴσοδος τοῦ λιμένος κατὰ μὲν τὸν Θουκυδίδην ἐχώρει δύο πλοῖα, νῦν δὲ μόνον εἰς μικρὰ πλοιάρια εἶναι διαβατή, ἡ δὲ νοτία τέλος ἢ μεγάλη εἴσοδος τοῦ λιμένος κατὰ μὲν τὸν ἱστορικὸν ἐχώρει 8 μέχρις 9 ναῦς ὁμοῦ εἰσπυρομένας, νῦν δ' ἔχει εὐρύτητα 1400 μέτρων, ἧτοι πολὺ μεγαλυτέραν· οὐδ' εἶναι δυνατὴ κατὰ Bursian ἢ παραδοχὴ ὅτι νῦν καὶ ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ λιμένος σὺν τῷ χρόνῳ ἠϋρύνθη οὐδ' ὅτι ἡ νῆσος Σφακτηρία ἐμηκύνθη. Τὸ ζήτημα λοιπὸν κατ' αὐτὸν λύεται διὰ τῆς παραδοχῆς ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἐξιστόρησε

τὰ ἐν Πύλῳ αὐτὸς ἰδὼν τὰ τοπία αὐτῆς, ἀλλὰ παρέλαβε ταῦτα παρὰ διηγητοῦ, ὅστις ἐπλανήθη ὡς πρὸς τὰς ἀποστάσεις.

Κατὰ τὴν παραλίαν ἐκείνην ἀρχαιότατα ἦσαν πολλαὶ νῆσοι κατὰ σειράν, ἤτοι ἡ Σφακτηρία, τὸ Κορυφάσιον καὶ ὁ βουνὸς τοῦ προφήτου Ἑλίου τοῦ Πετροχωρίου· ἀλλ', ὅπως καὶ ἐν ἄλλαις ἀκταῖς τῆς δυσμικῆς Πελοποννήσου συνέβη, ἤδη πρὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐκ γεωλογικῶν λόγων τὸ μὲν Κορυφάσιον καὶ ὁ βουνὸς τοῦ προφήτου Ἑλίου προσχωσθέντα ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἠνώθησαν μετὰ τῆς ξηρᾶς καὶ ἀπετέλεσαν χερσονήσους καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν τὸν κόλπον τῆς Βοϊδοκοιλίας, ἐκ δὲ τοῦ πάλαι συμπλέγματος νήσων ἀπέμειναν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῶν ἀρχαίων χρόνους καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐν μὲν τῷ λιμένι τῆς Πύλου ἡ μικρὰ νησίς ἢ νῦν καλουμένη Χελωνάκι, πρὸς Δ. δ' αὐτοῦ ἡ μεγάλη νήσος Σφακτηρία ἢ Σφαγία καὶ ἡ ἐγγὺς πρὸς Ν. αὐτῆς Πύλος (τὸ νῦν Φανάρι), ἣτις ὁμῶς φαίνεται ὅτι οὐδὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὄνομα ἴδιον ἔφερον, ἀπεσπᾶσθη δὲ πάντως κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς Σφακτηρίας, ὡς καὶ ἡ ἐγγὺς αὐτῆς βραχῶδης νήσος Νεληχήμπαμπα. Κατὰ ταῦτα «αἱ Σφαγίαι» παρὰ Ξενοφῶντι ('Ελλ. 6, 2, 31) εἶναι ἡ Σφακτηρία καὶ ἡ Πύλος, αἱ δὲ «tres Sphagiae ante Pylum» αἱ ἀναφερόμεναι παρὰ Πλινίου (N. H. IV, 12, 55) εἶναι προφανῶς ἡ Πύλος, ἡ Σφακτηρία καὶ τὸ Χελωνάκι.

Τὸ Κορυφάσιον λοιπὸν γεωλογικῶς φαίνεται ὅτι ἦτο ἔκπαλαι νήσος, καθὼς καὶ ὁ βουνὸς Ἁγ. Ἑλίας τοῦ Πετροχωρίου, διότι ἄπειρος στοιβάς ἄμμου κεῖται ἤδη κατὰ χώραν καὶ πρὸς Α. τοῦ Κορυφασίου καὶ πρὸς Α. τοῦ ἄλλου βουνοῦ ἐν τῇ θέσει Σκαλίτσα, ἔνθα νῦν ἡ πληθὺς τῶν μνημάτων, περὶ ὧν κατωτέρω. Κατὰ ταῦτα τὸ νῦν ἰχθυοτροφεῖον (κοινῶς Διδάρι)—τὸ κείμενον πρὸς Α. τοῦ Κορυφασίου καὶ πρὸς Β. τοῦ λιμένος τῆς Πύλου καὶ ἀποτελοῦν λιμνοθάλασσαν χωριζομένην δι' ἄμμώδους μεσοτοίχου ἀπὸ τε τοῦ λιμένος καὶ ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Βοϊδοκοιλίας, ἀνοιγόμενον δὲ κατὰ Μάιον χάριν τῆς ἰχθυοτροφικῆς αὐτοῦ ὑπηρεσίας δι' αὐλακος τεχνητῆς πρὸς τὸν λιμένα τῆς Πύλου παρὰ τὸ Κορυφάσιον—ἀρχαιότατα ἦτο θάλασσα, ἣτις συνείχετο πρὸς τε τὸν λιμένα τῆς Πύλου καὶ τὴν Βοϊδοκοιλίαν, σὺν τῷ χρόνῳ δ' ἕνεκα τῶν θαλασσίων προσχώσεων ἐγένετο λιμνοθάλασσα ἢ ἄμμώδης πεδιάς, διὰ τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης ἐκβαθυνθεῖσα εἰς λιμνοθάλασσαν χάριν τῆς ἰχθυοτροφίας. Ὡς ἔχει δὲ νῦν, ἦτο περίπου καὶ ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Αἱ πελώριαι δὲ στοιβάδες τῆς λεπτοτάτης θαλασσίας ἄμμου αἱ

περικαλύπτουσαι ἀπελπιστικῶς τοὺς χώρους τούτους παρὰ τὴν ἀκτὴν καὶ τὸ ἰχθυοτροφεῖον δίδουσι καὶ νῦν τὴν εἰκόνα τῆς ἀμμώδους Πύλου, ὡς ὀνομάζει αὐτὴν ὁ Ὅμηρος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ χωρία τῆς Ἰλιάδος καὶ τὰ πλείστα τῆς Ὀδυσσεΐας προσαρμόζονται μᾶλλον πρὸς τὴν τριφυλιακὴν Πύλον (παρὰ τὸ νῦν χωρίον Καλλιίδοναν τοῦ δήμου Ἀρήνης τῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας κειμένην) ὡς τὴν Πύλον τοῦ Νέστορος, καὶ τοῦτο ὑποστηρίζει καὶ ὁ Στράβων καὶ ὁ Κούρτιος καὶ πρὸς τούτοις συμφωνῶ καὶ ἐγὼ ἐν τοῖς Ἠλειακοῖς μου (σ. 74 καὶ 201), ἀλλ' οἱ λοιποὶ γεωγράφοι καὶ ἡ κοινὴ τῆς ἀρχαιότητος γνώμη κλίνουσιν ὑπὲρ τῆς μεσσηνιακῆς ὡς πατρίδος τοῦ Νέστορος· ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἴδιον θέμα πρὸς συζήτησιν.

Τακτικαὶ ἀνασκαφαὶ γινόμεναι ἐν τῇ λωρίδι μεταξὺ λιμνοθαλάσσης καὶ λιμένος Πύλου, καὶ μάλιστα θέρους, ὅτε χαμηλοῦνται τὰ ὕδατα τοῦ Διβαρίου, θέλουσι προαγάγει πολλὰ εἰς φῶς ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν Πύλον, καθὼς καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς Βοϊδοκοιλιάς καὶ ἐκεῖθεν αὐτῆς πρὸς τὴν Σκαλίτσαν. Νῦν ἐπὶ τῆς λωρίδος μεταξὺ Διβαρίου καὶ λιμένος ἐπιπολῆς εἶναι λείψανα τοῦ φραγκικοῦ ἢ βενετικοῦ ὕδραγωγείου, δι' οὗ ἐκ τῶν πρὸς Α. βουνῶν διωχετεύετο ὕδωρ εἰς τὰς ΝΑ. ὑπωρείας τοῦ Κορυφασίου, ἔνθα νῦν εἶναι φρέαρ μὲ ὑφάλμυρον ὕδωρ παρὰ τὴν μπουκαν τοῦ Διβαρίου, δηλ. τὴν τεχνητὴν αὐτοῦ ἔξοδον εἰς τὸν λιμένα.

Τὸ Κορυφάσιον.

Τὸ Κορυφάσιον συγκεντροῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰς ὀμηρικὰς τοῦ Νέστορειου κράτους παραδόσεις καὶ τὰς τῆς ἱστορικῆς Πύλου καὶ τῆς Πύλου τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ φραγκικοῦ Παλαιοκράστρου καὶ πάσης ἐποχῆς τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Τοῦ Κορυφασίου λοιπὸν τούτου βουνοῦ ἡ μὲν ἀπ' Α. πλευρὰ εἶναι καθετωτάτη καὶ ἀποτομωτάτη, ἡ δ' ἀπὸ Β. ἐπίσης ἀπότομος, ἀλλὰ πῶς πλαγία, ἡ δὲ δυτικὴ εἶναι ἰσχυρῶς ἐπικλινῆς καὶ ἡ νοτιὰ ἠρέμα ἐπικλινῆς· ἀλλ' ἡ ἀκτὴ εἶναι ἀποκρημοτάτη καὶ ἀπὸ τῆς Συκιᾶς καὶ ἀπὸ τῆς Βοϊδοκοιλιάς καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἔχουσα παρὰ τὴν θάλασσαν βράχους πανταχοῦ καθέτους ἀπὸ 5 μέχρις 20 μέτρων ὕψους. Τὰ δὲ τείχη, ἅτινα περιέφρασσον τὸ Κορυφάσιον, ἀπ' ἀνατολῶν μὲν καὶ βορρᾶ δὲν ὑπῆρχον διὰ τὸ ὑπερύψηλον, κάθετον καὶ ἄβατον τοῦ βράχου, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ νότου καὶ δυσμῶν. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς λοιπὸν τοῦ βουνοῦ κατὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ βράχου κατήρ-

χοντο εἰς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς ἀποτόμως ἐπικλινούσας κατωφερείας (κατὰ τὴν διεύθυνσιν ΒΑ· ἰδὲ σχῆμα) εἰς διάστημα 50 περίπου μέτρων· τῶν τειχῶν τούτων εὐρίσκονται λείψανα παρὰ μὲν τὴν θάλασσαν πελασγικὰ καταφανῆ ἐν τρισὶ σημείοις, ἐν οἷς μόνον οἱ θεμέλιοι λίθοι ἀπομένουσιν, ἀνωτέρω ὁμῶς πρὸς τὴν κορυφὴν καὶ καταφανῶς συνεχόμενα, πολλαχοῦ δὲ καὶ μέχρι τριῶν μέτρων ὕψους διατηρούμενα, ἀλλὰ ταῦτα πλέον εἶναι τείχη ἄνευ ἀρχιτεκτονικῆς ἀξίας καὶ ἐκ λίθων ὡς ἔτυχε συνηρμοσμένων, ταῦτα δ', ὡς νομίζω, εἶναι τὰ πρόχειρα τοῦ Δημοσθένους τῷ 425 π. Χ. κτισθέντα ἐπὶ τῶν πελασγικῶν θεμέλιων, ἐπειδὴ τὰ πελασγικὰ τείχη εἶχον, ὡς εἴρηται, καταστρέψει οἱ Σπαρτιᾶται κατὰ τὴν κατὰ κτησιν τῆς Μεσσηνίας. Ἐνδοθεν τῶν τειχῶν τούτων, ἤτοι πρὸς Ν. καὶ εἰς 10 περίπου μέτρων ἀπόστασιν (ἐν θέσει η τοῦ σχήματος), ὑψοῦνται παραλλήλως ἄλλα τείχη προφανῶς πελασγικὰ (πολυγωνικά, μὲ μεγάλους λίθους κλ.) μετὰ νεωτέρας τινὸς ἐπισκευῆς, παρ' οἷς ἐχρησιμοποίηθησάν καὶ παμμέγιστοι πελώριοι λίθοι· ἀλλὰ τούτων μικρὸν μόνον μέρος σώζεται εἰς μῆκος μέχρι 10 μέτρων καὶ εἰς ὕψος μέχρι 4 μέτρων· φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἐνταῦθα διὰ τὸ μᾶλλον εὐπρόσβλητον ἦτο διπλῆ σειρά τειχῶν, ἀμφοτέρων πελασγικῶν μὲ τὰς νεωτέρας ἐπισκευάς· καὶ τὰ μὲν ἐξωτερικὰ ἔχουσι πάχος 2 μέτρων, τὰ δ' ἐσωτερικὰ 3 περίπου μέτρων. Κατόπιν τὰ τείχη ἠκολούθουν τὴν παραλίαν κατὰ τὴν διεύθυνσιν αβγδε, ἀλλ' αὐτῶν ἴχνη πολλὰ δὲν διεσώθησαν, παρασυρθέντων σὺν τῷ χρόνῳ, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἢ καὶ χρησιμοποιηθέντων ἀλλαχοῦ τῶν λίθων αὐτῶν· διατηροῦνται ὁμῶς πολλαχοῦ, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν θέσιν θι, ἤτοι κατὰ τὴν ΝΔ. πλευράν, τὰ λαξεύματα τῶν φυσικῶν βράχων, ἐφ' ὧν ἐκτίσθησαν τὰ τείχη· τὰ λαξεύματα δὲ ταῦτα φαίνονται ὡς δρόμος ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ ὡς τοιοῦτος παραλιακὸς δῆθεν ἀτόπως ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τινῶν, ἐν ᾧ δὲν εἶναι προφανῶς εἰ μὴ βάσις τῶν τειχῶν· ἀλλ' ἐν τῇ ΝΑ. γωνίᾳ, ἤτοι κατὰ τὴν θέσιν δ, τὰ τείχη ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῆς ῥάχews τοῦ βράχου ἐν τῇ ἀνωφερείᾳ μέχρι τοῦ σημείου ε, ὀπίθεν μέχρι τοῦ λ καὶ β δὲν ἦτο, ὡς εἴρηται, ἀνάγκη τειχῶν διὰ τὸ ἐξῶθεν ἀποτομώτατον τοῦ βουνοῦ· ἐν δὲ τῇ θέσει δ ε ἔχομεν νῦν καὶ ἱκανὰ ἴχνη βενετικοῦ τείχους πρὸς προστασίαν τῆς ΝΑ. εἰσόδου εἰς τὸν περίβολον τοῦ βουνοῦ· ὥστε ὁ ἀρχαῖος περίβολος τῶν τειχῶν τοῦ Κορυφασίου βουνοῦ εἶναι κατὰ τὴν διεύθυνσιν βαθιγδε, ἐν ᾧ ἔχομεν σαφῆ ἴχνη πελασγικῶν τειχῶν καὶ τοῦ δημοσθενείου πιθανῶς ὀχυρώματος, οὐχὶ δὲ καὶ σαφῆ ἴχνη ἰσοδομικῶν τειχῶν· καὶ κατὰ τὴν Ν. πλευράν, κατὰ τὰς θέσεις γ δ, ἔχομεν σημεία

λαξευμάτων ἐπὶ τοῦ βραχέως ἐδάφους πρὸς θεμελίωσιν τῶν τειχῶν· σημεῖα δ' ὅμως ἀποβάθρας οὐδαμοῦ ἔχομεν οὐδὲ θὰ ἦτο τοιαύτη, ἀφοῦ πανταχοῦ ἡ παραλία ἦτο ἀποκρημοντάτη.

Ζήτημα εἶναι ἂν ὅλος ὁ ἐντὸς τῶν ἄνω βηθέντων τειχῶν χώρος ἦτο ἀκρόπολις ἢ ἂν ἡ κορυφή μόνον, ἔνθα περίπου νῦν τὸ φραγκικὸν φρούριον ἐν θέσει βλῆμο τοῦ πίνακος, ἦτο τοιαύτη, τὸ δ' ἄλλο περιεχόμενον κάτω πόλις, σημεῖα δ' ἐσωτερικῆς ἀκροπόλεως οὐδαμοῦ εὐρέθησαν, καταστραφείσης, ἂν ὑπῆρχεν, ἕνεκα τοῦ φραγκικοῦ φρουρίου. Κατ' ἐμὲ πιθανῶς ἐπὶ μὲν τῶν νεστορείων χρόνων ἡ κορυφή ἐχρησίμευεν ὡς ἀκρόπολις καὶ τὸ λοιπὸν ὡς κάτω πόλις, κατόπιν ὅμως, ὅτε ἀνεκτίσθη ἡ πόλις ἐπὶ τοῦ Ἐπαμινώνδου καί, ὡς φαίνεται, ἀρκούντως ηὔρυνθη, τότε ὅλος ὁ περίβολος τοῦ Κορυφασίου ἦτο ὠχυρωμένος ὡς ἀκρόπολις, ἡ δὲ κάτω πόλις ἦτο πρὸς Α. καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ πιθανώτατα ὁ περίβολος οὗτος ἀπετέλεσε καὶ τὸ ὄχυρῶμα τοῦ Δημοσθένους τοῦ 425 π. Χ., τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβόλου καταστραφέντος ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν.

Καθ' ἅπαν τὸ Κορυφάσιον ὑπάρχει σωρεία κεράμων καὶ θραυσμάτων ἀγγείων, ἀλλὰ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν, ἐν θέσει ικγ, ὅπου τὸ ἔδαφος εἶναι ἀρκούντως ἐπίπεδον, διασφύζονται ἱκανὰ θεμέλια οἰκοδομημάτων καὶ ἐν γένει ζωντανὰ σημεῖα ἀρχαίου κατοικισμοῦ, ἀγνοῶ τίνας ἐποχῆς, διότι εἶναι κερωσμένα, εὐρέθησαν δ' ἐνταῦθα καὶ ποικίλα ἀρχαῖα νομίσματα· ἐνταῦθα νομίζω ὅτι μία καλὴ ἀνασκαφὴ καὶ ἔρευνα θ' ἀποκαλύψῃ ὀμηρικὸν κατοικισμὸν.

Τὸ φραγκικὸν φρούριον σφύζεται σχεδὸν ὀλόκληρον. Εἶναι ὡς τὰ λοιπὰ τοιαῦτα ἐν Ἑλλάδι, μὲ περίβολον ὑψηλόν, μὲ πολεμήστρας καὶ τοξότιδας ἐπὶ τῆς κορυφῆς καὶ μὲ δρόμους ἔνδον τῆς κορυφῆς καὶ ἐπ' αὐτῆς πανταχοῦ καὶ μὲ κλίμακας πρὸς ἀνάβασιν εἰς αὐτήν, μὲ πύργους κατὰ τὰς γωνίας, κλπ. Διαιρεῖται δ' εἰς δύο διαμερίσματα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, τὸ ἀνώτατον ἐπὶ τῆς ὑψίστης κορυφῆς τοῦ Κορυφασίου καὶ πρὸς Β. τοῦ ὄλου φρουρίου, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ μικρότερον καὶ ὄχυρότερον, οἶονεῖ ἡ ἀκρόπολις τοῦ ὄλου, καὶ τὸ χθαμαλότερον ἐπὶ τῆς πρὸς Ν. τοῦ ὄλου ἐλαφρᾶς κλιτύος. Ἐνδον ἀμφοτέρων εἶναι σωρεία οἰκοδομημάτων κατερριμμένων καὶ ἐντὸς τοῦ ὑψηλοτέρου αὐτῶν ἀρκετὰ δεξαμεναὶ θολωταὶ μετὰ τοῦ συνήθους σχήματος τῶν φραγκικῶν τοιοῦτων ἐν Χλεμουτσίῳ, Ποντικοκάστρῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἔχει ἔκτασιν ἐν συνόλῳ 50 περίπου στρεμμάτων καὶ εἶναι κατὰ τὸ ἡμισὺ που μικρότερον τοῦ νέου βενετικοῦ παρὰ τὴν νῦν Πύλον φρουρίου. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τοῦ νοτίου τείχους

καί ἐκτός αὐτοῦ πρὸς Α. τῆς μεγάλης αὐτοῦ κατὰ τὸ ο ἐξωτερικῆς πύλης παρὰ τὰ θεμέλια τοῦ τείχους ἐν θέσει μ. (ιδεὲ σχῆμα) διατηροῦνται καλῶς τὰ θεμέλια τετραγώνου ἀρχαίου οἰκοδομήματος (ἴσως πύργου, ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ὑπὸ τὸ νῦν φραγκικὸν φρούριον ὑπῆρχεν ἀρχαίον τεῖχος περιστεφόν τὴν κορυφὴν τοῦ Κορυφασίου) ἀρίστης ἰσοδομικῆς τέχνης καὶ ὁμοιοτάτου πρὸς τὰ ἐπαμινώνδεια οἰκοδομήματα τῆς Μεσσήνης.

Τὸ βόρειον διαμέρισμα τοῦ Κορυφασίου τὸ μεταξὺ τῶν σημείων βαχυτσω (ιδεὲ σχῆμα) θέτω ἐκτός τοῦ κυρίου περιβόλου καὶ τοῦ τοῦ Δημοσθένους, ἀλλ' ἢ χερσόνησος αὕτη ἢ βραχώδης καὶ χθαμαλὴ (περὶ τὰ 20 μέτρα ὑπὲρ τὴν θάλασσαν) παρέχει σημαντικώτατα σημεία καὶ ἔχνη ἀρχαίας ζωῆς. Πλὴν τῆς ἀπειρίας τῶν κεραμείων καὶ ἀγγειωδῶν συντριμμάτων, ὧν βριθεὶ ὁ χῶρος, ἔχομεν ἐν πρώτοις κατὰ τὴν διεύθυνσιν σφα θεμέλια ἐνὸς μακροῦ τοίχου κτισθέντος, ὡς φαίνεται, πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ ἐδάφους ἢ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ τῶν ἐκτός τοῦ Κορυφασίου πρὸς τὴν κατὰ τὸ β πύλην τοῦ περιβόλου τοῦ τείχους· κατ' αὐτὴν δὲ τὴν χερσόνησον καὶ περὶ τὰ σημεία χφυτ ἔχομεν πολλὰ τοῦ πελασγικῶν τειχῶν θεμέλια, ἐνιαχοῦ δέ, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ σημείον υ, καὶ ἰσοδομικῶν· ἐπίσης δ' ἔχομεν καὶ πολλὰ ἔχνη οἰκοδομημάτων, κατὰ δὲ τὸ σημείον τ, ὅπου ἐν τῷ ἀποκρήμνῳ τῆς ἀκτῆς ὑπάρχει, πρὸς τὸν κόλπον τῆς Βοϊδοκοιλίας πλέον, καὶ σμικρότατός τις ὀρμίσκος, ἐκεῖ, λέγω, σφίζονται ἀσφαεῖς τινες καταβάσεις πρὸς τὴν θάλασσαν ἐκτός τοῦ τείχους· ὥστε ἐν τῷ ὄλῳ τούτῳ τῷ ἐκτός τῶν κυρίων τειχῶν διαμερίσματι ἔχομεν προφανῆ ἔχνη καὶ προϊστορικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐποχῆς, καὶ ἀγόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ τεμάχιον τοῦτο διὰ τείχους παρὰ τε τὴν θάλασσαν καὶ ἀπ' Α. ἀγομένου κατὰ τὴν ῥάχιν πρὸς τὸ σπήλαιον τοῦ Νέστορος, ἤτοι κατὰ τὴν διεύθυνσιν σλ, ἀπετελεῖ οἰοεὶ προέισοδον εἰς τὸν κυρίως περιβόλον ἢ καὶ προάστειον αὐτοῦ μὴ περιληφθὲν ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸν κυρίως περιβόλον καὶ διότι εἶναι εὐπροσβλητότερον, καὶ μάλιστα ἀπ' Α., καὶ διότι ἡ ἔκτασις τοῦ ὄλου θὰ ἐγένετο οὕτως ὑπερτέρα τοῦ δέοντος. Ἐνταῦθα δέον νὰ γείνωσιν εὐρεῖαι ἀνασκαφαί, καὶ μάλιστα ἄνωθεν τοῦ τοίχου αψς, ὅπου εἶναι σπουδαῖα λείψανα οἰκοδομημάτων ἀρχαίων καὶ πληθὺς κεράμων.

Τὸ δὲ σπήλαιον τοῦ Νέστορος λεγόμενον καὶ κείμενον κατὰ τὴν θέσιν ω, δηλ. ἐν τῷ μέσῳ που τῆς ἀποκρήμνου ἀνόδου ἀπὸ τῆς Βοϊδοκοιλίας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Κορυφασίου, εἶναι κωνοειδὲς ἔνδοθεν μὲ μικρὰν ὀπὴν πρὸς τὰ ἄνω καὶ μὲ μίαν μεγάλην θύραν πρὸς τὰ ἐκτός βλέπουσαν πρὸς

Α. ὁ βράχος αὐτοῦ εἶναι ἐκ τιτανολίθου καὶ οὐδὲν παρέχει τὸ θαυμαστόν· πιθανῶς ἦτο προϊστορικὸς τάφος συληθεὶς, ὡς καὶ οἱ ἐν Μυκῆναις ἐπιγραφὴ ἀρχαία δὲν φαίνεται ποῦ οὐδὲ σταλακτῖται ἄνω εἶναι καταφανεῖς, ὡς ὁ Bursian καὶ Baedeker καὶ ἄλλοι ἀναφέρουσι· στάζει ὁμῶς ὕδωρ ἐκ τῶν ἄνω τοῦ σπηλαίου εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ κατ' αὐτὸ τὸ θέρος (5 Ἰουνίου ἐγὼ εἶδον αὐτό). Ἐν γένει τὸ σπήλαιον τοῦτο, εἰς ὃ συγκεντρῶνται τόσαι μυθικαὶ παραδόσεις, ὅτι δηλ. ἐν αὐτῷ ἔκρυψεν ὁ Ἡρακλῆς τὰς ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος κλαπείσας βοῦς καὶ ὅτι ἐνταῦθα ἦτο ὁ στάβλος τῶν βοῶν τοῦ Νηλέως καὶ τοῦ Νέστορος κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Πausανίου (Μεσσην. 36), δὲν παρουσιάζει σήμερόν τι τὸ ἔκτακτον ἐκτὸς τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ δυσπροσίτου.

Ὁ βουνὸς τέλος τοῦ Κορυφασίου ὁ ἀποτελούμενος ἐκ πετρώματος καθαρῶς τιτανολιθικοῦ εἶναι καὶ πλήρης κοτίνων, σφάκων καὶ σφακομήλου, ἐξ οὗ εὐωδιάζει.

Ἐκτὸς τοῦ Κορυφασίου.

Κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τοῦ Κορυφασίου καὶ ἐκτὸς καὶ κάτωθεν τῶν ῥηθέντων τειχῶν ἀμέσως ἐν τῇ ὑπῳρεῖα εἶναι λελαξευμένη ἐπὶ τοῦ βράχου δεξαμενὴ μήκους 3 μέτρων περίπου, πλάτους $1\frac{1}{2}$ μ. καὶ ὕψους 2 μ. περίπου, προφανῶς ἀρχαία· ἐγγὺς δ' αὐτῆς πρὸς Β. εἶναι φρέαρ ὑφαλμύρου ὕδατος χρησιμοποιούμενον νῦν ὑπὸ τῶν ἐγγὺς τοῦ ἰχθυοτροφείου· ὑπὸ δὲ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῶν τειχῶν τοῦ περιβόλου τοῦ Κορυφασίου ἐν τῇ ἀκτῇ καὶ ἐνθα λήγει ἡ στενότης τῆς Συκιᾶς καὶ ἄρχεται ὁ μέγας λιμὴν, ἧτοι κατὰ τὴν θέσιν Β, εἶναι ἴχνη τείχους προφανῆ ἐν τῇ ἀβαθεῖ θαλάσῃ ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ βράχου καὶ διευθυνόμενα πρὸς Α., δηλ. πρὸς τὴν λωρίδα μεταξὺ λίμνης καὶ ἰχθυοτροφείου, περαιτέρω δ', ὅπου νῦν ἡ δυσμικωτέρα μπουκα τοῦ ἰχθυοτροφείου, εἶναι καὶ ἄλλοι μεγάλοι οἰκοδομικοὶ λίθοι. Πιθανῶς πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ τείχους τῆς ἱστορικῆς κάτω πόλεως. Ἐπίσης δ' ἐκεῖ, ὅπου τὰ ὕδατα εἶναι πολὺ τεναγώδη, εἰς τὸ πρὸς Α. τέρμα τῆς διώρυχος τῆς Συκιᾶς, διακρίνουσιν οἱ λεμβοῦχοι ὑπὸ τὴν θάλασσαν θραύσματα γεφύρας, ἧτις ἦναι τὴν ἡπειρον μετὰ τῆς Σφακτηρίας, κατὰ τὴν διεύθυνσιν ΒΔ, καὶ ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα κυρίως καθιστῶσι τὴν Συκιὰν ἀβατον εἰς πλοῖα. Νοτιοανατολικώτερον δὲ τῆς γεφύρας ταύτης διακρίνονται καλῶς ἐν τῷ πυθμένι τὰ ναυάγια μεγάλου πλοίου ἐκ τῆς ναυμαχίας τῆς 8 Ὀκτωβρίου 1827 μετὰ φυκῶν ἐπ' αὐτῶν προσκεκολλημένων.

Παρά τὸ ἄνω φρέαρ καὶ ἐν τοῖς πέριξ λείψανα οἰκοδομημάτων ἀσβεστωτῶν πολλὰ εἶναι. Ἐκείθεν δ' ἀκολουθοῦντες τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. κατὰ τὴν Α. ὑπώρειαν τοῦ ἀποτομώτατα ἐκεῖ κοπτομένου Κορυφασίου καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ἰχθυοτροφείου, ὁδὸν ἐν πολλοῖς *καλδιουμωμένην*, φθάνομεν πρὸς τὴν Βοῖδοκοιλίαν, πρὸ τῆς ὁποίας συναντῶμεν ἀνυποφόρους ἀμμοστοιβάδας καὶ δυσκολώτατα βαδίζομεν· ἡ ἄμμος εἶναι ἢ συνήθης λεπτή τῶν παραλίων καὶ ἔχει καλύψει ὅλον τὸν χῶρον ἐν ταῖς ἀκταῖς τῆς Βοῖδοκοιλίας καὶ τὸν χῶρον μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ ἰχθυοτροφείου, ὡς καὶ τὴν λωρίδα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ λιμένος, καὶ αὕτη βεβαίως ἐχαρακτήρισε παρ' Ὀμήρῳ τὴν ψαμμόεσσαν Πύλον.

Ὁ κόλπος τῆς Βοῖδοκοιλίας εἶναι μικρὸς καὶ ἀβαθής. ἡ δ' εἰσοδος αὐτοῦ στενουμένη ὑπὸ τῆς ΒΑ. μικρᾶς χερσονήσου τοῦ Κορυφασίου, περὶ ἧς ἄνω εἴρηται, καὶ τῆς νοτίας προβολῆς τοῦ βουνοῦ τοῦ προφήτου Ἴηλιου ἔχει πλάτος 250 περίπου μέτρων καὶ πρὸς τὴν χερσονήσον τοῦ Κορυφασίου ἔχει βραχῶδεις τινὰς σκοπέλους· τοιοῦτοι δὲ βραχῶδεις σκόπελοι καὶ παρὰ τὴν Σφακτηρίαν ἐν τῷ ἀνκτολικῷ τῆς Συκιᾶς, ἐνθα τὰ τῆς γεφύρας λείψανα, τρία δηλ. *κοιρώνια* (μεγάλοι λίθοι) ἐγγὺς ἀλλήλων, *Τούρτουρι* νῦν καλούμενα.

Περιπατοῦντες τέλος ἀπὸ τῆς Βοῖδοκοιλίας πρὸς τὰ ΒΑ. καὶ κατὰ τὰς Α. ὑπωρείας τοῦ βουνοῦ προφήτου Ἴηλιου ἐν μέσῳ ἀφορήτου ἄμμου φθάνομεν εἰς τὸν ἀμμώδη λαιμὸν μεταξὺ τοῦ βουνοῦ τούτου καὶ τοῦ βουνοῦ τοῦ πρὸς Ν. τοῦ Πετροχωρίου. Ἐνταῦθα ἐν θέσει *Σκαλίτσα* καὶ ἐπὶ τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους εὐρίσκονται ἄπειροι ἀρχαῖοι τάφοι ἐκ πωρίνου λίθου οἱ πλείστοι, εἰ καὶ τὰ πετρώματα τῆς Σφακτηρίας, τοῦ Κορυφασίου, τοῦ προφήτου Ἴηλιου καὶ τοῦ βουνοῦ τοῦ Πετροχωρίου εἶναι τιτανολιθικά, καλύπτοντες μεγάλην ἔκτασιν κυρίως κατὰ τὸ μέσον τῶν δύο εἰρημένων βουνῶν καὶ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς αὐτῶν ὑπωρείαις· τούτων πολλοὶ ἀνορυχθέντες παρουσίασαν ἀγγεῖα καὶ ἄλλα κτερίσματα οὐχὶ πολὺ σπουδαῖα τοῦ τετάρτου, τρίτου, δευτέρου κλ. αἰῶνος π. Χ. Ἐκεῖ δ', ὅπου νῦν ἡ σταφίς τοῦ Ζάμπανα, εὐρέθησαν καὶ ἐπιτάφιοι μαρμαρίναι ἀναθηματικαὶ στῆλαι, ὧν μία μετηνέχθη εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις μουσεῖον, ἄλλη δὲ φυλαττομένη ἐν τῷ ἐκεῖ οἰκίσκῳ τοῦ Ζάμπανα φέρει ἐγγεγλυμμένην κάτω μὲν ἀσπίδα, ἄνω δὲ γάστραν μετ' ἀνθемίου καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἐπιγραφὴν **ΕΠΕΙΟΣ** τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῶν χρόνων, οὓς ἄνω εἶπον. Ἐπίσης δ' ἐπὶ πωρίνου λίθου εἶδον καὶ ἐπιγραφὴν **ΞΟΑΝΙΟ ΑΝΤΙΠΑ** (= Ξοανίου Ἀντίπα) ἀρχαιότερων χρόνων. Παρὰ

τὴν ὁδὸν δέ, ἔνθα τὸ φρέαρ τοῦ κτήματος μὲ ὑφάλμυρον ὕδωρ, ἦτο κατὰ τὴν παράδοσιν ναὸς τοῦ Ἀγ. Νικολάου καὶ μέτρα τινὰ νοτιώτερον αὐτοῦ, ἐντὸς τοῦ κτήματος καὶ παρὰ τὴν ὁδόν, εἶναι τὰ θεμέλια ναοῦ ἀρχαίου, οὗ τὴν ἀνασκαφὴν ἠμποδίσεν ἡ Κυβέρνησις. Ὡστε ἐν τῇ Σκαλίτσῃ καὶ τοῖς πέριξ αὐτῆς ἐπιστημονικῇ σκαφικῇ ἔρευνα πολλὰ θὰ ἀποκαλύψῃ. Ἴδου στάδιον ἐνεργείας διὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐταιρείας καὶ σχολὰς.

Σφακτηρία.

Ἀπὸ τῶν βορείων, ἦτοι ἀπὸ τῆς Συκιᾶς, ἀναβαίνει τις δι' ἀνωφερείας λίαν ἐπικλινούσας καὶ θαμνοβριθεῦσας εἰς τὴν ὑψίστην κορυφὴν τῆς νήσου ἐν θέσει Ζ, ἀπέναντι οὔσαν καὶ ἰσοῦσῃ πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ Κορυφασίου. Ἡ κορυφὴ δ' αὕτη τῆς νήσου εἶναι ἀκιδωτὴ καὶ περιστέφεται ὑπὸ ὄχυρωματικοῦ τείχους ἔχοντος ἀπὸ δυσμῶν καὶ δύο τετραγώνους πύργους, ὧν καταφανῆ τὰ θεμέλια· τὸ τεῖχος ὁμῶς τοῦτο εἶναι οὐχὶ ἐπιστημονικῶς κατεσκευασμένον, ἀλλ' οἰοεὶ προσωρινόν καὶ δεικνύει προφανῶς ὅτι πρόκειται περὶ τῶν προσωρινῶν ὄχυρωμάτων τῶν Σπαρτιατῶν πολιορκουμένων ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τῷ 425 π. Χ., πρὸς Α. δὲ τῆς ὑψίστης ἀκίδος καὶ χαμηλότερον αὐτῆς μέτρα τινὰ διαπλοῦται πρᾶνές τι ἐπίπεδον ὡσεὶ 20 στρεμμάτων ἐν θέσει Ε, ὅπερ εἶναι ἀποκρημνότερον ἀπὸ Ν. καὶ Α., ἀπὸ δὲ Δ. ἐπίσης δι' ἀποτόμου βράχου ἐνοῦται τῇ ὑψίστῃ ἀκίδι καὶ μόνον ἀπὸ Β. εἶναι πῶς προσιτόν τοῦτο ἐπίσης εἶναι ὠχυρωμένον δι' ὁμοίων πρὸς τᾶν τευχῶν, κυρίως πρὸς Β. καὶ Δ., καὶ ἀπετελεῖ τὴν ἀσφαλεστάτην θέσιν τῶν Σπαρτιατῶν, εἰς ἣν καὶ κατέφυγον ἐπὶ τέλους, ὑπερασπιζομένην προσφυῶς καὶ ὑπὸ τοῦ μικροῦ ἀλλ' ὑψηλοτάτου ὄχυρώματος, τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς, οὗ ἀπετελεῖ τὸν μέγαν ἐξώστην. Τὰ πέριξ εἶναι δυσπροσιτώτατα· παρακολουθεῖ δὲ τις ἀσφαλῶς τὰ θεμέλια τοῦ περιβόλου τῶν ὄχυρωμάτων τούτων. Ἐκεῖθεν ὁμῶς χαμηλοῦται ἡ νῆσος καὶ μέχρι τοῦ νοτιωτάτου αὐτῆς σημείου ἀποτελεῖ μίαν ῥάχιν ἐπιμήκη, ἧς ἡ μὲν πρὸς τὸν λιμένα πλευρὰ εἶναι ἀποτομωτάτη, ἡ δὲ πρὸς τὴν δυσμικὴν θάλασσαν ἐπικλινής, παρέχουσα ἐνιαχοῦ καὶ ἐπίπεδον ἔδαφος, καὶ προσέτι εἶναι καὶ πῶς προσιτὴ ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ τοῦ λιμένος δὲ ἡ μόνη δυνατὴ ἀπόβασις εἶναι παρὰ τὴν Παναγοῦλαν, ἐν τῇ θέσει Η, ναὸν κείμενον ἐν τῷ μέσῳ που (ἢ μᾶλλον βορειότερον τοῦ μέσου) τῆς νήσου. Οὗτος δ' ὁ ναὸς εὐρίσκεται ἐν μικρᾷ κοιλάδι μὲ παρακείμενον οἰκίσκον ὡς κελλίον

καί μὲ μνημεῖον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου τῶν τῷ 1827 ἐν τῇ περιωνύμῳ ναυμαχίᾳ φονευθέντων Ῥώσων. Ὑπερθεν καὶ πρὸς Δ. τῆς Παναγούλας εἶναι διάσκελον χαμηλὸν (τὸ χαμηλότερον σημεῖον τῆς ὅλης βουνορράχως τῆς νήσου), ἐκεῖθεν τοῦ ὁποίου πρὸς Δ. εἶναι ὀμαλὸν τὸ ἔδαφος καὶ ἀποτελεῖ τὴν θέσιν Λάγκαις, ἐν θέσει Θ, ἔνθα εἶναι καὶ φρέαρ ἢ μᾶλλον πηγὴ φρέατος ἀρίστου ὕδατος καὶ οὐχὶ ὑφαλμύρου, σχετιζομένου καὶ διοχετευομένου ὑπογείως κατὰ τὴν ἐκεῖ φήμην ἐκ τοῦ ἔναντι καὶ πρὸς Α. καὶ Ν. τῆς Πύλου ὄρους τοῦ Ἀγ. Νικολάου. Ἐν τῇ Παναγούλᾳ δ' εἶναι καὶ δεξαμενὴ ὑετίου ὕδατος.

Ἡ νῆσος εἶναι πλήρης σφακομήλου, ἐρείκης, ἀράνης καὶ ἄλλων θάμνων· ἡ δ' ὑψίστη κορυφὴ τῆς νήσου, περὶ ἧς ἄνω, λέγεται κοινῶς κορυφὴ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ. Πρὸς Ν. τῆς Παναγούλας καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἀκτῇ τῆς νήσου εἶναι ἡ θέσις *Μαράνου*, ἔνθα ἐσφάγησαν πολλοὶ Ἕλληνες τῷ 1825· περαιτέρω δ' αὐτῆς πρὸς Ν. καὶ ἐπὶ τῆς βραχέως ἀνατολικῆς ἀκτῆς ἐπὶ λίθου εἶναι κτιστὴ λευκὴ στήλη δηλοῦσα τὸ μνημεῖον τοῦ κλεινοῦ *Σανταροῦζα*. Κατὰ τὴν νοτιωτάτην τέλος ἄκραν τῆς νήσου ὀλίγον ὑπὲρ τὴν θάλασσαν εἶναι ἡ φαῖα στήλη τοῦ μνημείου τῶν Ἀγγλων τοῦ 1827 καὶ παρ' αὐτὴν ὁ τάφος τοῦ περιωνύμου Τσαμαδοῦ. Μεταξὺ δὲ Σφακτηρίας καὶ Φαναρίου καὶ ἐγγὺς τῆς Σφακτηρίας εἶναι ἡ στενὴ πέτρα ἢ ἄλλως *Νελιγήμπαμπα* καλουμένη, ὡς καὶ ἄλλοι τινὲς ἐγγὺς σκοπελωδεῖς βράχοι.

Ἡ νησίς Πύλος.

Ἡ νησίς τοῦ Φαναρίου (ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτῆς δημοσίου φανοῦ οὕτω κληθεῖσα), ὑπὸ τῶν ξένων Πύλος καλουμένη (νῦν ἀγνοεῖται τοιαύτη ὀνομασία αὐτῆς) εἶναι πάντοθεν ἀποτομωτάτη καὶ πρὸς Β. τετραπλημένη ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ὥστε νὰ σχηματίζῃ πύλην, φαίνεται δ' ὡς εἰς παμμέγιστος λίθος μονοκόμματος· εἶναι μικρά, ἐπάνω ὁμοῦς εἶναι ἐπίπεδος μὲ ἕκτασιν 30 περίπου στρεμμάτων καὶ ἔχει ἐκεῖ τὸ περιλαμπρον μνημεῖον τῶν Γάλλων τῶν πεσόντων τῷ 1827 ἐκ παλλεύκου μαρμάρου καὶ πρὸς Ν. αὐτοῦ τὸν δημόσιον φανὸν μετὰ κατοικίας τοῦ φύλακος, ὀδηγοῦντα κατὰ τὰς νύκτας τὰ πλοῖα εἰς τὸν λιμένα· εἶναι δ' ἐκεῖ καὶ πληθὺς καπάρεως, ἧς τὸ ἄνθος εἶναι εὐωδέστατον· κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς νησίδος ταύτης ἀνεσκάφησαν πρό τινας ἀρχαῖοι τάφοι ἐκτισμένοι ἐκ κεράμων μεγάλου μεγέθους. Εἰς αὐτὴν τέλος τὴν νησίδα ἀνέρχεται τις ἀπ' Α. διὰ κλίμακος τεχνητῶς ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευθείσης ἐξ 140 βαθμίδων.

Νεόκαστρον.

Τὸ νέον τοῦτο φρούριον, περὶ οὗ ἐν ἀρχῇ ἐλέχθη, εἶναι διπλάσιον τοῦ ἐπὶ τοῦ Κορυφασίου φραγκικοῦ τοῦ 13 αἰῶνος, ἐπεσκευάσθη δ' ὑπὸ τοῦ Μαιζῶν τῷ 1828, καὶ μάλιστα ἐκτὸς τοῦ κυρίου περιβόλου ὑπάρχουσι καὶ διαμερίσματα ποιηθέντα καὶ οὐχὶ ἐπισκευασθέντα ὑπ' αὐτοῦ. Ἔχει ἐπάλλξεις μὲ δρόμους ἐπ' αὐτῶν, πολεμήστρας, δεξαμενὴν ἐν τῷ μέσῳ, εἰς ἣν ἄγει καὶ ὕδωρ τοῦ βενετικοῦ ὑδραγωγείου τοῦ ἄγοντος τὸ ὕδωρ καὶ νῦν μακρόθεν εἰς τὴν πολίχνην τῆς Πύλου, προμαχώνας κλπ., καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἔχει καὶ τοῦτο διαμερίσματα δύο, τὸ πρὸς Α., τὸ καὶ ὑψηλότερον καὶ μικρότερον καὶ ὀχυρώτερον, καὶ τὸ πρὸς Δ., χαμηλότερον καὶ μᾶλλον ἐκτεταμένον καὶ ἀσθενέστερον, ὅπερ ψαύει τῆς θαλάσσης. Ἐκεῖ εἶναι πλείστα σιδηρὰ τηλεβόλα, ὧν καὶ ἐν τουρκικὸν μὲ τὸ σῆμα τῆς ἡμισελήνου καὶ 2 ὀρειχάλκινα, πάντα παλαιά. Ἐν τούτων φυλάττεται ἐν τοῖς ΝΔ. ὑπογείοις ὡς ἐν εἰρктῇ, διότι κατέστρεψεν ἑλληνικὸν πλοῖον μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς 8 Ὀκτωβρίου 1827, ἐνῶ πρότερον δὲν ἔβαλλε κατὰ τῶν ἠνωμένων εὐρωπαϊκῶν στόλων.

Τὸ φρούριον ἔχει καὶ πολλὰς δεξαμενάς ὑπογείους, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ χρησιμοποιεῖται νῦν ὡς φυλακαὶ καταδίκων καὶ ὑποδίκων. Ἀλλὰ τὸ κυριώτερον καὶ σπουδαιότερον αὐτῶν εἶναι ὁ ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως, καθαρῶς γοθικοῦ ῥυθμοῦ, μὲ τὰ ὄξυκόρυφα πανταχοῦ καὶ μὲ ἔλλειψιν τεμπλέου, διότι ἐκτίσθη ὡς καθολικὸς ναὸς, μετεβλήθη εἰς τζαμίον ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ νῦν μετεβλήθη εἰς ὀρθόδοξον ναόν. Ἔχει τρεῖς θόλους ἐν τῷ ἱερῷ, δύο κυκλικούς ἐκατέρωθεν καὶ ἓνα ἐν τῷ μέσῳ μείζονα καὶ ἡμικυκλικόν, ὁμοίως δ' ἄλλους τρεῖς καὶ ἐν τῷ νάρθηκι· ἐν δὲ τῷ ἀνδρωνίτῃ ἔχει μέγαν θόλον ἐν τῷ μέσῳ καὶ δύο ἐκατέρωθεν ἰσομεγέθεις πρὸς τοὺς μέσους τῶν ἄλλων ῥηθέντων διαμερισμάτων, ἔχει δὲ καὶ τέσσαρας μεγάλους κτιστοὺς κίονας, δύο μεταξὺ ἱεροῦ καὶ ἀνδρωνίτου καὶ δύο μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ νάρθηκος· ὁ δὲ πρόναος ἔχει μεταβληθῆ εἰς δεξαμενὴν, θέσιν κολυμβήθρας καὶ ἄλλας ἀνάγκας ἐκκλησιαστικὰς, ἐνῶ ἐν τῇ ΝΔ. γωνίᾳ σῶζεται ἔτι καὶ ὁ τουρκικὸς μιναρές· τὸ δὲ ἱερόν εἶναι τρισυπόστατον.

Ἐξῶθεν τέλος τοῦ φρουρίου τούτου, πρὸς ΝΑ. τῆς νῦν πολίχνης καὶ ὅπου αἱ καμάραι τοῦ ὑδραγωγείου, τελεῖται σπουδαία ἐμπορικὴ πανήγυρις τῇ 29 Αὐγούστου περὶ τὸν ναὸν τοῦ Προδρόμου.

Αἱ ἀρχαιότητες τοῦ χωρίου Ῥωμανοῦ.

Πρὸς Α. τοῦ χωρίου Ῥωμανοῦ, κειμένου ΒΑ. τοῦ Πετροχωρίου, ἐπὶ ὑψώματος, εἶναι ἔχνη πάμπολλα ἀρχαίου βίου, ἥτοι λίθοι οἰκοδομικοί, κεράμια καὶ ἀγγείων συντρίμματα, νομίσματα καὶ τάφοι ἀπλούστεροι καὶ πενιχρότεροι τῶν ἐν Σκαλίτσα, οἱ πολλοὶ δὲ διὰ κεράμων μεγάλων κατεσκευασμένοι, ὧν κεράμων ἄπειροι κατάκεινται ἐν τῷ νῦν χωρίῳ μήκους μὲν 0,80—0,90 γαλλ. μέτρων, πλάτους δὲ 0,40—0,45. Καὶ ἐν τοῖς πέριξ τοῦ χωρίου καὶ πρὸς Β. αὐτοῦ καὶ πρὸς Ν. εὐρίσκονται παμπληθῆ θραύσματα καὶ τάφοι· ἀλλὰ καὶ ἡ θέσις τοῦ χωρίου, ὑπὲρ τὴν ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχοντος τῆς πρὸς Δ. θαλάσσης, εἶναι ὠραία καὶ ἔχει ὕδατα λαμπρὰ φρεάτια, οὐχὶ πλέον ὑφάλμυρα. Πρὸς Α. δὲ τοῦ χωρίου καὶ ἐγγὺς αὐτοῦ ἐν λίαν ἡρέμῳ κατωφερείᾳ, ἐνθα νῦν ὁ ναὸς τῆς Φανερωμένης Παναγίας, κατάκεινται στενοὶ στρογγύλοι ἐκ γρανίτου κίονες βυζαντινοῦ πάντως ναοῦ ἐκεῖ ἄλλοτε ἐκτισμένου, ἐφ' οὗ ὁ νῦν ναός, καὶ ἴσως κτισθέντος ἐπὶ ἀρχαίου ναοῦ, διότι ἐν τοῖς πέριξ καὶ κιονόκρανα καὶ ἄλλα πολλὰ σημεῖα εὐρέθησαν καὶ πωρίνου λίθου καὶ μαρμάρου. Πρὸς Ν. δὲ καὶ ἐγγὺς τῆς θέσεως ταύτης εὐρέθησαν καὶ ἄλλα, ἴσως ἔχνη μικροῦ θεάτρου. Ἐν οἰκίαις τοῦ χωρίου εἶδον καὶ μαρμαρίνας Σφίγγας καὶ ἄλλα τινὰ λόγου ἄξια. Ἡμίσειαν δ' ὥραν ΒΑ. τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ παρὰ τὸν ποταμὸν τοῦ Ῥωμανοῦ, ὅστις πηγάζων ἄνωθεν τῆς Λιγουδίστης ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν ΒΔ. τοῦ Ῥωμανοῦ, ἐν τῇ σταφιδαμπέλῳ τοῦ Μυλωνᾶ, εἶναι ἐρείπια μεγάλου ἀρχαίου ναοῦ μετὰ κιονοθραυσμάτων. Πρὸς Ν. δὲ τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου περίπου ἀπ' αὐτοῦ ἐπὶ λοφίσκου ἐν θέσει Βιγλίτσα εἶναι καὶ ἄλλα ἔχνη ἀρχαίας κατοικίας.

Τὸ χωρίον Πετροχωρί ἐκτίσθη μετὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ἐν ᾧ τὸ τοῦ Ῥωμανοῦ (κληθὲν ἀπὸ τοῦ Τούρκου Ῥωμάν κατῆ) καὶ τὸ ἐγγὺς Ὁσμάναγα εἶναι παλαιότερα.

Γενικὸν συμπέρασμα.

Κατὰ τὰνωτέρω καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου ἔχομεν σημεῖα ἀπτὰ ὀμηρικῆς πόλεως ἐν τῷ Κορυφασίῳ ἐκτεινομένης κατὰ πάντα τὸν βουνὸν καὶ χρησιμοποιοῦσης ἴσως ὡς λιμένα καὶ τὴν Βοῖδοκοιλίαν. Ἄδηλον ἂν ταύτην τὴν πόλιν ἐβλάψαν οἱ Κρεσφοντίδαι μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὅτι ὁμως κατεστράφη μετὰ τοὺς μεσσηνιακοὺς πολέμους φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ Θουκιδίδου ἦτο ἔρημος ὁ γῶρος. Ἡ πόλις ἀνεκτί-

σθη βεβαίως μετὰ τὸ 369, ὅτε δηλαδὴ ἠλευθερώθη ἡ ὅλη Μεσσηνία διὰ τοῦ Ἑπαμινώνδου, ταύτης δὲ τῆς πόλεως νομίζω ὅτι εἶναι οἱ τάφοι ἐν Σκαλίτῃ καὶ ὁ ναός, τῆς δ' αὐτῆς ἐποχῆς καὶ ὁ ἀρχαῖος κατοικισμὸς τοῦ Ῥωμανοῦ· διότι δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν πόλιν μεγάλην, ἔχουσαν τόσους τάφους καὶ δὴ πολλοὺς μεγάλους ἐπὶ τῆς σπαρτιατικῆς δουλείας, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Θουκυδίδης ῥητῶς μνημονεύει τῆς ἐρημίας τοῦ χωρίου, οὔτε πάλιν τόσον ἀρχαῖοι εἶναι οἱ τάφοι οὔτοι, ὥστε ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὴν πρὸ τῆς σπαρτιατικῆς κατακτήσεως ἐποχὴν. Αὕτη λοιπὸν ἡ τοῦ Ἑπαμινώνδου πόλις νομίζω ὅτι εἶχεν ἀκρόπολιν μὲν τὸ ὅλον Κορυφάσιον, κάτω δὲ πόλιν τὴν πρὸς Α αὐτοῦ ἔκτασιν μέχρι τοῦ Διβαρίου καὶ πρὸς Β περὶ τὴν Βοῖδοκοιλίαν καὶ πέραν αὐτῆς κατοικουμένου πιθανῶς καὶ τοῦ βουνοῦ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, μεθ' ὃ ἤρχιζον οἱ τάφοι ἐκτὸς τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως ἐν Σκαλίτῃ. Ὁ δὲ ναός τῆς Κορυφασίας Ἀθηνᾶς πιθανώτατα ἔκειτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς, οἱ δ' ἐν τῇ πεδιάδι εἶναι ἄλλων θεῶν. Τῆς νέας λοιπὸν ταύτης πόλεως, ἣν εὔρε καὶ ὁ Παυσανίας (τῷ 151 μ. Χ.), διεσώθησαν καὶ ἴδια νομίσματα Ῥωμαϊκὰ, δηλ. τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ Ἑλλάς ἦτο ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους· ταῦτα δὲ φέρουσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὀνόματα καὶ προτομὰς αὐτοκρατόρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΠΥΛΙΩΝ καὶ κεφαλὰς Ἀσκληπιοῦ, Ἀθηνᾶς, Διονύσου, κλπ. Ἄδηλον τέλος ἐν ποίᾳ ἐποχῇ τοῦ μεσαιῶνος κατεστράφη ἐντελῶς ἡ πόλις αὕτη καὶ διατί.

Τὰ τοῦ Θουκυδίδου διευκρινίζομεν ὡς ἐξῆς. Ὁ περίβολος τοῦ Ἀθηναίου Δημοσθένους ἐγένετο ἐπὶ τοῦ ἄνω περιγραφέντος ἐν τῷ Κορυφασίῳ, ἐκτὸς αὐτοῦ μένοντος τοῦ πρὸς τὴν Βοῖδοκοιλίαν τμήματος *αχρυσιω*, ὡς εἴρηται. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν ὀκτιῶ ἢ ἐννέα τοῦ διάπλου τῶν νεῶν, ὃν πᾶρεῖχεν ἡ πρὸς Ν. τῆς Σφακτηρίας εἴσοδος τοῦ λιμένος, πρὸς τῇ ἄνω ῥηθείσῃ γνώμῃ τοῦ Bursian προσθέτω ἤδη καὶ ὅτι ἴσως εἶναι σφάλμα γραφικὸν τὸ παραδοθὲν εἰς ἡμᾶς χωρίον τοῦ ἱστορικοῦ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τούτου τε καὶ ἄλλων συγγραφέων ἐσφαλμένως παρεδόθησαν οἱ ἀριθμοί· ἀλλ' ἴσως καὶ ἡ νῆσος τοῦ Φαναρίου ἐξετείνετο τότε ἐπὶ μᾶλλον πρὸς Ν καὶ καθίστα στενωτέραν τὴν εἴσοδον, μειωθεῖσα ἔκτοτε σὺν τῷ χρόνῳ ὑπὸ τῆς μανίας, τῆς θαλάσσης.

Τὰς τριήρεις ὑπὸ τὸ τείχιμα ὁ Δημοσθένης προσεσταύρωσε (Θουκ. 4, 9), ὑποθέτω, πρὸς τὸ μέρος τῆς Συκιᾶς κατὰ τὴν ΝΔ πλευρὰν τοῦ Κορυφασίου ἢ κατὰ τὴν νοτίαν. Αὐτὸς δ' ἐτάχθη ἔξω τοῦ τείχους πρὸς τὸ πέλαγος μετὰ τῶν 60 αὐτοῦ ὀπλιτῶν καὶ ὀλίγων τοξοτῶν βεβαίως

κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Κορυφασίου, ἀλλ' ἐν θέσει μὴ δυνατῇ νῦν νὰ καθορισθῇ, διότι ἡ παραλία πανταχοῦ εἶναι ἀπόκρημνος.

Παρὰ τὴν νῦν Κορώνην ἔκειτο πιθανώτατα ἡ Ἀσίνη, ὅπου οἱ Σπαρτιᾶται ἔπεμψαν πρὸς ξύλα διὰ μηχανὰς (4, 13).

Ὁ Θουκυδίδης μνημονεύει καὶ κρήνης ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει τῆς Πύλου (4, 26)· ἀλλὰ νῦν οὐδαμοῦ ὑπάρχει τοιαύτη· ἴσως λοιπὸν πρόκειται περὶ δεξαμενῆς ὑετίου ὕδατος καὶ περὶ φρέατος. Ὁ δὲ διαμώμενος κάχληξ καὶ ἡ διὰ τούτου μικρὰ ἐκκαθάρσις τοῦ ὕδατος ἐγένετο βεβαίως ἐν τῇ πρὸς Δ καὶ Ν θαλάσῃ. Καὶ νῦν ἐν τῇ ἄμμῳ τῆς Βοιδοκοιλιάς σκάπτοντες λάκκους καὶ θέτοντες θάμνους ἐν τῷ θαλασσίῳ ὕδατι πίνουσι ὕδωρ ἄλμυρὸν μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ὡς τὸ τῆς θαλάσσης· ὥστε πρόκειται ἐνταῦθα περὶ διυλίσεως ὕδατος διὰ τῆς ἄμμου ἐν τῇ θαλάσῃ.

Οἱ ἐν τῇ Σφακτηρίᾳ Σπαρτιᾶται ἔπινον ὡσαύτως ἄλμυρὸν ὕδωρ ἐκ τῆς θαλάσσης διὰ τοῦ κάχληκος (4, 26), διότι, ὡς φαίνεται, τὸ καλὸν ὕδωρ τὸ ὑπὲρ τὴν Παναγοῦλαν, ἐνθα ἦν καὶ τὸ πρῶτον φυλακτήριον τῆς νήσου καὶ ὅπου ἔμενε καὶ ὁ ἄρχων αὐτῶν Ἐπιτάδας (4, 31), δὲν ἐπήρκει διὰ πάντας, καὶ μάλιστα διὰ τὸ πολὺ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἐφύλαττον τὴν πρὸς Β, ἥτοι τὴν ὑψίστην κορυφὴν τῆς νήσου, τὴν πρὸς τὸ Κορυφάσιον, ἥτις ἄνω περιεγράφη καὶ ἥτις εἶχε (4, 31) καὶ παλαιὸν ἔρυμα λίθων λογάδην πεποιημένον, ἐπὶ μᾶλλον δ' ὄχυρωθὲν ὑπ' αὐτῶν.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν φυλακτήριον (τὸ νῦν ὑπὲρ τὴν Παναγοῦλαν) ἦτο (καὶ εἶναι) τὸ μέσον που καὶ ὀμαλώτατον τῆς νήσου. Τὸ δ' ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἔρυμα ἦτο καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἀπόκρημνον καὶ ἀπὸ τῆς γῆς (δηλ. ἀπὸ τοῦ πρὸς Ν μέρους τῆς νήσου) ἠκιστα ἐπίμαχον (εὐπρόσβλητον). Τὸ ἔρυμα λοιπὸν τὸ παλαιὸν τὸ ἐκ λογάδων λίθων πεποιημένον ἐν τῇ κορυφῇ τῆς Σφακτηρίας ἐπεσκευάσθη μόνον, ἀλλὰ δὲν ὠκοδομήθη ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, σχετίζεται ἄρα πρὸς παλαιότερα γεγονότα τῶν μεσσηνιακῶν πολέμων ἢ καὶ ἀρχαιότερα ἐτι μᾶλλον.

Πόθεν ἄρα γε ἀνῆλθον οἱ Μεσσήνιοι εἰς τὸ μετέωρον (4, 36); Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνῆλθον ἀπὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ τῆς ὑψίστης κορυφῆς δι' ἀποκρημνοτάτης ἀτραποῦ μὴ δυναμένης νῦν νὰ καθορισθῇ, διότι ἐκεῖ εἶναι λίαν ἀπότομος ὁ βράχος καὶ δὲν ἐφυλάττετο διὰ τοῦτο, ὥστε νὰ διαλάβωσι τοὺς Σπαρτιᾶτας.

Ταῦτα ἐνόμισα ἀναγκαῖα νὰ γράψω ἐν συντόμῳ περὶ τῶν κατὰ τὴν Πύλον ὡς συμπλήρωμα τῶν Μεσσηνιακῶν μου, δημοσιευθέντων ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ πρὸ ἐξαετίας.

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩΝ

Α

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΙΑΣΙΟΥ

«Εἰς τοὺς 1812 ἐπροβλήθη ἐδῶ νὰ συσταθῇ τυπογραφία Ἑλληνικὴ πρὸς εὐκολίαν τῶν ἐκδιδομένων βιβλίων καὶ τῶν ἐκδοτῶν, ὅσοι μάλιστα δὲν ἔχουν τὸν τρόπον νὰ στέλλουν τὰ ἐκδοτέα βιβλία εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῆς Γερμανίας καὶ νὰ πληρώνουν μεγάλα ἐξόδα καὶ ἀγῶγια, ἀλλὰ νὰ τὰ τυπῶνουν ἐδῶ ὑπὸ τὴν ὄψιν των, φέροντες πρὸς τούτους καὶ εἰς τὸν τόπον κέρδος, ἐπειδὴ μένουν τὰ ἄσπρα ἐδῶ καὶ δὲν ἐξάγονται ἔξω τοῦ τόπου. Μὴ θέλοντος δέ τις νὰ καταβάλῃ τὴν ἀπαιτουμένην ποσότητα πρὸς σύστασιν μικρᾶς κἄν τυπογραφίας, ἐκηρύχθη συνδρομή, διὰ νὰ δώσῃ ἕκαστος ὅσα θέλει ἀπὸ 100 γρ. καὶ ἐπάνω ἐπὶ συνθήκης, τὰ μὲν καταβαλλόμενα ἄσπρα νὰ μένουν εἰς τὴν τυπογραφίαν ἀναφαιρέτα, ἕκαστος δὲ συνδρομητὴς νὰ λαμβάνῃ ἐκ τῶν τυπουμένων βιβλίων ἐν ἀντίτυπον δεμένον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ποσότητος τῆς συνδρομῆς, ἐκ δὲ τοῦ προκύψαντος κέρδους, ἀφαιρουμένων πάντων τῶν ἐξόδων, τὸ μὲν ἥμισυ νὰ μένῃ εἰς τὴν τυπογραφίαν πρὸς βελτιώσιν τῆς, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ νὰ δίδεται εἰς τὸν κατὰ καιροὺς σύντροφον τυπογράφον. Κατ' αὐτὴν τὴν συνθήκην ἐσυνάχθησαν ἕως 10 χιλιάδες γρ. καὶ διορισθέντες δύο ἔφοροι, ὅτε ἐκλαμπρότατος Μπεϊζαδὴς Σκαρλάτος Γκιόκας, καὶ ὁ ἐξοχότατος ἰατρός Εὐστάθιος καὶ τέσσαρες ἐπίτροποι, ὁ Χριστόδουλος Ἰωάννου, ὁ Παναγιώτης Διογενίδης, ὁ καμηνάρης Μανουὴλ Βερνάρδος, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Μιχαὴλ Γεϊτζᾶς (:), ἔφερον τὰ ἀναγκαῖα ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἀπὸ Λειψίας καὶ κατεσκευάσαν ἐδῶ τὰ ἀπαιτούμενα σκεύη. Ἀλλ' ἐνῶ ἔμελλον νὰ ἀρχίσουν τὸ ἔργον, ἐμποδίσθησαν ὑπὸ τοῦ Πανιερωτάτου ἀγ. Μητροπολίτου κύρ Βενιαμίν, προβάλλοντος ὅτι ἡ Μητρόπολις ἔχει παλαιὸν προνόμιον τῆς τυπογραφίας ἀποκλείον πάντα ἄλλον τυπογράφον· τελευταῖον ὅμως βλέπων ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι κοι-

νωφελές, ἔδωκε τὴν ἄδειαν καὶ ἔγεινεν ἔγγραφος συμφωνία μεταξὺ τῆς Πανιερότητός του καὶ τῶν ἐπιτρόπων τῆς τυπογραφίας, ἧς τὰ κυριώτερα ἄρθρα εἶναι ταῦτα· α' νὰ μὴ τυπώνεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν τυπογραφίαν τι, πρὶν ἐξεταχθῆ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως, καὶ β' νὰ μὴ τυπῶνῃ αὐτὴ ἢ τυπογραφία κἄν ἐν βιβλίον εἰς Μολδαβικὴν διάλεκτον, ἐκτὸς ἂν τύχη νὰ εἶναι δίγλωσσον, ἑλληνικὸν δηλ. καὶ μολδαβικόν· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἰκονομήθη ἢ τυπογραφία αὕτη ἄχρι τοῦδε βραβευθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ ὑψηλοτάτου Σκαρλάτου ΒΔΒ. μὲ χρυσόβουλλον πρὸς περισσοτέραν στερέωσιν αὐτοῦ :

Τὰ δι' αὐτὴν ἀναγκαῖα Προνόμια.

- α' νὰ μὴ ἐπιτραπῆ εἰς ἄλλον τινὰ (πλὴν τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως) νὰ συστήσῃ τυπογραφίαν, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Μολδαβίας.
- β' νὰ ἔχη 30 σκοτελνίκους ξένους ἀνθρώπους ἀσιδύτους πρὸς ἀνακουφισμὸν τῶν βαρέων ἐξόδων.
- γ' οἱ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ ἐργαζόμενοι ἄνθρωποι ὅλοι νὰ εἶναι ἐλεύθεροι παντὸς φόρου καὶ ἀγγαρείας.
- δ' τὸ διὰ τὴν τυπογραφίαν φερόμενον χαρτίον καὶ ἄλλη ὕλη νὰ εἶναι ἐλεύθερον τελωνίου.
- ε' ἐν ἐργαστήριον, ἐν ᾧ πωλοῦνται τὰ βιβλία τῆς τυπογραφίας, νὰ εἶναι ἐλεύθερον οἰουδηποτοῦν φόρου.
- ς' οἱ τῆς τυπογραφίας ἄνθρωποι νὰ μὴ ἐγκαλῶνται ἢ κρίνωνται εἰς ἄλλο κριτήριον εἰμὴ εἰς τὴν Αὐθεντικὴν Καμάραν
- ζ' νὰ ἔχη τὴν ἄδειαν νὰ τυπῶνῃ εἰς πᾶσαν διάλεκτον βιβλία προεξεταζόμενα ὑπὸ τῆς Τζενσούρας, ἢ ὅποια πρέπει νὰ διορισθῆ ὑπὸ τοῦ Ὑψους του πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἐκδεδομένων βιβλίων διὰ νὰ μὴ γίνεταί ἐμπόδιον».

Σημ. Τὸ παρὸν ἔγγραφον ἀνεκοινώθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ πρώην συμβολαιογράφου Ἀθηνῶν κ. Γρηγορίου Μπουρνιά, ὡς συμβάλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν τυπογραφείων.

[Σ. Σ.]

ΣΥΜΠΛΗΡΩΤΙΚΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

Ἀξιότιμε κ. Γουλιέλμω Μπάττ,

Ἀθήνησι, τῆ 6 Ἀπριλίου 1901.

Ἀναγνούς μετ' ἐπιστασίας τὰς περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου ἱστορικὰς σημειώσεις τοῦ ἀξιότιμου κ. Φ. Βίλπεργ, σπεύδω ὅπως ὑποδείξω ὑμῖν ἀνακριθείας τινάς, ἅς ἀνέγνων ἐν τῷ 3ῳ τεύχει τῆς ὑφ' ὑμῶν ἐκδοθείσης « Ἀρμονίας », περιοδικῶ ὡς ἀληθῶς τιμῶντος τὸν ἐκδότην, περὶ Τόμπρα, οὐ τυγχάνω ἀνεψιὸς πρὸς πατρός.

Ὁ ναύαρχος Τομπάζης προσεκάλεσεν ἐκ Ψαρῶν, ὅπου μετὰ τῆς πατρικῆς του οἰκογενείας διεσώθη μετὰ τὴν πυρπόλησιν τῶν Κυδωνιῶν, τῆς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁάσεως κατ' Ἀμβρόσιον Φιρμίνον Διδότον, οὐχὶ τὸν Ἰωάννην, ἀλλὰ τὸν Κωνσταντῖνον Τόμπραν, ὅστις ἐστάλη πρὸς ἐκμάθησιν πάντων τῶν εἰδῶν τῆς τυπογραφικῆς τέχνης ὑπὸ τοῦ εὐπατρίδου συμπολίτου του Χ. Ἐμμανουὴλ Σαλτέλη, κατὰ σύστασιν καὶ προτροπὴν τοῦ εἰρημένου φιλέλληνος Γαλάτου, ὃν ἐλευθερίως πάνυ ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις.

Ὁδοῦ πάρεργον ἐν Παρισίοις διατρίβων ὁ Κ. Τόμπρας ἐσπούδασεν ἔτι καὶ τὴν τοῦ Λαγκαστέρου μέθοδον, ἣν οἱ μὲν Ἄγγλοι ἐκάλεσαν Self-Tuition, οἱ δὲ Γάλλοι Enseignement mutuel, οἱ δ' ἡμέτεροι Ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον, ἣς εἶχε συσπουδαστὴν καὶ τὸν ἐκ Φιλιππουπόλεως Γεώργιον Κλεόβουλον, μεθ' οὗ συνειργάσθη εἰς τὴν ἐκτύπωσιν καὶ τῶν ἀναγκαιῶν εἰς τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον πινάκων ἀναγνώσεως.

Μετὰ τὰς ἐν Παρισίοις καὶ Βιέννῃ σπουδὰς του ὁ Κ. Τόμπρας ἐπανῆλθεν εἰς Κυδωνίας, ὅπου συνέστησεν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον τυπογραφεῖον καὶ ἐδίδαξε τὴν τυπογραφικὴν τέχνην τοῖς ἀνεψιούς του Ἀναστάσιον Νικολαΐδην, γαμβρὸν τοῦ πατρός μου Δημητρίου Τόμπρα, ἐμποροπλοιάρχου, ὃν παρέλαβεν ὁ Τομπάζης ὡς βοηθόν του, Ἀναστάσιον καὶ Ἰωάννην Τόμπραν, οἵτινες συνυπηρέτησαν μετὰ τοῦ θείου των καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰω. Καποδιστρίου καὶ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος μέχρι τέλους σχεδὸν

τῆς βασιλείας του πλὴν τοῦ Ἀναστασίου Τόμπρα, ἀπελθόντος εἰς Κυδωνίας.

Τὸ πρῶτον αὐτοῦ τυπογραφικὸν δοκίμιον ἀνακαλύψας ἐν Ληξουρίῳ τῆς Κεφαλληνίας, ἐκδοθὲν ἐν Παρισίοις ἐν ἔτει 1818, ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ὑγείαν, θέλω ἀφιερῶσαι τῷ ἐθνολογικῷ Μουσείῳ, ὡς λείψανον τῆς πρώτης Ἑλληνικῆς τυπογραφίας πρὸ τοῦ 1821.

Εἶναι δὲ λίαν περιέργον τὸ δοκίμιον τοῦτο, διότι περιέχει πλείστας πληροφορίας περὶ τε τῆς περιωνύμου ἑλληνικῆς τῶν Κυδωνιῶν σχολῆς, τῶν σπουδαίων καθηγητῶν αὐτῆς Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου καὶ τοῦ διαδεξαμένου αὐτὸν Θεοφίλου Καίρη, τοῦ ἐναρέτου Γρηγορίου, διευθυντοῦ αὐτῆς, καὶ τὰς περὶ τοῦ Κ. Τόμπρα κρίσεις τοῦ συμμαθητοῦ του Γ. Κ. Τυπάλδου ἱατροῦ, διατρίβοντος τότε ἐν Παρισίοις.

ΑΝΔΡΕΑΣ Δ. ΤΟΜΠΡΑΣ

ΠΟΘΕΝ ΤΟ ΟΝΟΜΑ “ΒΑΡΚΑ,,

Τὸ ὄνομα *βάρκα* σημαίνει ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ μικρὸν πλοιάριον, πορθμειὸν, ὅπερ χρησιμεύει πρὸς μεταγωγὴν ἀνθρώπων ἢ φορτίων ἀπὸ τῶν πλοίων εἰς τὴν ξηρὰν καὶ τὰνάπαλιν, ἢ ἀπὸ μιᾶς παραλίας εἰς ἄλλην ἢ ἀπὸ νήσου εἰς ἄλλην πλησίον κειμένην· ὁ αὐτῆς ὁ κύριος τοῦ πλοιαρίου τούτου καλεῖται *βαρκάρις*, ὁ δὲ μισθός, ὃν λαμβάνει διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, ἣν ἐκτελεῖ, *βαρκαριάτικα*. Τὸ μεταφέρειν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς εἰς τὸ πλοῖον ἀνθρώπους ἢ πράγματα διὰ τῆς βάρκας λέγεται *βαρκαρίζω*, τὸ δὲ ἐναντίον *ξεβαρκαρίζω*. Τὸ ὄνομα *βάρκα* ἐγένετο κατὰ συγκοπὴν ἐκ τοῦ *βάρικα* καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ *βᾶρις* (πρβλ. Ἡροδ. 2,96,20). Τὸν πληθυντικὸν τύπον τοῦ *βᾶρις*, *βάρεις* συνάπτει ὁ Πολυδ. ἐν Ὄνομ. 1,82 μετὰ τῶν ἐξῆς συνωνύμων· «ἀκάτια, ἐφόλκια, ἐφολκίδες, λέμβοι. . . κελήτες, κελήτια, ἐπακτρίδες, βάρεις, πορθμειὸν, πορθμῖς, ἀλιάς». Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην τῆς βάρκας παραδέχεται ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν καὶ ὁ Gustav Körting ἐν τῷ *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*, σελ. 101, ἀριθ. 1052. Ἀναφαίνεται δὲ τὸ ὄνομα *βάρκα*, τοῦλάχιστον ἐν τοῖς γραπτοῖς μνημείοις, κατὰ τὸ 500 μ. Χ., διότι ἀναγράφεται ὑπὸ Ἰωάννου Λαυρεντίου τοῦ Λυδοῦ τοῦ ἀκμάσαντος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐν τῷ περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας 2,14: «Εἰσὶν ἔτι καὶ νῦν πορθμίδες τρεῖς τῇ ἀρχῇ πρὸς τὰς ἀντιπόρθμους διαπεραιώσεις ἐκ τῆς βασιλίδος ἐπὶ τὰς γείτονας ἡπείρους· βάρκας αὐτὰς ἀντὶ τοῦ δρόμωνας πατρίως ἐκάλεσαν οἱ παλαιότεροι». Παρ' ἡμῶν ἔλαβον πρῶτον τὸ ὄνομα οἱ Ἴταλοὶ *barca*, ἔπειτα παρὰ τῶν Ἰταλῶν ἢ μᾶλλον παρὰ τῶν Μασσαλιωτῶν Ἑλλήνων οἱ Γάλλοι *barque*.

Ἐκ τῶν πρὸς ἔκδοσιν «Συμμίκτων Γλωσσικῶν».

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Τῷ 1897 διατελῶν ἐφεδρος ἐν Τυρνάβῳ κατὰ τὴν σχολὴν ἐκ τῆς πολυδαιδάλου τότε στρατιωτικῆς κινήσεως ἀντέγραψα τὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Τυρνάβου, ὅσας μέχρι τότε ἠδυνήθην νὰ ἶδω. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ πόλις τοῦ Τυρνάβου, ὡς καὶ πᾶν τμήμα ἑλληνικῆς γῆς, βρίθῃ ἀρχαιοτήτων, ἀντέγραψα ἐπιγραφὰς 33 ῥωμαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν χρόνων, ἐν αἷς καὶ τινα χρονικὰ σημειώματα. Καὶ αἱ μὲν ῥωμαϊκαὶ ἀνήκουσιν εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ, αἱ δὲ ἄλλαι εἰς τοὺς νεωτέρους ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς. Καὶ αἱ μὲν πρώται εἶναι κεχαραγμέναι ἐπὶ λίθων, αἱ δὲ δεύτεραι εἶναι γεγραμμέναι ἐφ' ὑγροῖς ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἐκκλησιῶν ἢ γεγλυμμέναι ἐν εἰκονοστασίαις κλπ. ἢ ἐπὶ εἰκόνων ἢ ἱερῶν ἀμφίων. Κατὰ δὲ τὴν ὑποχώρησιν ἐγκατελείφθησαν καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Τυρνάβου πλήρεις ἱερῶν ἀμφίων καὶ σκευῶν διαρπαγέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ τινες τούτων ἐνεπρήσθησαν, οὕτως ὥστε συναπώλοντο μετ' αὐτῶν καὶ αἱ ἐπιγραφαί. Εὐτυχῶς ὁμως διασωθέντος τοῦ σημειωματοῦ ἡμῶν δημοσιεύονται ὡδε χάριν τῆς ἱστορίας.

Ι. ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1.—Ἐπὶ λίθου λευκοῦ ἢ μᾶλλον μελανοφαίου κειμένου ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου :

Ἐλλαρία κὲ Ὠφε-
λίμα εἰ Φιλά-
δελφοὶ ἐνθά-
δε κείμεθα
ὦ ταῦτα οὐ-
τως ἔχει.

Ἦτοι: « Ἰλαρία καὶ Ὠφελίμα αἱ φιλάδελφοι ἐνθάδε κείμεθα. Ταῦτα οὕτως ἔχει ».

2.—'Επί λίθου μελανοφαίου κειμένου ἔν τινι ἰδιωτικῇ οἰκίᾳ :

Ἐπύλλων
 Νεικάνορος
 ἐτῶν εἴκοσι
 ἤρωσ χροιστὲ
 5 χαῖρε.

3.— *Αὐτόθι.*—'Επί λίθου λευκοῦ ἐν ἐπιτύμβιῳ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἐντετελιχισμένου ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς Ἀγ. Τριάδος :

. υς τάχος ἢ μοι ἕακα . β. . . .
 πλ(ε)ῖον οὐκ ἔζησ τῆδε κακὰ
 κόπων μνήμης χάριν ἤρωσ.

4.— *Αὐτόθι.*—'Εν τῷ ναῷ τοῦ Προδρόμου. Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων :

Ζωσίμη Ὁνη-
 σιφόρου μνήμ-
 ης χάριν ἤρωσ.

5.—'Εν τῷ προαυλίῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου. Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων :

Λεοντεὺς Παοίαν τὴν
 ἰδίαν σύνβιον μεί-
 ας χάριν ἤρωσ
 χροιστὲ χαῖρε.

6.—'Επί ἀναγλύφου παριστάντος γυναῖκα ποδῆροσ χιτῶνα φέρουσαν καὶ κρατοῦσαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῆς βότρυς ἀναγινώσκειται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή :

Ἀλεξάνδρου καὶ Νείκης καλὴ
 θυγάτηρ φιλητὴ Εὐδόμου δὲ
 τοῦ Φιλίσκου οἰκέτης ἤρωσ χροιστὲ
 χαῖρε.

7.—'Εν τῷ Ἑλλ. Σχολείῳ. Στήλη ἐπιτύμβιος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου :

Κέρδων Νείκης ἀνὴρ καὶ Φιληματίς
 θυγάτηρ καὶ Παολαλίς πενθερά
 ἀπέθαναν ἐν πολέμῳ.

8. — *Αυτόθι*. — Στήλη ἐπιτύμβιος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου τῶν τελευταίων ῥωμαϊκῶν χρόνων, τεθλασμένη ἄνωθεν καὶ ἀριστερά.

A Y T H
[μν]ΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ

Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης παρίσταται ἵππεὺς ἐν ἀναγλύφῳ δεξιά, ἐνώπιον δ' αὐτοῦ βωμὸς καὶ δένδρον, περὶ ὃ ἐλίσσεται ὄφεις.

9. — *Αυτόθι*. — Ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου ἐξηλειμμένη ἀριστερά :

CCACEI
TEREILC
YΛONZ
ONOMA
NHAYCA
BIONEIDE
AMAKAT
YOCEHN

10. — *Αυτόθι* (Ἑλλ. Σχολ.). — Στήλη ἐπιτύμβιος :

[. . . Πολυ]κάροπον θυ[γάτηρ]
[μνεί]ας χάριν ἤρωσ
[χαῖ]ρε.

II. BYZANTIAKΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

11. — Ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, κειμένῳ εἰς ἀπόστασιν 10 λεπτῶν τῆς ὥρας ἔξω πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς κατωφερείας λόφου τινός. Ὁ ναὸς εἶναι μετὰ τρούλλου βυζαντιακοῦ ῥυθμοῦ, ἰδρυθεὶς κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ Ἀνδρονικοῦ αὐτοκράτορος τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἔχει ὠραίας τοιχογραφίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Τὸ εἰκονοστάσιον εἶναι ὀλόγλυφον ἐκ ξύλου καὶ ἐπίχρυσον· αἱ ἐν τῷ ναῷ εἰκόνες τῶν ἁγίων εἶναι βυζαντιακῆς τέχνης. Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνοικοδομήσεως ἀνέρχεται κατὰ τὸν ΙΣ' ἢ ΙΖ' αἰῶνα. Τὸ κωδωνοστάσιον κεῖται πρὸς ἀνατολάς, τὰ δὲ δωμάτια τῶν μοναχῶν (κέλλα) κεῖνται νοτιοδυτικῶς. Δεξιά τῷ εἰσιόντι ἀναγινώσκειται ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου :

† ἔτος ἀπ-
ὸ Χριστο[ῦ]
αχγ' (=1691).

12. — Αὐτόθι. — Ἐπὶ τοῦ τέμπλου ἐπιγραφὴ γλυπτῆ ἐπὶ σκινίδος :

ἔτους
αχγβ' (=1692)
τὸ παρὸν τέ-
πλω οἰκονομή-
5 θη δηὰ συν-
δρομῆς τοῦ εὐ-
τελοῦς **Γαβριήλ**
ἱερομονάχου
διὰ δαπάν(ης) κ(αὶ) δ(ιὰ) χ(ειρὸς)
(λείπει ἢ συνέχεια).

13. — Αὐτόθι. — Ἐπὶ λιθίνου ἀναλογίου τῆς αὐτῆς μονῆς :

†	ἐτοῦτο	κὲ τὸ ἐ-
	ἔκονο-	προσίλοσεν
	μήθη κὲ	15 ὁ Φουκᾶς
	ἔγινε τοῦ	τοῦ Βαρσ-
5	Προφήτου	ἄμι δη-
	Ἡλιὸν τοῦ Θ-	ἃ ψυχῆ-
	εσβίτου ἐ-	κὶ σοτη-
	ν Μαραστρω-	ρίαν. ἔτος
	ρίο Τουρά-	20 1654 Ἰακωβίου β'.
10	βου.	

14. — Αὐτόθι. — Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς θύρας τοῦ ναοῦ πρὸς δυσμᾶς,
ἐπιγραφὴ ἐφ' ὑγροῖς :

† Κ(α)τ(ὰ) τὸ ζ(η)μὲ ἀ(πὸ) Θ(εο)γονίας δὲ Χ(ρισ)τοῦ) αχμς' (=1646)
ἀνεκαίνισθη (;) (καὶ) ἀπιστορήθη (;) ὁ
θῆος οὔτος καὶ (πανοικτείμων?) γά-
δος (τῆς σεβασμίας (;) θνίας μονῆς
(ἢ συνέχεια εἶναι λίαν δυσανάγνωστος).

15. — Αὐτόθι. — Ἐν τινι γωνίᾳ τοῦ Ἱεροῦ ἐπὶ εἰκόνας ἐν τῷ τοίχῳ
ἀναχινώσκειται ἢ ἐξῆς ἐφ' ὑγροῖς (al fresco) ἐπιγραφὴ :

† Διὰ συνδρομῆς κόπου καὶ μόχθου τοῦ πανοσιωτάτου
καθηγουμένου Κοσμᾶ ἱερομονάχου καὶ ἐξόδου
Μιχαήλ καὶ Ζογράφου [v]
Δηνησηοῦ
μοναχοῦ ἐπὶ
ἔτους ζρμ' (=7140=1632 ἀπὸ Χριστοῦ).

16.— *Αὐτόθι.*— Ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ. Ἐπὶ τοῦ προσκυνηταρίου ὀλο-
γλύφου ἐκ ξύλου καρύας :

« [Γ]έγονεν τὸ ἡερὸν προσκυνητάριον δαπάνῃ Με-
λειτίου ἱερομονάχου. Ἔτος μωκ' (1720). Ἡγουμενεύ-
βοντος Συμεὸν ἱερομονάχου.

17.— *Αὐτόθι.*— Ἐπὶ τοῦ χοροῦ ἐφ' ὕψους :

Νικόλαος Ζωγράφος ἐκ τῆς ἐπαρχίας
Καστορίας ἐκ χώρας Λινοτόποι.

18.— Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.— Οὗτος ὁ ναὸς εἶναι
ἀρχαῖον μοναστήριον πρῶτον μὲν καλογραϊῶν, κατὰ τὴν ἐν τῷ τόπῳ
παράδοσιν, βραδύτερον δὲ ἀνδρῶν. Ἐκτίσθη ἢ ἴσως ἐπεσκευάσθη κατὰ
τινα χρονολογίαν—ἐξῶθι τῆς ἐκκλησίας κειμένην τῷ 1615. Ἡδὴ τὰ μὲν
κελλία κατεστράφησαν, ἐπισκευασθεῖς δ' ὁ ναὸς χρησιμεύει μετὰ τῆς
περιοχῆς αὐτοῦ εἰς νεκροταφεῖον.

Ἐπὶ τινος εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου κειμένης ἐν τῷ προσκυνη-
ταρίῳ διὰ κεφαλαίων γραμμῶν γεγραμμένη ἐπιγραφή :

« † Ἰερὰ καὶ σεβασμία αὕτη εἰκὼν ἱστορίσται ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας
» τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου μητροπολίτου Ἁγίου Λαρίσης
» κυροῦ **Γαβριήλ** καὶ δι' ἰδίων ἐξόδων καὶ δαπάνης τοῦ παροσιωτάτου
» καὶ αἰδεσιμωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κῦρ **Μελειτίου** καὶ ἡγουμενεύ-
» οντος τοῦ παροσιωτάτου καὶ αἰδεσιμωτάτου Ἱερομονάχου κῦρ **Συμεὼν**
» ἔτος μωκ' (=1725) Ἰνδικτιῶνος ς' ».

19.— *Αὐτόθι.*— Ἐπὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Κυρίου ἐναποκειμένης ἐν τῷ
ἐπισκοπικῷ θρόνῳ :

† ἐν ἔτει 1755

ἐπὶ ἀρχιερατείας τοῦ
πανιερωτάτου μητρο-
πολίτου Ἁγίου Λαρίσης τοῦ

ᾧ ἐκ Τενέδου κυρίου κῦρ

Μελειτίου, ἡγουμενεύον-

τος τοῦ δσιωτάτου κυρίου κῦρ

Μεθοδίου ἐχρυσώθησαν τρία

ταῦτα, ὁ θρόνος, ὁ ἄμβων καὶ

10 τὸ προσκυνητάριον.— Ἀναγίας.

Ὁ Ἀνανίας φαίνεται ὢν τεχνίτης μοναχός.

20.— *Αδιόθι.* — Ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ. — Ἐπὶ λίθου ἐξῶθεν ἐντετυγχισμένου :

ΑΧΙΕ ἀνεκ(αι)νίσθη ὁ ἱερὸς οὗτος ναὸς
τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου.

21.— Ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐν Βουρένῃ. — Ἐπιγραφὴ ἐπὶ ἀναλογίου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου βυζαντιακοῖς κεφαλαίοις γράμμασι γεγραμμένη :

† Μινὴ Μαο-
τίου εἰς τὲς
10 ἐτελειόθι τοῦ Ἀ-
γίου Ν(ι)κολάου τοῦ νέ-
ου διὰ Εἰω(άν)ρου τοῦ Κα-
πέκι. 1654.

22.— Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Προδρόμου, ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ θρόνῳ :

† Τὸ παρὸν θρόνος ἐγεγόνει δηὰ σηδρομῆς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἀρχιερατείου τοῦ πανιερωτάτου **Δηνησήου** [μητροπολίτου] Λαοῆσης. Ἔτους μψ'.

23.— Ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Τουρεχάν, πλησίον τῆς ἀγορᾶς. Αὕτη ἡ ἐκκλησία μετὰ τινος ὁμωνύμου τουρκικοῦ τέμενος ἰδρύθησαν ἀμφότερα ὑπὸ τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς πόλεως Τυρνάβου Τουρεχάν-Πασᾶ, κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατάκτησιν τῆς Θεσσαλίας. Ἔτι καὶ νῦν ὁ ναὸς οὗτος ἐπωνυμεῖται τοῦ Τουρεχάν. εἶναι δὲ μικρὸς καὶ σκοτεινὸς καὶ κεῖται εἰς ἐνὸς μέτρου βάθος ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Τὸ δὲ ὁμώνυμον τουρκικὸν τέμενος, ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Fallmerayer (ιδεὶ Ν. Γεωργιάδου *Θεσσαλίαν*, Ἀθῆν. 1880, σελ. 251) ἀναφερομένη ἐν αὐτῷ ἐπιγραφῇ περιέχουσα τὴν βιογραφίαν τοῦ εἰρημένου στρατηγοῦ, ἐξηφανίσθησαν ἤδη. Δυστυχῶς καὶ ὁ ναὸς οὗτος, ὡς καὶ πάντες τῆς πόλεως οἱ ναοὶ ἀρχαῖοι ὄντες, ἐκτὸς τοῦ τῆς Φανερωμένης, Ἀγ. Παρασκευῆς καὶ Ἀγ. Δημητρίου, καὶ πρὶν ἐξωγραφημένοι ἐν τοῖς τοίχοις, ὑπὸ τῆς ἀμαθίας τῶν ἱερέων καὶ ἐπιτρόπων ἐστερήθη τῶν ἀγιογραφῶν αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀνιστορήσεως, ἐξ ἧς πολλὰ θὰ ἐδιδασκόμεθα. Καλὸν εἶναι αἰ ἀνά τὴν Ἑλλάδα ἀρχαιολογικαὶ ἔται-

ρείαι νὰ διδάξωσι δι' ἐγκυκλίων τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐπιτρόπους τῶν ἀρχαίων ναῶν νὰ μὴ καταστρέφωσι τὰς ἀγιογραφίας δι' ἐπιχρίσματος ἀσβέστου διαλελυμένης, ἀλλὰ νὰ συντηρῶσι διὰ τῆς καταλλήλου ἐπαγρυπνήσεως τὰς πολυτίμους ταύτας ἀγιογραφίας.

Ἁγίου
Νικολάου
Τουρεχᾶν
Ἀπριλίου 3
1832.

23.— Ἐν τῷ αὐτῷ κωδωνοστασίῳ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἐπὶ ἐτέρου λίθου :

Στάβρο Ζήμο
Πηανάτη 1817
Ἀπριλίου 17.

24. — Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Προφήτου Ἡλιὸν τοῦ Θεοβίτου παρὰ τὴν ἀγορὰν ἐπιγραφή ἐφ' ὕγρασις (fresco) ἄνωθεν τῆς θύρας :

« † Ἀνεκένθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ ἰστορήθη ὁ πάνσεπιος ναὸς τοῦ
» ἁγίου | καὶ ἐνδόξον Προφήτου Ἡλιὸν τοῦ Θεοβίτου διὰ συνδρομῆς
» κὺρ Γεωργά | καὶ Μανταλόγλου καὶ ἐξόδου τῶν εὐρεθέντων μαχαλω-
» τῶν, ἀρχιερα | τεύοντος δὲ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου κὺρ κὺρ Παρ-
» θενίου καὶ ἱερα | τεύοντος τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων, Κυρίτζη ἱερέως
» καὶ σκενοφύλαξ καὶ Καλοϊωάννη ἱερέως καὶ Προτοπαπᾶς | Ἰωάννου
» ἱερέως, Σταμούλι ἱερέως, Ἀρσενίου ἱερέως. Ἐπὶ ἔτους ἀχέ (=1605)».

25. — Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Προδρομοῦ. Ἐπὶ ἐνὸς ἀρχαίου ἐπιτραχηλίου κεντητοῦ, παριστάντος ἀγιογραφίας ἐξαισίας τέχνης εἰκονιζούσας 1) τὴν Γέννησιν, 2) τὴν Βάπτισιν, 3) τὴν Ὑπαπαντὴν, 4) τὴν Μεταμόρφωσιν, 5) τὴν Σταύρωσιν, 6) τὴν Ἀνάστασιν, 7) τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου καὶ 8) τὸν Εὐαγγελισμόν. — Ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἐξῆς :

« † Τὸ παρὸν ἐπιτραχήλιον ἐτελειώθη διὰ συνδρομῆς τῶν ὀρθο-
δόξων χριστιανῶν ἀρχιερατείου τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου
κὺρ Παρθενίου καὶ ἱερατείου τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερέως Κυρίτζη
ἱερέως κτλ. ».

26.—'Εν τῷ αὐτῷ ναῷ ἐπὶ ἐπιταφίου χρυσοκεντήτου θαυμασίας τέχνης, ἐπιγραφή βυζαντιακοῖς γράμμασι γεγραμμένη :

« † 'Επιτάφιος θρηῆρος ἀφιερωθεὶς ναῷ Προδρομοῦ τιμίον ὁ ἐπιτάφιος χριστοῦ χοήμασι φιλοχρίστων, ἀρχιερατεύοντος κυρίου Παϊσίου | τῶν ἱερέων Ἰω. Δημητρίου καὶ Ἀλεξίου Μαυροῦδι, Στεργίου Μπάηκο καὶ Νίκο οἱ ἐπίτροποι. ΑΧΝΒ (=1652). Ἔργον μον. Μελχισεδέκ. Φραγκ. (= ἰνδ. α΄.) ».

'Επὶ ἐπιμανίμων χρυσοκεντήτων εἰκονίζονται : ἡ πλάσις τοῦ Ἀδάμ. — Ὁ Εὐαγγελισμός.

27.—'Εν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἐπὶ ἐνός διακαρίου ἀργυροῦ. Ἐπιγραφή κεφαλαίοις βυζαντινοῖς γράμμασι γεγραμμένη :

« † Κτῆμα ἱερὸν τοῦ ἐν Τυρνάβῳ σεβασμίου ναοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐπιτροπεύοντος τοῦ ἐντιμοτάτου κῆρ Μαργαρίτη Κυριάκου. ἐν ἔτει 1810 ». — « Δίσκος | κτῆμα ἐκκλησίας τοῦ ἐν Τυρνάβῳ καὶ σεβασμίου ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἐπιτροπεύοντος τοῦ ἐντιμοτάτου κῆρ Μαργαρίτη Παπακυριάκου. Ἐν ἔτει 1809 ».

28.—'Εν τῷ αὐτῷ ναῷ ἐπὶ ἐπιταφίου χρυσοκεντήτου.

« † Ἔργον Παΐσιος μοναχῆς καὶ τέχνη. ἔτος αχγ' (1690) ».

29.—'Εν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης, μετοχίου τοῦ Ἁγ. Τάφου, ἀνήκοντος πρὶν εἰς τὴν ἐν Σινᾶ ὄρει Μονήν :

« † Τὸ παρὸν παρεκκλήσιον καὶ τοῦ μετοχίου | ἡ ὀρωμένη ἀνακαίνισις ἔγειναν δι' ἐπιμελείας | καὶ δαπάνης τοῦ παροσιωτάτου Πρωτο | συγκέλλου Συναῖτου Ἰωακείμ τοῦ ἀπὸ χωρίου | τῶν Ἀγράφων Ρενίνα κατὰ τὸ 1835 | σοτήριον ἔτος, μὴν μαῖου 20 ».

30.—'Εν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἀρχαίου μοναστηρίου. Ἐπὶ τινος ἐξωφύλλου ἀρχαίου Εὐαγγελίου σεσημειώνται διὰ μεταγενεστέρως χειρὸς τὰςδε :

« † 1824 Φεβρουαρίου 20. Εἰς τοὺς χιλίους ὀκτακοσίους εἴκοσι τέσσαρας Φεβρουαρίου 20. Φανερόνον τὸν ἄερα τὸν μέγαν ὅπου ἐξεργίζωσεν τὸ κυπαρίσσι εἰς τὸν προφήτην Ἥλιον καὶ τὸ κυπαρίσσι τῆς Φανερωμένης εἰς τὸ παζάρι καὶ σκέπαση μαιζὺν μὲ τὸ τζατὴ ἐγήρησεν ἄνω κάτω καὶ ἔγεινε μέγας θόρονβος ».

31.—'Επί ἐτέρου ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου :

« † Εἰς τοὺς *ῥωκά* (1821) Σεπτεμβρίου ιζ'. ἔγεινεν ἡ ἀποτομὴ τοῦ ἀρχιερέως **Πολυκάρπου** Λαρίσης ὑπὸ τοῦ τυράννου Μαχμουτ-Πασσᾶ Δράμαλη». — Κατωτέρω. — « † εἰς τὰς 29 Σεπτεμβρίου ἐν Κυρίῳ ὁ Λαρίσης **Κύριλλος** Τρικκαῖος εἰς χωρίον Ματαράγκα *ῥωκά* (1821) ».

32.—'Επί διπτύχου ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Προφήτου Ἡλίου ἀναγινώσκονται τὰ ἐξῆς ὀνόματα ἀρχιερέων, ἱερομονάχων, μοναχῶν καὶ μοναστριῶν, (σπουδῆς δ' ἄξια εἶναι τὰ ἐπώνυμα τῶν λαϊκῶν).

Ἀρχιερέων : Κυρίλλον. — Γρηγορίου (1621-1645). — Διονυσίου (1653-1659). — Παΐσιον (1651-1652). — Καλλιστράτου (;).

Ἱερομονάχων : Μαξίμου. — Μελχισεδὲκ (1652). — Κοσμᾶ (1632). — Γαβριήλ (1692). — Κοσμᾶ. — Καλλινίκου. — Γαβριήλ. — Σεραφεῖμ. — Θεοφανεῖον. — Φιλοθέον. — Θεοδοσίον. — Θεοδούλου. — Μαλαχίου. — Ἡσαίου. — Λαυρεντίου.

Μοναχῶν : Θεοδούλου. — Χριστοφόρου. — Ἀντωνίου. — Σεραφεῖμ. — Σάββα. — Ναθαναήλ. — Μητροφάνους. — Ἰωακείμ. — Καλλινίκου. — Διονυσίου (1632). — Φιλοθέου. — Σεραφεῖμ. — Ἀναστασίου.

Μοναστριῶν : Χρηστίνας. — Εὐγενείας. — Συγκλητικῆς. — Γερασιμίτης. — Δεβόρας. — Μελάνης. — Μελανθίας. — Παΐσιας (1690). — Μερόπης. — Ἀνσίας. — Μαγδαληνῆς. — Μελανθίας.

33.—'Ανωθεν τῆς θύρας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου κεῖται μεγάλη ὀρθογώνιος πλάξ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης :

« † Ὁ Ἱερός οὗτος ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγα-
λο | μάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου ἀνεκάνισθη ἐκ βάθρων, |
» ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανερωτάτου μη | τροπολίτου ἁγίου Λαρίσης
» κυρίου κῆρ **Ἰωακείμ** τοῦ | Χίου, καὶ ἐπιτροπενόντων Γεωργίου
» Χατζῆ Ἀλεξάνδρου | Δημητρίου καὶ Ἀθανασίου Γεωργίου Παπαγιαν-
» νουλέων καὶ | Ζήση Ἐμμανουήλ, δαπάνη δὲ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ
» καὶ | ἐν ἔτει 1871. Ὀκτωβρίου 27 ».

'Εν ταῖς πρόσθεν ἐπιγραφαῖς ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς μητροπολίται Λαρίσης κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν :

1) **Γρηγόριος** (1646). Οὗτος ἀναφέρεται ἐν τινι Διπτύχῳ τῆς Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἡλίου τοῦ Τυρνάβου. ἤμασεν ἀπὸ τοῦ 1621-1645 ὡς μητροπολίτης Λαρίσης καὶ ὑπογράφεται ὡς τοιοῦτος ἐν τινι συνοδικῇ πράξει: (ἐν Acta et Diplomata Graeca medii aevi tom. V, II, σελ. 195) κατὰ τὸ 1639. Τοῦτον ἀναφέρει καὶ ὁ Λεκιένιος (Oriens Christ. Orthod. provinc. Larissiensis).

2) **Παΐσιος** (1652). Οὗτος ἐπὶ ἐν ἔτος ἐχρημάτισεν ἀρχιερεὺς Λαρίσης, προαχθεὶς εἶτα εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως. Ἀναφέρεται ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 26 ἐπιγραφῇ Τυρνάβου, καὶ ὑπὸ τοῦ Λεκιενίου, τοῦ Ἀραβαντινοῦ (Χρονογρ. Ἡπειρ. τ. Β'), τοῦ μητροπ. Ἀμασειᾶς Ἀνθίμου Ἀλεξούδη (Νεολόγ. Κων/πόλεως 1891) καὶ τοῦ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου (Προμηθ. Βώλου, τόμ. Γ' σελ. 271), ἀναφέροντος τοῦ τελευταίου τούτου ὅτι ἐπατριάρχευσεν τῷ 1642 ὑπὸ τὸ ὄνομα Παΐσιος ὁ Ἀμῆνας ἐννέα ἢ κατ' ἄλλους χρόνον ἕνα καὶ ἡμέρας ἐννέα, καὶ εἶτα φοβηθεὶς ἔφυγε κρύφα· προσκληθεὶς δὲ τῷ 1653 τὸ δεύτερον καὶ πατριαρχεύσας πάλιν μῆνας 11 ἐξώσθη καὶ ἔλαθεν ὡς ἐξαρχίαν τὴν Κύζικον καὶ μετὰ ταῦτα τὴν Ἐρεσον, ἐνθα καὶ ἀπεβίωσεν. Ὁ δὲ Ἀνθιμος Ἀμασειᾶς τίθησι τοῦτον Λαρίσης τῷ 1651-1652, ἐνῶ ὁ Ζωσιμᾶς τίθησι τοῦτον τῷ 1642. Φαίνεται ὅτι φυγὼν τὸ πρῶτον ἐκ Κων/πόλεως ἦλθεν εἰς Λάρισαν διατρίψας ἀπὸ τοῦ 1651-1652. Ἄλλως δὲν συμβιβάζονται αἱ χρονολογίαι αὗται.

3) **Παρθένιος** (1688). Οὗτος τιτλοφορεῖται *Λαρίσης Παρθένιος Β*. Ἴδὲ χειρόγραφον ὑπ' ἀριθ. 1192 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐνθα ἀναφέρεται τῷ 1702. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι ἐκ χάρτου κοινῆς 0μ, 22 × 0μ, 16 κατὰ τὸ 1702 ἔτος γεγραμμένον, ὡς σημειοῦται ἐν ἐπιστολῇ τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν Λαρίσης Παρθένιον, ἐκ φύλλων δὲ συγκείμενον 131. Ἐπιγράφεται : « Λευχεμονοῦσα Ῥητορικὴ εἶπον Ἀφθονίου προγυμνάσματα ἐκ τῆς Λατίνων ἀνθολογηθέντα φωνῆς καὶ ἐν Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ ὑποστρωθέντα σπουδῇ καὶ πόνῳ Ἀναστασίου Παπαβασιλοπούλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων ἐν τῇ κωμοπόλει Τυρνάβῳ τῆς Θεσσαλίας διατρίβοντος χάριτι τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων προπολείων μαθητῶν ». Προτάσσονται δὲ αὐτῆς τὰ ἐξῆς δύο ἐπιγράμματα Ἰακώβου ἱεροδιακόνου τοῦ Κυπρίου μαθητοῦ τῆς ἐν Τυρνάβῳ Σχολῆς,

ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅπόσον ἐγίνωσκον τότε κατὰ βάθος τὴν γλῶσσαν οἱ ἐξερχόμενοι ἐκ τῆς σχολῆς δυνάμενοι νῶ στιχοιργῶσιν ἀπταιστώως ἐν ἀρχαίᾳ γλώσσῃ.

*Πνκτίδα ὀητορικῆς ὁ λατινῶδων ὀχειύσας
Ταύτην ἐκ λιβάδων ἔπλει ᾽Αναστάσιος,
᾽Αμφοτέρης πάντως διαλέκτου δεξιὸς ἴδμων,
Πλήρης τε σοφίης καὶ χαρίτων τρεφόμενος.*

Τοῦ αὐτοῦ ἕτερον κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν :

*Τίς σε ἄλογογοροεῖν θέτο, ὀητορικὴ βαθύολβε
Τὴν πάρος οὐ τοῖον φᾶρος εἰσασαμένην ;
᾽Εξοχος ἐν λογίοις ἦν ἀνὴρ στόμα Καλλιόπης τε
᾽Ερως Ἰωαννίων θεῖος ᾽Αναστάσιος.
Παίδων Ἑλλήνων χάριν αὐτὰρ ἔων γε μαθητῶν
Πλείστα ποτησάμενος τευχέ μ' ἄλογογοροεῖν.
Οὐ τὸ πόλ' ἐν σοφίῃ ἄγαιαι κοινόπολις ἄρι
Τύραβος, ὠσαύτως πᾶσά τε Θεσσαλίῃ.
Σφῶν ἐν γυμνασίῳ, σελαγίζοντος θεοδμήτῳ
Μαρομαργαῖς ἀρετῶν πολυθημοσύνης.*

Εἶθ' οὕτως ἔπεται ἐπιστολὴ προσφωνητικὴ τοῦ συγγραφέως :

«Τῷ πανιερωτάτῳ Μητροπολίτῃ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Λαρίσσης κυρίῳ κυρίῳ Παρθενίῳ, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ δευτέρας Θεσσαλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος», γεγραμμένη τῷ αψβ', Φεβρουαρίου ς', μεθ' ἣν αὐθις τὰ ἐξῆς ἐπιγράμματα :

Πρὸς τὸν αὐτὸν πανιερώτατον καὶ θεοπρόβλητον δεσπότην μητροπολίτην Λαρίσσης κύριον Παρθένιον :

*Νῦν θεὸς ὑψιμέδων μέγα ὤπασε χάριμα Λαρίσση
Ποιμένα νητοικέως τῶν λογικῶν προβάτων,
Παρθένιον φιλόμουσον ἐν ἀρχιερεῖσι φαιενόν,
᾽Ηπιον, ἡδυελῆ, εὐθύδικον, ζάθειον.
᾽Οὐδ' ἦθη μεμαῶς μεταμείναι τῶν ἐπὶ χεῖρα
Μούσας ἐγκαλέσαι καὶ σοφίης χάριτας.
Μουσεῖον κατέπηξ' ἀνὰ Τύραβον ἀξιέπαινον
Κ' ἄλλα ἄπειρα τέως θέσκελα ἔργα τελεῖ,
᾽Οὐ καὶ ᾽Αναστάσιος τόδε πνκτίον ἦρ' ἀνέθηκε
Φωνῆς ἐξ Ἰαλιῶν ἀνθομολογησάμενος.*

Σῆμα μέγ' ἐλαβίης ἀνέρος ποτὲ ἀρχιερεῖα
 Ἐξοχα ὄντα φίλον μουσοφόρων ἀνέρων.
 Τῆς αὐτοῦ Πανιερότητος ἐλάχιστος δοῦ-
 λος καὶ μαθητὴς τῆς ἐν Τυρνάβῳ σχο-
 λῆς Ἰάκωβος ἱεροδιάκονος ὁ Κύριος.

Λαμπροφορεῖν σοφίης πάρος ὡς χάρις ἤρξατο Ἑλλάς
 Ἄριτι κομᾶν τε ὁδοῖς ἰδροσύνης τε ἴοις,
 Τύρναβος ἠδὲ Λάρισα μέγ' ἀβρύνεται ἐπὶ τοῖσδε
 Τῆς ἀρετῆς ἔργοις Παρθενίου βαθέιον,
 Ὃς καλάμῳ θεϊκῆς χειρὸς ἄξια προνκεχάρακτο
 Ἑλλάδα ἠγριοχεῖν Ἐκταλίην δ' ὀσίως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατιθεμένων ἐπιγραμμάτων ἀναφερομένων εἰς τε τὸν μητροπολίτην Λαρίσης Παρθένιον καὶ τὴν ἐν Τυρνάβῳ σχολὴν ἐξάγεται ἀριδῆλως ὅτι ἡ ἐν Τυρνάβῳ σχολὴ ἰδρύθη τῷ 1688-1702 καθ' ὃν χρόνον ἡρχιεράτευσεν Λαρίσης ὁ Παρθένιος, ὡς ἐκ τοῦ στίχου·

Μουσεῖον κατέπηξ' ἀνὰ Τύρναβον ἀξιέπαινον,

ἐξάγεται, καὶ οὐχὶ τῷ 1730, ὡς ὁ κ. Ν. Γεωργιάδης (Θεσσαλία, σελ. 252, ἐκδ. α') λέγει. Ὁ δὲ Ἀναστάσιος Παπαβασιλόπουλος ἐξ Ἰωαννίνων εἶναι ὁ πρῶτος σχολάρχης γενόμενος τῆς ἐν Τυρνάβῳ Σχολῆς.

4) **Διονύσιος Ζ'** (= 1700). Οὗτος τὸ πρῶτον γίνεται ἡμῖν γνωστός ἐκ τινος ἐπιγραφῆς Τυρνάβου (ἀρ. 22), διαδεξάμενος Παρθένιον τὸν Β', περὶ οὗ διὰ μακρῶν ἀνωτέρω ἐγράψαμεν.

5) **Γαβριὴλ Α'** (1725). Οὗτος διαδεξάμενος Μελέτιον τὸν Α' ἡρχιεράτευσεν ἀπὸ τοῦ 1722 μέχρι τοῦ 1749 ὑπὸ τὸ ὄνομα Γαβριὴλ Α'. Τῷ δὲ 1811 ἕτερος Γαβριὴλ ἀναφέρεται ὁ Κάγκας, Ἰωαννίτης. Ἀναφέρεται δὲ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 18 ἐπιγραφῇ.

6) **Μελέτιος Β'** (1755), ὁ Τενέδιος. Ἠρχιεράτευσεν Λαρίσης ἀπὸ τοῦ 1750-1768, ἔτη 18, εἶτα ἐγένετο Κων/πόλεως ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν καὶ ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς καταλόγοις φερόμενος. Ἐτελεύτησεν δ' ἐν Τενέδῳ. Ἀναφέρεται δ' ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 19 ἐπιγραφῇ.

7) **Κύριλλος Α'** (1821) διαδεξάμενος τὸν Πολύκαρπον φυγόντα τῷ ἔτει 1818. Ἀπεβίωσε δ' ἐν Ματαράγκῃ τῷ 1821 κατὰ τὴν χειρόγραφον σημείωσιν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἐν Τυρνάβῳ τῇ 29 Σεπτεμβρίου. Ἐπωνυμεῖται δὲ Κύριλλος Α' ὁ Τρικκαῖος.

8) **Πολύκαρπος** (1821). Οὗτος ἠρχιεράτευσεν ἀπὸ τοῦ 1811-1818 φυγῶν εἶτα ἐκ Λαρίσης. Τῷ δὲ 1819 διεδέξατο αὐτὸν Κύριλλος Α' ὁ ἐκ Τρίκκης. Τοῦτον διεδέξατο ἀποθανόντα ἐν Ματαράγκῃ τῷ 1821, καθ' ἃ ἔφθηνεν εἰπόντες, ὁ ἀπὸ Βελλᾶς Θεοδόσιος ἀπὸ τοῦ 1819-1821 παυθεὶς· ἀπὸ δὲ τοῦ 1821 διεδέξατο πάλιν τοῦτον ὁ ἐκ Μπιθικουκῆς τῆς Ἡπείρου **Πολύκαρπος** τὸ δεύτερον ἤδη, ὅτε καὶ ἐφρονεύθη ὑπὸ τοῦ Μαχμουτ Πασᾶ Δράμακῃ τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1821, καθ' ἃ τὸ ἡμέτερον χρονικὸν σημείωμα μαρτυρεῖ (ἀρ. 31).

9) **Παρθένιος Α'** Οὗτος ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἐκ τινος ὑπ' ἀριθ. 24 τοῦ Τυρνάβου ἐπιγραφῆς. Ὁ τίτλος *πανιερωτάτου* ἀποδίδεται εἰς ἀρχιεπισκόπους καὶ μητροπολίτας· ὁ τίτλος *θεοφιλεστάτου* ἀποδίδεται εἰς ἐπισκόπους. Ἐνταῦθα ἐάν ὁ Παρθένιος οὗτος ἦν μητροπολίτης ἔδει ὁ ἐκκλησιαστικὸς βαθμὸς *ἐπισκόπου* νὰ λείψῃ· ἐάν δὲ τὸναντίον ἦν ἐπίσκοπος, ἔδει νὰ λείψῃ ὁ τιμητικὸς τίτλος *πανιερωτάτου*, καὶ ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ τίτλου *θεοφιλεστάτου*. Ὁ δὲ ἐπισκοπικὸς κατάλογος Λαρίσης οὐδένα δίδει ἡμῖν ἐπίσκοπον *Παρθένιον* κατὰ τὸ 1605. Τοῦναντίον δὲ τῷ μὲν 1604 φέρεται *Τιμόθεος*, τῷ δὲ 1606 *Λεόντιος* κατὰ τὸν Ἀμασειᾶς Ἀνθιμον. *Παρθένιος* δὲ φέρεται τῷ 1688-1700-1702. Καὶ τῷ μὲν 1700 ἀντικατεστάθη ὑπὸ *Διονυσίου* τοῦ Ζ' (1700-1702) τῷ δὲ 1702 διεδέξατο τὸν Διονύσιον. Ἄρα ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἡμῶν ἀναφερόμενος τῷ 1605 Παρθένιος ἐστὶν ἄγνωστος ἐν τοῖς ἐπισκοπικοῖς καταλόγοις. Ἴσως δὲ κατὰ λάθος τοῦ ζωγράφου ἐγράφη *ἐπισκόπου* ἀντὶ *ἀρχιεπισκόπου*, κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔθος.

Ἡγούμενοι δὲ ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς: 1) **Κοσμᾶς** (1632). Ἀναφέρεται ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 15 ἐπιγραφῇ. — 2) **Μεθόδιος** (1755). Ἀναφέρεται ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 20 ἐπιγραφῇ. — 3) **Συμεὼν** (1720-1725). Ἀναφέρεται ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 16 ἐπιγραφῇ.

Ἱερομόναχοι δὲ ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς: 1) **Μελέτιος Α'** (1632). — 2) **Μελέτιος Β'** (1720-5). — 3) **Γαβριὴλ** (1692). — 4) **Μελχισεδὲκ** (1652).

Μοναχοὶ δὲ καὶ μονάστρια ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς: 1) **Διονύσιος** (1632). — 2) **Ἀνανίας** (1755). — 3) **Παῖσια** (1690).

ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΦΟΡΩΝΤΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΝ ΚΑΙ ΑΛΩΣΙΝ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ (1821)

1

κυρ ἀνδρέα Π. παπαδιαμαντόπουλε

« Διὰ τοῦ παρόντος μας ἀναφερόμεθα, καὶ σὰς εἰδοποιοῦμεν, ὅτι πλέον δὲν ὑπομένωμεν νὰ τυραννῶμεθα, χωρὶς ψωμί, μερικαῖς ἡμέραις χωρὶς νερόν, χωρὶς τζαρούχια, χωρὶς ξύλα, χωρὶς κακάβια διὰ νὰ μαγηρεύωμεν ἐκεῖνα τὰ ἀσθενῆ καὶ ἀχρεῖα σφαχτὰ ὅπου μᾶς δίδουν, καὶ χωρὶς ἄλλα ἀναγκαῖα ὅπου πρέπει νὰ ἔχουν οἱ στρατιῶται μας, τὸ ὅποιον αὐτὸ πολλὰκις σὰς τὸ ἀνεφέραμεν καὶ σὰς τὸ ἐπαραπονέθημεν καὶ δὲν ἤμπορέσαμεν νὰ παρηγορηθῶμεν ὅποσοῦν, διὰ τοῦτο τώρα πλέον βλέποντες τὴν ἀδιαφορίαν σας, ἀπεφασίσαμεν νὰ σὰς τὸ ἀναφέρωμεν καὶ ἐγγράφως, ὅπου ἂν δὲν ἐπιτύχωμεν καὶ τώρα τῶν ἀναγκαίων, διὰ τοὺς στρατιώτας μας, χωρὶς προφασιολογίαν μέλει νὰ μᾶς φύγουν ὅλοι οἱ στρατιῶται καὶ μᾶς φεύγουν καθημερινῶς διὰ νὰ ὑπάγουν νὰ οἰκονομηθοῦν καὶ μάλιστα ἂν ἀκολουθήσῃ, ἢ σήμερον, ἢ αὔριον καὶ κἀνένας πόλεμος δὲν ἤμπορεῖ νὰ κάμῃ κάτω κἀνένας στρατιώτης ὄντες ὅλοι ξυπόλυτοι, τὸ ὅποιον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα δὲν ὑποφέρεται, καὶ ὡς ἀρκετός, φροντίσετε νὰ οἰκονομηθῇ τὸ στράτευμά μας τὸ γληγορότερον, ἐπεὶδὴ ὡς ἄνωθεν θὰ χάσωμεν καθεὶς τοὺς στρατιώτας μας καὶ χωρὶς νὰ παραπονῆσαι πλέον ἀπὸ ἡμᾶς, ἔχοντες περὶ τῶν ἄνωθεν ὄλων ἀνάγκην, καὶ δίκαιον, ὡς στοχαζόμεθα, σὰς ἀσπαζόμεθα καὶ μένωμεν.

τῆ 27: Ἰουνίου. ταμπόρια μας. 1821. ¹

..... *δημητρῶς
βασιλῆς καριώτης
γηοργακὶς τζηνακας
τραβλογηάνης
χρηστος ηλιοπούλου
παναγιωτὶς ηλιοπούλου*

*παναγιώτης λαλόπουλος
ἀναγνώστης σταυρόπουλος
κωνσταντὶς μιχαλάκις
μήτρος στασινόπουλος
ἀντώνιος κολοκοτρώνης
γιουργὶς ζέρβας*

¹ Περὶ τοῦ Ἀνδρέου Παπαδιαμαντοπούλου, πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ ἀνωτέρω ἀναφορά, προτίθεμαι ἐκτενῶς νὰ πραγματευθῶ λίαν προσεχῶς· ἐνταῦθα ἐπάναγκες

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀνωτέρω ἀναφορᾶς ὑπῆρξεν ἡ ἐκδοσις τῆς ἐπομένης διαταγῆς τοῦ Κολοκοτρώνη, ὑφ' ὃν ἀμέσως ὑπήγετο ὁ Παππαδιαμαντόπουλος :

2

κὺρ ἀνδρέα

ἀπὸ τοὺς νεοφερμένους ξαρμάτωτους καμπίσιους κράτησον ὅσους εἶναι χρεῖα, καὶ τοὺς ἄλλους στείλει τους νὰ θερίσουν διὰ μὴ χαθοῦν τὰ γεννήματά τους ¹.

**Θεοδορις
κολοκοτρώνης**

3

Κὺρ ἀνδρέα—

Ἐκ μέρους μου νὰ δώσης προτταγὴν εἰς ὅλους τοὺς καπεταναίους καὶ στρατιώτες ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς κανένας στρατιώτης νὰ μὴ τολμᾷ καὶ κατεβαίνει κάτω, οὔτε διὰ βόλια, οὔτε διὰ ἄλλα, ἐξῶ ὅταν εἶναι πόλεμος, καὶ ὅποιος πιασθῆ, ἄς ἰξεύρη πῶς θεὸς νὰ παιδευθῆ μετὰ τὴν ζωὴν του, ὁμοίως καὶ ὅποιος τολμήσει νὰ ὑπάγῃ νὰ ὠμιλήσῃ μετὰ τοὺς Τούρκους ἢ παιδεῖα του εἶναι μετὰ θάνατον καὶ διαβάσατε τὸ παρὸν μου εἰς ὅλους διὰ νὰ μὴ προφασίζονται. Ὑγίανε τῆ 24 : Ἰουλίου 1821 Ἀγιοβλάσης. ²

Θ : Κολοκοτρωνις.

θεωρῶ νὰ εἶπω ὅτι οὗτος ὑπῆρξε κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τοῦ *Κάμπου* καὶ τῶν *Βουνῶν* τῆς Καρυταίνης καὶ ὅτι τὸ ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ σῶμα ἦτο ἀλκιμώτατον καὶ πολυανθρωπότατον, ὥστε ὁ γνωστός Φωτάκος καλεῖ τοῦτο *ἀθάνατον σῶμα*.

¹ Οἱ ἐν τῇ ἀνωτέρω διαταγῇ ἀναφερόμενοι *καμπίσιους* εἶναι οἱ ἐκ τῶν πεδινῶν χωρίων τῆς Γορτυνίας, ἧτις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἐπαναστάσεως διήρθητο εἰς τρία τμήματα, εἰς τοὺς *Καμπίσιους* καὶ *Βουνίσιους*, *Λειοδοριούς*, καὶ *Ἀκοβίτας* καὶ *Περαμερίσιους*.

² Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Τρίπολιν, ἡ πολιορκία ταύτης ἐγένετο στενωτέρα διὰ τοῦτο οἱ Τούρκοι λιμώττοντες ἠγόραζον κρυφίως παρ' Ἑλλήνων στρατιωτῶν ἀνθ' ὑπερόγκου ἀντιτίμου διάφορα τρόφιμα καὶ οὕτως ἡ πολιορκία παρετεινετο, ὅθεν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς διαφόρους ὄπλαρχηγούς τὴν ἀνωτέρω ἐγκύκλιον, δι' ἧς ἀπηγορεύετο τοῖς στρατιώταις, ὡς ὁ ἀναγνώστης παρατηρεῖ, τὸ μὲν νὰ πλησιάζωσιν εἰς τὰ τεῖχη, τὸ δὲ νὰ συνάπτωσι διαλόγους μετὰ τῶν Τούρκων, διότι διαλεγόμενοι μετὰ τούτων λεληθότως ἐξέφραζον πολλάκις τὰ σχέδια, ἅτινα οἱ Ἕλληνες προτίθεντο νὰ μετέλθωσι κατὰ τῶν πολιορκουμένων.

« ἀδελφοὶ καπιτὰν ἀνδρέα Πα: διαμαντόπουλε καὶ καπιτὰν ἀντώνη Κολοκοτρώνη: —

» Ἀφ οὐ ἀπ' ἐδῶ ἀνεχωρήσατε γραφὴν σας δὲν ἐλάβομεν μῆτε ἀπὸ τὸν ἕνα μῆτε ἀπὸ τὸν ἄλλον· καὶ αὐτὸ τὸ αἴτιον ἀγνοῶ — ἡμεῖς θεῖφ ἐλέει ὑγιαίνομεν ἅπαντες καὶ τοὺς παλαιοπερσιάνους ἔχομεν περισσότερο ἀπ' ὅτι τοὺς εἶχαμεν περιορισμένους. Προχθὲς εὐγῆκεν ὁ Κεχαγιᾶς μὲ ἕως δύο χιλιάδες Τούρκους εἰς τὰ ἀμπέλια καὶ ἐστάθησαν οἱ Ἕλληνες καὶ τοὺς εὐγαλαν ὡσὰν τὰ καλιακούδια ἀπὸ τὰ ἀμπέλια, ἔκαμαν ἕνα πόλεμον ἀνδρείον καὶ ἐστάθησαν εἰς τὸν κάμπον κολῶνα. καὶ τοὺς ἔφεραν ἀπὸ τὴν βελίμην καὶ τὴν καθβαλαρίαν τους καὶ ὄλους καὶ τοὺς ἔμβαλαν μέσα ὡς μασκαράδες, ἐσκοτώσαν καὶ πέντε ἐξ Τούρκους ὁμοίως καὶ ἄλογα· ἀπὸ τοὺς ἐδικούς μας δὲν ἔπαθε κανεὶς τίποτε· ὁ πόλεμος δὲν ἦτο τόσοσ θανατηφόρος ὅσον ἔνδοξος· ὥστε ἐφοβήθησαν οἱ Τούρκοι καὶ ἐσφάλησαν τὲς πόρτες τοῦ Ἀναπλιοῦ καὶ Καλαβρύτων καὶ ἔριπταν κανόνια ἀπὸ τὲς δάπιες διὰ τὸν φόβον τους· κατ' αὐτὰς ἐλπίζομεν νὰ πιάσωμεν καὶ τὸν Μαντζαγραῦν, νὰ τοὺς ἀποκλείσωμεν, — καὶ ἀκολουθῶς πάλιν σᾶς γράφομεν. — μὴ λείπετε καὶ τοῦ λόγου σας ἀπὸ τοῦ νὰ μὲ γράφετε συχνὰ κάθε ὅπου μανθάνετε ἀπὸ ρούμειλην, καθὼς καὶ ὅτι ἄλλο ἀκολουθεῖ αὐτόσε. πόσοι στρατιῶται συμποσοῦνται ὄλοι αὐτοῦ ἐδικοὶ μας καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν πρὸς βέγουλαν καὶ κυβέρνησίν μου ἐσεῖς δὲ καὶ οἱ δύο νὰ διάγετε μεταξὺ σας ὡς ἀδελφοὶ σύμφωνοι εἰς ὅλα σας τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τοὺς στρατιῶτας νὰ ἀγαπᾶτε καὶ ἐξοικονομᾶτε ἀπὸ ὅλα τὰ ἀναγκαιὰ νὰ μὴ δυσαρεστοῦνται· ὄλους τοὺς αὐτόσε στρατηγούς, καπιτανέους ἐξ ὀνόματος καὶ τοὺς στρατιῶτας ἀσπάζομαι· — νέον ἕτερον οὐδέν. — καὶ ὑγιαίνειτε γεναιοφρονοῦντες. — τῆ 28 αὐγούστ. 821» ἅγιος Βλάσιος. ¹

ὡς ἀδελφός

Θεοδόρος Κολοκοτρώνης.

¹ Ὁ Ἄν. Παππαδιαμαντόπουλλος καὶ ὁ Ἀντώνιος Κολοκοτρώνης, πρὸς οὓς ἐπιστέλλει τὰ ἄνωθεν ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης, εἶχον ἀκολουθήσει τὸν Δημήτ. Ὑψηλάντην μεταθέντα εἰς Ἴσθμόν, ἔνθεν ὑπῆρχε φόβος εἰςβολῆς Τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἡ δ' ἐλπίς, ἣν ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιστολῇ ἐκφράζει ὁ Κολοκοτρώνης περὶ τῆς καταλήψεως τοῦ ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Τριπόλεως χωρίου Μαντζαγραῦ, κειμένου ἐφ' ὑψώματος τὰ μάλιστα ἐπικαίρου, ἐπραγματοποιήθη μετὰ τινος ἡμέρας, ἄτε τοῦ χωρίου τούτου καταληφθέντος κατὰ τὴν νύκτα τῆς 2^α — 3^η Σεπτεμβρίου, ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Δεληγιάννη, ὅστις οὕτω κατέστητε τὴν πολιορκίαν στενωτάτην.

Διὰ τὴν μὴ ἀδικηθῆναι κανένας στρατιώτης, οὔτε ἡ πατρίς διὰ τὴν ὁποίαν πολεμοῦμεν, εἶνε με τὸν ὑψηλότετον ἀρχιστράτηγον πρίγκηπα καὶ με ὄλους τοὺς ἀρχηγούς τῶν στρατευμάτων τῆς πολιορκίας, καὶ με ὄλους τοὺς ἄρχοντας ἐξετασθῆναι, καὶ με κοινήν γνώμην ἐκρήθησαν εὐλογα τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὁποῖα προλέγομεν καὶ εἰς τοὺς στρατιώτας, διὰ τὴν κάμουν ὄρκον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, ὅτι θέλουν τὰ φυλάξει.

Α΄.) Ἐάν ἡ Τριπολιτζᾶ παραδοθῆ με συνθυκας, ἀπ' ὅσα ἤθελον ἀποφασισθῆ με τὰς συνθυκας τὴν τὴν δώσουν οἱ Τούρκοι, τὰ δύο τρίτα τὴν τὴν πέρνουν οἱ στρατιῶται, καὶ τὸ ἕν τρίτον τὴν τὴν διδεται εἰς τὴν Πατρίδα διὰ τὰ ἐξόδα τοῦ πολέμου, καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκῶν· καὶ εἰς τὴν περιστασιν ταύτην, ἀπὸ κάθε στράτευμα τὴν τὴν διορισθῆ ἕνας καπετάνος με 100 ἐνόπλους στρατιῶτας, διὰ τὴν τὴν ἔμβουν μέσα εἰς τὴν τριπολιτζᾶ τὴν τὴν παραλαβουν κανόνια ὄπλα καὶ ὅσα ἄλλα εἶναι πράγματα τοῦ κοινοῦ, καὶ τὴν τὴν τὰ καταγράψουν διορισμένοι γραμματικοὶ διὰ τὴν τὴν μὴ χαθῆ τίποτες.

Β΄.) Ἐάν ἡ Τριπολιτσᾶ παρθῆ με ρεσάλτο ἀπὸ ὅλα τὰ λάφυρα τῆς τρία μερίδια τὴν τὴν εἶναι τῶν στρατιωτῶν καὶ ἕν τῆς πατρίδος· τὰ κανόνια ὄμως, ἡ μπαρούτη, καὶ ὅτι ἄλλο εἶναι τῆς Τριπολιτσᾶς πρᾶγμα καὶ ὄχι τῶν κατοίκων τῆς, αὐτὰ δὲν ἐμβαίνουν εἰς τὰ λάφυρα· πρέπει δὲ καὶ εἰς τὴν περιστασιν ταύτην τὴν τὴν εἶναι ἀπὸ κάθε στράτευμα ἕνας καπετάνος διορισμένος με 100 στρατιῶτας καὶ με γραμματικούς διὰ τὴν τὴν καταγράψουν καὶ τὴν τὴν φυλάττουν ὅλα τὰ λάφυρα, ὥστε τὴν τὴν μὴ χαθῆ τίποτες.

Γ΄.) Ἐάν τέλος πάντων φύγουν οἱ Τούρκοι, ἀπὸ κάθε στράτευμα ἕνας καπετάνος με 100 στρατιῶτας τὴν τὴν ἔμβη εἰς τὴν πόλιν καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος τῶν στρατιωτῶν τὴν τὴν κυνηγᾶ καὶ πολεμᾶ τοὺς ἐχθρούς· ἀπὸ τὰ λάφυρα ὅπου ἤθελαν πάρη τῶν ἐχθρῶν πολεμῶντές τους· τὰ τρία μερίδια τὴν τὴν εἶναι τῶν στρατιωτῶν, καὶ τὸ ἕν τρίτον τῆς Πατρίδος· ἀπὸ δὲ τὰ λάφυρα ὅπου ἤθελαν πάρη οἱ διορισμένοι καπετανεῖοι ἐμβαίνοντες εἰς τὴν Τριπολιτζᾶν, τὰ δύο μερίδια τὴν τὴν εἶναι τῶν στρατιωτῶν, καὶ τὸ ἕν τῆς πατρίδος. Ἐπὸ τοὺς στρατιῶτας οἱ ὁποῖοι θὰ κυνηγήσουν τοὺς φεύγοντας ἐχθρούς ὅποιος πάση ζωντανὸν τὸν Κιαμῆλμπεη, ἡ τὸν Μουσταφάμπεη, ἡ τὸν Κιαχαγιάμπεη, ἡ τὸν Καϊμακάμην, ἡ τὸν Ζεφτερκιαχαγιά, ἡ τὸν Κακίπ ἐφέντην, ἡ τὸν Καπελιντζῆ, ἡ τὸν Καγνετζίπ ἐφέντην, διὰ τὸν Κιαμῆλμπεη ἔχει τὴν τὴν λαμβάνη χωριστὴν ἀνταμοιβὴν 30 χιλ. γρόσια, διὰ τὸν Κιαχαγιάμπεη 20, διὰ τὸν Καϊμακάμην 10 χιλ. διὰ τὸν Ζεφτερκιαχαγιά 10 διὰ τὸν Κακίπ ἐφέντην 5, διὰ τὸν Καπελιν-

τζήν 5, διὰ τὸν Σαγνεντζίπ ἐφέντην 5, διὰ τὸν Μουσταφάμπεη 5. Οἱ στρατιῶται, ὅπου εἶναι εἰς Δερβένια, καὶ ὅσοι θὰ ὑπάγουν εἰς τὴν Πάτραν ἔχουν νὰ λαμβάνουν μερίδια μὲ ἐκείνους οποῦ εἶναι ἐδῶ.

Ταῦτα ἐκριθῆσαν μὲ κοινὴν γνώμην εὐλογα καὶ συμφέροντα εἰς τὰ στρατεύματα καὶ εἰς τὴν Πατρίδα καὶ ἀκόμι ὅσοι ἐθανατώθησαν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπολιτζᾶς ἢ ἤθελον θανατωθῆ οἱ καπετανεοὶ θελουν εὐγᾶλει τὸ μερίδιον αὐτῶν διὰ τὰς φαρμακείας των.

— *Ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτζᾶς, 11 Σεπτεμβρίου 1821.*

Γ. Πατρῶν Ἀρχιερεὺς, Δημήτριος Ὑψηλάντης πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου, Π. Γιατράκος, Θεοδ. Κολοκοτρώνης, Ἀναγν. Παππαγεωργίου, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Παν. Κρεββατᾶς, Ἄν. Παπαγιαννόπουλος.

6

Γενναῖοι καὶ πιστοὶ καπετανεοὶ τῶν πολιορκούντων τὴν Τριπολιτσᾶν στρατευμάτων :

— Ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη τῆς παρουσίας μου εἰς τὴν Πάτραν διὰ νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς ὀλεθρίους σκοποὺς τοῦ ἐχθροῦ ἐγὼ μὲν ἐκστρατεύω εἰς τὰ ἐκεῖ μέρη, ἀφίνω τοποτηρητήν μου ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀπουσίας μου δι' ἐνυπογράφου καὶ ἐσφραγίστου γράμματός μου τὸν ἐνδοξότατον μπέη διὰ νὰ φυλάττωνται αἱ δοθεῖσαι διαταγαὶ ἐναντίον εἰς τὰς ὀμιλίαις τῶν στρατιωτῶν μας εἰς τοὺς Τούρκους καὶ διὰ νὰ ἐκτελεθῇ ἡ ἐνδοξότης του συμφώνως μὲ τοὺς ἄρχοντας καὶ μὲ σᾶς τοὺς καπετανεοὺς ὃ τι ἤθελε κριθῆ μὲ τὴν κοινὴν γνώμην εὐλογον καὶ συμφέρον εἰς τὴν πατρίδα καὶ εἰς τὸ στράτευμα¹.

Ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτζᾶς τὴν 12 Σβρίου 1821.

Δημήτριος Ὑψηλάντης
πληρεξούσιος τοῦ Γεν. ἐπιτρόπου. (Τ. Σ).

7

*γενναῖοι καπετανεοὶ καὶ στρατιῶται καὶ λιπὶ κατικὶ τῆς Τριπολιτζᾶς
μικροὶ καὶ μεγαλοὶ χαίρετε,*

Σᾶς δίδομέν τιν ἰδισίν ὅτι διοριστικῶν ἀπο μέρος τὸν καπετανεον καὶ τὸν προκρίτων τοῦ τοπου τους κάτοθεν ειρμιμένους καπετανεοὺς ἀπο μέρος

¹ Ὁ Μπέης ὁ μνημονεύμενος ἐνταῦθα οὐδεὶς ἄλλος βεβαίως τυγχάνει εἰμὴ ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ὃν ὁ ἀναχωρῶν πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἀφῆκεν ἀντιπρόσωπον ὡς πρὸς τὰ στρατιωτικά, ἐνῶ διὰ τὰ πολιτικά πράγματα ἀφῆκε τὸν Ἀναγνωστόπουλον.

τοῦ καπετάν Θεοδορακη, κολοκοτρονι εδιοριστι ο καπετάν ἀνδρέας παπα-
 διαμαντοπουλος ἀπο μερος δε του καπετάν κυριακούλι ὁ ἀνιψιος του
 καπιτάν γιαννακις μαυρομιχαλις ἀπο δε τὸ μέρος τοῦ καπετάν γιατρά-
 κου ὁ σακκελάριου, απο μερος δε του καπετάν ἀναγνωσταρα τὸν ανα-
 γνωστι δικέο ἀπὸ δε το μερος του καπετάν κεφαλα τον κόντου ἀπὸ δε
 το μερος του αγιου πετροῦ τον κωνσταντί βαρβακη ἀπο δε το μερος τίς
 Τριμπολιτζας τον Πελοπίδα . . . κ ὄλι αυτι με εξακοσίους στρατιότας
 εδιοριστικαν κυνι γνομί και ἀποφάσι δια να ενεργησουν τιν ευταξίαν
 και ζαπουλικα τις Τριμπολιτζας τὸν οπιον εδοθη και αδια να πεδεβουν
 τοσον τους χοριατες και τας γινεκας οσον και τοὺς στρατιότας δια καθέ
 αταξίαν. οσι δε εναντιοθουν να τοὺς πιανουν και να τοὺς βανουν εις
 τιν φιλακὴν διδοντας και τιν ιδισιν εις τους αρχιγους οτι δε εινε εις
 χρεος η διορισθεντες στρατιοτες να διαφιλατουν τις πορτες και ταμπουρ-
 για να μιν ἀφινδυν να βγένι καμιάς λογίς πράγμα χωρίς τιν ιδισιν τον
 καπετανέον και προστούτοις να λαβουν προσοχιν και επιμελιαν να δια-
 φυλαξουν τα σπίτια τουρκικὰ και ρομείκα τοσον . . . ἀπο τα τζαμια
 να μι βγαλουν μολιβια και σιδερα ὅσον και ἀπο τα σπιτια να μιν βγα-
 λουν καμιαν ἤλιν πραγματος, προσέτι να λαβουν αμεσος τιν φροντιδα
 να βάλουν τους χοριατες να σικοσουν τα λιψανὰ τούρκικα και ρομείκα
 και καθε ακαθαρσιαν ἀπο τιν πολιτείαν και τελός παντον διὰ νὰ εμποδί-
 σουν ὅλες τές καταχρισες και αταξίας και να προξενιθι η τελία ησιγία
 και εφταξια εις αυτιν τιν πολιτια τοὺς εδοθη καθέ αδια εις τὸν απεδευον
 τὸν καθεναν εκτος απο θανατον οπού οταν εινε κανενας ενοχος θανατου
 να τον παραδιδουν εις τοὺς αρχιγούς· να τον κρινουν και να τὸν πεδευουν·
 εκύνι ὅθεν και εις ενδιξιν εγινε το παρὸν και ἔδοθη εις χιρας τον ειριμένον.

1821 ἴβριον 25 Τριμπολιτζᾶ

κολοκοτρονις με τριμπολιτζ	200	Θεόδωρος καλοκοτρώνης	
καπετάν κυριακούλης	100	κυριακούλης μαυρομιχαλης	Παναγιωτης
μιστρας	100	ἀναγνωστης	γιατρακος
αγιος πετρος	80	αγιοπετριτες	
κεφαλας	60	ἀναγνωστις κεφαλας	
	600	ἀναγνώστης κονδάκης	
φανάγι	40	τζαν. πετροπουλος.	
ἀνδροῦσα	20		
	660		

(Ἐν τῷ περιθωρίῳ): ¹

ἔτι δὲ καὶ ὄσους τούρκους πιάσουν καὶ συρουν, ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιά, νὰ τοὺς πηγαίνουν εἰς τοὺς ἀρχιγούς, χωρὶς νὰ τοὺς πειράζῃ ἄλλος. . . . καὶ ὅποιος ἐγγιξεί, θελεῖ λάβει παιδείαν μὲ τὸν ἴδιον τρόπον ὅπου τοὺς πειράζουσι καὶ ἔτι περισσότερο.

8

Καλιάνιοι οἱ εἰς τὴν κολῶνα τοῦ καπ. ἀνδρέα παδιαμαντοπούλου χαίρετε.

«Σᾶς φανερώνω ὅτι σήμερον συστηματικῶς ἐδιορίσαμεν τὸν καπετὰν ἀνδρέαν εἰς τὸ νὰ παραλάβῃ μαζὺ τοῦ ἑκατὸν στρατιώτας ἀπὸ τοὺς ἐδικούς του καὶ νὰ περιέρχεται ἔνδωθεν τῆς πολιτείας εἰς τοὺς δρόμους καὶ εἰς τὰ σπήτια καὶ εἰς τὰς πόρτες διὰ νὰ μὴ ἀκολουθοῦν ἀταξίες, ἀρπαγές, καὶ φερσίματα ἀλλόκοτα ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους, τοὺς ὁποίους νὰ παιδεύῃ ἀυστηρῶς· διὰ τοῦτο λοιπὸν λαμβάνοντες καὶ ἐσεῖς τὸ παρὸν μου ἀμέσως νὰ προστρέξῃτε εἰς τὸν ἴδιον ὄλοι σας ἑκατὸν στρατιῶται· αἱ ὅποιοι νὰ πείθησθε εἰς τὰς ὀρθησίας καὶ διαταγὰς μὲ εὐπειθειαν καὶ ὑποταγὴν· μὴ τύχη καὶ σᾶς προσκαλέσῃ εἰς τοῦτο μὲ κατάστιχον καὶ δὲν ὑπακούσητε, ὅτι παιδεύεσθε ἀυστηρῶς κατὰ νόμους· καὶ ὑγιαίνετε : τῇ 26 7βρίου. 821» Τριμπολιτζῆ,

**Θεόδωρος
κολοκοτρώνης.**

N. A. ΒΕΗΣ

¹ Ἡ τελευταία αὐτῆ ἐπὶ τοῦ περιθωρίου σημείωσις φαίνεται γεγραμμένη ὑφ' ἑτέρας χειρός.

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ἡ ἐν αὐτῷ φρουρὰ ἢ ἀποσταλεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐνὸς κόμματος τῶν Νοταράδων (οἱ ἐξαδέλφοι Νοταρᾶ διετέλουν πρὸς ἀλλήλους ἐν ἔριδι καὶ διαμάχῃ ἕνεκα νύμφης, ἴσως δὲ καὶ ἄλλων αἰτιῶν) ἤρνεῖτο τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου εἰς τὸν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως πεμφθέντα ἐπίτροπον. Λοιπὸν ἢ ἔλλειψις μὲν τῶν ἐπιτηδείων ἤθελεν ἐπιβάλλει τὴν ὑποταγὴν (ὅπερ θὰ ἦτο καλόν), ἐὰν δὲ τὰ κυβερνητικὰ στρατεύματα ἤθελον νὰ κατέχῃσι τὸ φρούριον τοῦτο, ἦτο ἀνάγκη τότε νὰ ἐπισιτισθῇ πάλιν, ὅπως ἢ ἰσχυροτάτη αὐτῆ θέσις δύνηται ν' ἀντιστῆ, ἐν ἣ περιπτώσει ὁ Ἰβραήμ ἐπετίθετο, ὅπερ καὶ πιθανώτατον, διότι ἐκεῖ θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ καταστήσῃ μὲν δυσχερῆ τοῖς Ἑλλησι τὴν συγκοινωνίαν μετὰ τῆς Στερεᾶς, αὐτὸς δὲ νὰ ἐξασφαλισθῇ.

Κατ' εὐτυχίαν πρό τινων ἡμερῶν προσωρμίσθη εἰς Πόρον μέγα Ἀμερικανικὸν βρικόιον σταλὲν ὑπὸ τῶν φιλελλήνων τῆς Ἀμερικῆς, τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν Κουακέρων, πεπληρωμένον παντοίων ζωαρκειῶν, ὡς καὶ ἀφθόνως ὑπὸ λινῶν ὑφασμάτων καὶ ἐνδυμασιῶν ἐφωδιασμένον, προωρισμένον δὲ μόνον πρὸς ὑποστήριξιν τῶν δεινοπαθούτων ἐν Ἑλλάδι². Ἐκ τοῦ βρικούου τούτου παρέλαβον οὐχὶ μικρὸν ποσὸν ἐξαίρετου ἀλεύρου καὶ

¹ Συνέχεια· ἰδὲ σελ. 184.

² Ἐκαστον τῶν κρατῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Συμπολιτείας ἐπέθυμει, ὡς ἔλεγεν ὁ πλοίαρχος, νὰ πέμψῃ εἰς Ἑλλάδα ἀνά ἓν βρικόιον πλήρες τοιούτων ἀντικειμένων· ἐπειδὴ δὲ τὰ πλοῖα ὕστερον ἀπηυθύνθησαν πρὸς ἰδίαν Ἀμερικανικὴν ἐπιτροπείαν, δὲν γινώσκω ἂν τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετελέσθη. Ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ ἄλλως πολλὰ ἀγαθὰ ἐποίησαν ἐν Ἑλλάδι διὰ νοσοκομείων, σχολείων καὶ ἄλλων φιλανθρωπικῶν ἔργων, εἶναι καλῶς γνωστὸν καὶ βεβαίως ἤθελεν ὁμολογηθῆ μάλλον καὶ γενικώτερον ἐν ἔθνει ἢ ττον ἀχαρίστω τοῦ τῶν Ἑλλήνων.

διπύρων, ὑπὸ τὴν ὠρισμένην ὁμῶς ὑποχρέωσιν νὰ μεταχειρισθῶ τὰ δῶρα ταῦτα διὰ τοὺς ἑνδεεῖς, οὐχὶ δὲ πρὸς πολεμικοὺς σκοποὺς.

Τούτου ἕνεκα ἐκτὸς τοῦ φορτίου τούτου ἔλαβον καὶ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων προμηθειῶν τὰς ζωαρκείας τὰς προωρισμένας δι' Ἀκροκόρινθον καὶ ἔπλευσα πρὸς τὸν λιμένα τῶν Κεγχρεῶν μετὰ τοῦ κ. Τάτση Μαγγίνα τοῦ διαταχθέντος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὅπως παραλάβῃ τὸ φρούριον.

Συνωδευόμενῃ δὲ ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν ἀξιοματικῶν ἡμῶν ὑπολοχαγοῦ Schilcher καὶ ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν Γερμανῶν φιλελλήνων ἀνδρείου Βυρτεμπεργίου Μύλλερ· προσέτι δὲ καὶ ὑπὸ Βορειογερμανοῦ τινος, οὐτινος ἢ προφορὰ ἐδήλου κάτοικον τῶν περιχώρων τοῦ Μύνστερ τῆς Βεστφαλίας καὶ καλουμένου κ. Käring, ὅστις ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα μετὰ τοῦ δόκτωρος Gosse. Δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐξακριβώσω, ἂν τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἀληθὲς ἢ εἰσποιητόν, ὁ ἀνὴρ ὁμῶς ἦτο ἀγαθῆς διαθέσεως, πρὸς δὲ πολυειδῶς μεμορφωμένος καὶ ἐντριβέστατος περὶ τὰ τῆς διοικήσεως, κολοσσιαίων δὲ διαστάσεων· παρέσχε δὲ οὐσιώδεις ὑπηρεσίας τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιτροπείᾳ κυρίως ἐν τοῖς λογαριασμοῖς τοῦ στόλου¹.

Ἀφικόμενοι εἰς τὸν λιμένα τῶν Κεγχρεῶν, εἶδομεν ἐγγὺς παρὰ τὴν ἀκτὴν πλῆθος καλυβῶν, ἐν αἷς εἶχε κατασκηνώσει μέρος τῶν πτωχῶν τούτων φυγάδων, ἐνῶ ἄλλοι πάλιν εἶχον ἐμφωλεύσει ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Κορίνθου καὶ ἐν τοῖς περιχώροις.

¹ Ὁ κ. Käring ἀπέθανεν ἐν Πάτρας μετὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἀναχώρησίν μου, ἐξ ὀργῆς καὶ λύπης ἴσως. Ὁ κόμης Καποδίστριας ἐπεμφεν αὐτὸν εἰς τὸ σῶμα τοῦ στρατηγοῦ Denzel ἐν τῇ Δ. Ἑλλάδι, τὸ συγκείμενον ἐκ συρφετοῦ παλληκαρίων βδελυσσομένου πᾶσαν τάξιν. Ὁ Käring ἐπιφορτισθεὶς ὅπως ἐπιφέρῃ εὐταξίαν τινὰ εἰς τὴν μισθοδοσίαν καὶ ἐπιμελητείαν τοῦ σώματος τούτου καὶ συμμορφούμενος πρὸς τὴν ἐντολὴν ταύτην μετὰ σοβαρότητος καὶ εὐσυνειδησίας, προσεῖλκυσε τὴν ἔγθραν τοῦ συρφετοῦ τούτου τοσοῦτον, ὥστε ἡμέραν τινὰ ἐπέπεσον κατὰ τοῦ γιγαντοσώμου τούτου ἀνδρὸς καὶ ἔθηκαν αὐτὸν ἐντὸς κλιβάνου, ὅπου ἠπειλήσαν αὐτὸν ὅτι θὰ ἀποπνιξώσιν, ἂν δὲν ὑπέκυπτεν εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν αἰτούμενα. Ὑστερον ἐκλεψεν ὁ γραμματεὺς του, Ἰουδαῖος ὢν, καθ' ἣν στιγμήν ὁ Käring ἐκλήθη ἔξω τοῦ δωματίου, σπυδαῖον ποσὸν χρημάτων, ὅπερ ἔκρυψεν ὑπὸ τὰς σανίδας τοῦ πατώματος. Ἐπειδὴ δὲ τὰ χρήματα δὲν ἐφανερώθησαν, ἐτέθη ὑπ' ἀνάκρισιν ὁ Käring καὶ ἐπαύθη τῆς θέσεώς του, ὕστερον δ' ὁμῶς μεταβὰς εἰς Πάτρας παρὰ τῷ συνταγματάρχῃ Ραϊκῶ ἐγένετο φιλοφρόνως ὑπ' αὐτοῦ δεκτός, πεπεισμένου ὄντος περὶ τῆς ἀθωότητός του. Ἐκτοτε ὁ ἄλλως ἐγκρατὴς ἀνὴρ ἔπινεν ἐν τῇ ἀθυμίᾳ του πλεόν τοῦ συνήθους καὶ προσβληθεὶς ὑπὸ πυρετοῦ ἀπέθανεν. Ἡ ἱστορία τῆς κλοπῆς ἀνεκαλύφθη, καθ' ὅσον γινώσκω, μόλις μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ.

Ἐνῶ δὲ ὁ κ. Τάτσης Μαγγίνας μετὰ τινων ἐκ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἀνέβαινε τὸν Ἀκροκόρινθον, ὅπως διαπραγματευθῆ μετὰ τῆς αὐτόθι φρουρᾶς, διέταξα νὰ ἀποβίβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν τὰ διὰ τὰς ἐνδεεῖς οἰκογενεῖας προωρισμένα ἐφόδια· ἐκεῖ δὲ τῇ βοήθειᾳ πρεσβυτῶν καὶ ἱερέων τινῶν συνετάχθη κατάλογος τῶν ἀπόρων, ὅπως ληφθῆ φροντίς οὐχὶ μόνον τῶν παρὰ τὴν ἀκτὴν ἐγκατεστημένων οἰκογενειῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλλαχοῦ καταλυσασῶν.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐθέτομεν ἐν ἀσφαλείᾳ παρὰ τὴν ἀκτὴν τοὺς πίθους καὶ σάκκους ἡμῶν ὑπὸ ἰστιῶν ἐν σπουδῇ ἐξαπλωθὲν ἐπὶ κοντῶν, διένειμα διπυρίτην ἐξ ἀνοιχθέντος κιβωτίου μεταξὺ παιδίων τινῶν εὐρισκομένων παρὰ τὴν θάλασσαν πρὸς ἀναζήτησιν κογχυλίων ἢ ἵνα λουστῶσι καὶ ἄτινα ἀκούσαντα ὅτι ἐνταῦθα παρείχeto ἄρτος προσῆλθον εὐθύς πρὸς ἡμᾶς. Παρατηρήσας δὲ ὅτι ἐν τούτων συνεχῶς ἐπανάρχετο καὶ πολλάκις ἔτεινε τὴν χεῖρα, ἠρώτησα αὐτὸ διὰ τοῦ γραμματέως μου, ποῦ ἄρα γε εἶχε κομίσει τοὺς ἤδη παραληφθέντας ἄρτους, πρὸς ὃν ἐκεῖνο ἀπήντησεν ὅτι ἔδωκεν αὐτοὺς εἰς τὴν μητέρα του ἐκεῖ πλησίον ἰσταμένην, δεικνύον ἅμα διὰ τῆς χειρὸς εὐσωμον οἰκοδέσποιαν ὀπισθεν τῆς σκηνῆς ἡμῶν καθημένην, ἣν ἀμέσως ἐκάλεσεν ὡς μάρτυρα τῆς ἀληθείας τῶν λόγων του. Ἡ πτωχὴ γυνὴ προσῆλθε τότε πρὸς ἡμᾶς, εὐχαριστοῦσα ἔνδακρος διὰ τὸν ἄρτον. «Ἐγὼ μόνον τὸ παιδί τοῦτο, εἶπε· τὰ δύο μεγαλύτερα ἔπεςαν, ὡς ὁ πατήρ των, πολεμοῦντα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀκόμη προτιμῶ νὰ πνίξω ἐδῶ εἰς τὴν θάλασσαν ἢ νὰ παραδεχθῶ νὰ τὸ συλλάβωσιν οἱ Τούρκοι καὶ κάμωσι Μουσουλμάνον. Διὰ τοῦτο ἐγὼ ἡ πτωχὴ καὶ ἔρημος γυνὴ ἀφῆκα μετ' αὐτοῦ τοῦ παιδιοῦ μου τὴν πατρίδα μου, ὅπου καμμία στέρησις μὲ κατεῖχε καὶ φεύγουσα ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἦλθον ἐδῶ δοκιμάζουσα πικρὰν δυστυχίαν, ἀλλ' ἔχουσα πίστιν ἀκλόνητον εἰς τὴν Παναγίαν, ἥτις θὰ μᾶς φυλάξῃ καὶ θὰ μᾶς σώσῃ».

Ἡ γυνὴ αὕτη διατηροῦσα ἔτι ἔχνη προτέρας καλλονῆς καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ τῆς εὐπορίαν τινὰ δεικνύουσα εἶχεν ἔλθει ἐξ Ἀκαρνανίας. Ὁ τρόπος, μεθ' οὗ ἐλάλει, τὸ πῦρ τὸ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἐξερχόμενον, ὅτε ἐλάλει περὶ τῆς θυσίας τοῦ τελευταίου τέκνου τῆς, εἶχον συγκινητικόν τι. Ὑπεμίμνησκε ζωηρῶς τὰς γυναίκας τῶν Φαρῶν καὶ τινων τόπων τῆς Πελοποννήσου, αἵτινες προτίμησαν νὰ ριφθῶσι μετὰ τῶν τέκνων των εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἐντὸς βαραθροῦ ἢ νὰ συλληφθῶσιν αἰχμάλωτοι καὶ ἀχθῶσιν εἰς δουλείαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Τὰ περίχωρα τῶν Κεγχρεῶν εἶναι γραφικὰ· ἀριστερὰ ὑψοῦται ἐν θαυ-

μασίῳ σχήματι τὸ ὄρος τὸ χωρίζον τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τοῦ Ἴσθμοῦ, ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης ἴσταται ἐπὶ γλώσσης γῆς πύργος στρογγύλος τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, καλούμενος Πύργος τῆς Ἑλένης, ἔτι δὲ καὶ λουτρά φαίνονται ἐκεῖ κατηρειπωμένα, φέροντα τὸ ὄνομα τῆς αὐτοκρατορίας ἐκείνης. Ὑδραγωγεῖον δὲ ἔτι σωζόμενον ἦγε πιθανῶς τὸ ἰαματικὸν ὕδωρ εἰς τὰ λουτρά.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς θέσεως ταύτης τῆς οὐχὶ πολὺ ὑψηλῆς, κοσμουμένης δὲ ὑπὸ σχίνων, δαφνῶν καὶ ῥοδοδαφνῶν παρὰ τὰς ὄχθας τῶν βυακίων, ὑψοῦται μεγαλοπρεπῶς τὸ 1800 πόδας ὑψηλὸν ὄρος τὸ φέρον ἐπὶ τῆς βόρειας αὐτοῦ τὸν Ἀκροκόρινθον. Παρὰ τοῦτο ἀριστερὰ ὑπάρχει ἕτερος βράχος ἴσου μὲν ὕψους πλὴν στενώτερος ὁ καλούμενος Πέντε Σκούφιες, οὗτινος τὴν κορυφὴν ὠχύρωσαν οἱ Ἕλληνας, ὅπως ἐμποδίσωσι τοὺς Τούρκους νὰ στήσωσι πυρβολαρχίας ἐκεῖ κατὰ τοῦ Ἀκροκόρινθου καὶ ὅπως ἐξασφαλίσωσι συγχρόνως ἑαυτοῖς χλοερὸν ὀροπέδιον δυνάμενον, ἄτε κείμενον μεταξὺ τῶν δύο χωρίων, νὰ χρησιμεύῃ ὡς λειμῶν διὰ τὰ κτήνη τῆς φρουρᾶς ἢ ὡς καταφύγιον διὰ τοὺς κατοίκους τῶν περιχώρων.

Πορρωτέρῳ δὲ ἐκτείνεται ὁ Ἴσθμὸς ἄνευ εὐδιακρίτων ὀρέων ἐν τῷ βάθει, ἄτε μεσολαβοῦντος τοῦ εὐρέος Κορινθιακοῦ κόλπου, ἐν μακρᾷ εὐθείᾳ γραμμῇ μέχρι τῶν βουνῶν τῆς Περαχώρας, ἔνθα πρόσκειται τῇ Στερεᾷ.

Αὐταὶ αἱ Κεγχρεαί, ἀκμάζον ἄλλοτε ἐμπορικὸν πόλισμα, εἰς ὃ ποτε καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἦλθε, κατοικήσας παρὰ τινι σανδαλοποιῷ, ἦτο καθ' ὃν χρόνον ἀφικόμεθα τόπος ἡρημωμένος, ἔχων ὡς μόνον οἰκοδόμημα κατεστραμμένην ἄστεγον ἀποθήκην· περαιτέρῳ δὲ ἦσαν τὰ ἐρείπια μεσαιωνικοῦ πύργου, ἐκτισμένου ἴσως ἐπὶ Ῥωμαϊκῶν θεμελίων καὶ ἀνήκοντος πάλαι ποτὲ εἰς τὸ τεῖχος τὸ τέμνον ἐγκαρσίως τὸν Ἴσθμόν, πολλάκις δὲ ἐπισκευασθέντος πρὸς ἀμυντικούς σκοπούς. Νῦν δὲ μόλις ἔγνη τῶν ἔργων τούτων εἶναι ἔτι ὀρατά.

Οὐχὶ μακρὰν τοῦ μέρους τούτου, ἐκεῖ ἔνθα ὁ Ἴσθμὸς εἶναι στενώτατος, φαίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς διώρυχος, δι' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Νέρων ἠθέλησε νὰ ἐνώσῃ τοὺς δύο κόλπους καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ναυτιλλομένους τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ ἐπικινδύνου ἀκρωτηρίου τοῦ Μαλέα. Τὸ ἔργον τοῦτο πολλάκις ἐπανελήφθη, οὐδέποτε ἀποπερατωθὲν καὶ νῦν μόλις θὰ ἠδύνατο ν' ἀνταμείψῃ τὰς μεγάλας δαπάνας τὰς γενησομένας πρὸς τοῦτο. Ἡ σημερινὴ ναυτιλία ἐν ὀλίγαις μόνον περιστάσεσιν ἤθει^ε προτιμήσει τὴν ὁδὸν ταύτην τῆς μακροτέρας, καίπερ οὔσαν βραχυτέραν, διότι ἡ εἰσοδος εἰς τὸν κόλπον δὲν εἶναι πολλάκις κατορθωτὴ διὰ τὰ

ἰστιοφόρα πλοῖα ἕνεκα τῶν θυελλωδῶν ἀνέμων τῶν κατερχομένων ἐκ τῶν χαραδρῶν τοῦ Παρνασσοῦ εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἕνεκα τῶν σφοδρῶν ῥευμάτων τοῦ αὐτοῦ κόλπου· προσέτι δὲ ἐπὶ τῆς Πελοποννησιακῆς ἀκτῆς οὐδεὶς ἀσφαλῆς ὁρμος ὑπάρχει προφυλάττων ἀπὸ τῶν βορείων ἀνέμων τῶν πνεόντων τοσοῦτον συχνὰ ἐκεῖ. Μνημονεύω τὸ πρᾶγμα τοῦτο, διότι ἡ ὄψις τοῦ Ἰσθμοῦ ἐν τῷ γεωγραφικῷ χάρτη, ὡς καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, διεγείρει τὴν ὄρεξιν πρὸς κατασκευὴν τοιοῦτου ἔργου. Κἀγὼ αὐτὸς ἤμην διατεθειμένος ὑπὲρ τούτου, ἕως οὗ πεπειραμένος θαλασσινός, ὦν ἔμπορος συγχρόνως καὶ ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ, μοὶ κατέδειξε τὸ δυσκατόρθωτον τοῦ τοιοῦτου σχεδίου. Προσέτι ὁ πλοῦς μόνον διὰ τὰ ἐκ τῆς Ἀδριατικῆς πλοῖα θὰ ἦτο βραχύτερος, ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ διάπλους αὐτοῦ τοῦ κόλπου εἶναι τοσοῦτον ἐπισφαλῆς καὶ ἐπικίνδυνος, ὥστε θὰ προτιμᾶται ὁ περίπλους. Δὲν γινώσκω καλῶς, ἂν τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τῶν δύο θαλασσῶν διαφέρει, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι, ἐκτὸς ὅταν διαρκεῖς δυτικοὶ ἀνεμοὶ ὠθήσωσιν ἐντὸς τὰ κύματα, ἡ διαφορὰ τῆς ὑδροστάθμητος εἶναι ἐλαχίστη, ἐπειδὴ οὐδεὶς σπουδαῖος ποταμὸς ἐκβάλλει εἰς ἐκάτερον τῶν κόλπων.

Καθ' ὃν χρόνον ἡμεῖς ἐξετελοῦμεν φιλανθρωπίας ἔργα ἐν τῇ παραλίᾳ, ὁ κ. Τάτσης Μαγγίνης συνθηκολογήσας μετὰ τῆς κακῆς φρουρᾶς τοῦ Ἀκροκορίνθου ἦλθεν ἵνα παραλάβῃ τὰς πρὸς ἐπισίτισιν προωρισμένας ζωαρκείας ἐπὶ καμῆλων καὶ ἄλλων φορτηγῶν ζῶων. Ἡμεῖς δ' ὕστερον ἀπεπλεύσαμεν εἰς Πόρον πάλιν, ἅμα πνεύσαντος τοῦ ἑσπερινοῦ ἀνέμου ἐκ τῆς ζηρᾶς. Τότε δὲ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω τὴν Κόρινθον, ἣν ὕστερον ἐπεσκέφθην ὅτε ἀσχολία μὲ ἐπανάγαγον αὐτόσε.

Ἐν τοσοῦτῳ ἐν Πόρῳ μεγάλη δραστηριότης ἐπεκράτει κατὰ πάντα. Ὁ ναύαρχος Κόχραν ἐπεθεώρει τὰ πλοῖα, ὅπως ἐπιληφθῆ ἑκστρατείας κατὰ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐφ' ᾗ δύο πυρπολικά κατεσκευάσθησαν, ἅτινα καλῶς χειριζόμενα ἔμελλον νὰ ἐπενέγκωσι φοβεράς καταστροφάς ἐν τῷ αὐτόθι λιμένι ἢ κατὰ τοῦ στόλου τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, διότι ἐν τῷ κύτει μεγάλου ἐπίτηδες προωρισμένου βροικίου ἐτέθη τεράστιος λέβης καλῶς περιπεφραγμένος καὶ πλήρης πυρίτιδος, ἐφ' οὗ εἶχον συσσωρευθῆ ὀβίδες πεπληρωμένοι, ὄλμοι, σιδηρικά, πίσσα κλ., ἅτινα ἐπικαίρως ἀναπτόμενα ἤθελον προξενήσει πάνωλεθρίαν¹.

¹ Μία μόνον τῶν ἀληθῶς καταχθονίων τούτων μηχανῶν ἠτοιμάσθη, διότι τὸ πλοῖον, ἐφ' οὗ ἔμελλε νὰ προσαχθῆ ἢ ἐτέρα, ὑπέστη βλάβην καὶ εἰσῆρχοντο τὰ ὕδατα, ὥστε ὁ Κόχραν ἀπέπλευσε παραλαβὴν μόνον τὴν μίαν, ἥτις, ἐπειδὴ ἡ ἀποστολὴ ἐκείνη δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας,

Ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ 2000 καὶ ὁ Κίτσος Τζαβέλλας μετὰ 800 περίπου ἀνδρῶν ἐτάχθησαν πρὸς τὸν στρατὸν τοῦ Καραϊσκάκη παρὰ τὸ Κερατσίνι πλησίον τοῦ Πειραιῶς, ὥστε τοῦ λοιποῦ σπουδαία μάχῃς δύνάμεις ἦτο ἐπὶ ἄττικῷ ἐδάφους.

Τὸ γενικὸν πρόσταγμα ἔμελλε νὰ ἔχῃ ὁ στρατηγὸς Τσώρτς, εἰς ὃν ἐγὼ καὶ οἱ ἀξιωματικοί μου προτεινόμεναι τὰς ἐκδουλεύσεις ἡμῶν, ὁ δὲ λόρδος Κόχραν, καθ' ὃν τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθηναίων (νῦν ἕνεκα τῶν Ἑλληνικῶν χρωματῶν, ὧν εἶχε μετοχὰς ἢ ἐκλαμπρότης του), ἤγαγε τὸν στόλον πρὸς τὴν ἀκτὴν ἐκείνην, ἀφοῦ ἐστρατολογήθησαν διὰ μεγάλων χρηματικῶν θυσιαῶν ὑπὲρ τοὺς χιλίους Ὑδραῖοι καὶ Σπετζιώται, μέλλοντες ὡσαύτως νὰ χρησιμοποιηθῶσι καὶ κατὰ ξηρὰν, ὧν τὴν ἀνδρείαν ἐξετίμα πολὺ ὁ ναύαρχος, καὶ τεθέντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ πρεσβυτέρου Οὐρκουάρτου¹.

Μέχρι τοῦδε ὁ Καραϊσκάκης ἐκίνει βαθμηδὸν πρὸς τὰ πρόσω τὰ ταμπούριά του, οὕτως ὥστε οἱ Τούρκοι οἱ σταθμεύοντες ἐντὸς τῆς μονῆς τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος καὶ ἐν τῷ τελωνεῖῳ τοῦ Πειραιῶς σχεδὸν ἐντελῶς ἀπεκλείσθησαν, μόνον δὲ τινὰ ὄχυράματα κείμενα ἐν τῷ πεδίῳ μεταξὺ τοῦ σταθμοῦ τούτου καὶ τῆς θέσεως τῆς περιφραχθείσης ὑπὸ τοῦ σερασκέρη ἐπὶ τῶν προπόδων τοῦ Κορυθαλλοῦ, παρεῖχον τοῦ λοιποῦ αὐτοῖς συγκοινωνίαν ἐπίπονον καὶ ἐπικίνδυνον.

Ἀφικόμενος ὁ Κόχραν τῇ 25 Ἀπριλίου (ν.), διέταξεν εὐθύς τοὺς ναύτας του νὰ προσβάλωσι τὰ ὄχυράματα, οἵτινες μετὰ ταχέαν ἔφοδον ἐκυρίευσαν πέντε ἐκ τούτων· Τούρκοι δὲ περὶ τοὺς 400, οἵτινες ἠδυνήθησαν νὰ ἀποδράσωσιν ἐν μέσῳ τῆς προσβολῆς, ἐρρίφθησαν ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου, οὗτινος νῦν ἡ συγκοινωνία μετὰ τοῦ σερασκέρη τελείως διεκόπη, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον κατέλαβον τὰ κυριευθέντα ὄχυράματα, ἀλλὰ καὶ κατεσκευάσαν προσέτι νέα, οὕτως ὥστε ἀποκατέστησαν

ἔμεινεν ἔξω καὶ ἐξεκρότησεν ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἐλέγχθη ὅτι αἱ παραστάσεις τῶν προξένων, ὅτι πυρπολουμένου τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου ἤθελον συγκαταστραφῆ πολλὰ Εὐρωπαϊκὰ πλοῖα εὐρισκόμενα τότε ἐντὸς τοῦ λιμένος, ἀπέτρεψαν τὸν ναύαρχον τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης.

¹ Ὁ εὐτολμος οὗτος στρατιώτης, εἰς ὃν ἀπενεμήθη ὑπὸ τοῦ Κόχραν ὁ βαθμὸς τοῦ ἀντισυνταγματάρχου, ἀπέθανεν ἔπειτα ἐν Γραμβούσῃ τῆς Κρήτης, ὅπου εἶχε διορισθῆ φρουράρχος, ὁ δὲ νεώτερος τούτου ἀδελφὸς Δαυίδ, ὁ ὕστερον κτησάμενος φήμην ὡς ἀπολογητῆς τῶν Τούρκων, ἦτο τότε νεαρώτατος, ὑπηρετῶν ὡς ἐθελοντῆς ὑπὸ τὸν πρεσβύτερον ἀδελφόν.

πάλιν τὴν συνάφειαν μεταξὺ τῆς ἐπὶ τοῦ Φαλήρου θέσεως καὶ τῆς παρὰ τὸ Κερασίει.

Νῦν δὲ ἡ φρεγάττα καὶ ὀκτώ μικρότερα ἑλληνικὰ πλοῖα ἐπλευσαν εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἐκανονιοβόλησαν τὴν ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου πυροβολισμοῦ σχεδὸν ἐντελῶς καταστραφεῖσαν μονήν. Τηλεβόλα ἐξήχθησαν τῶν πλοίων καὶ μετηνέχθησαν ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Φαλήρου, ὁπόθεν ἤρξαντο πυροβολοῦντες σφοδρῶς κατὰ τοῦ σωροῦ ἐκείνου τῶν πετρῶν. Οὐχ ἤττον ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἡμύνετο μετ' ἀπτοῦ ἐπιμονῆς, κρυπτομένη ἐντὸς τοῦ χώματος καὶ ὄχυρουμένη ἐντὸς τῶν ἐρείπιων. Οἱ Ἕλληνες ὅμως, ἅτε στερούμενοι βλημάτων, ἦσαν τόσῳ ὀλιγώτερον διατεθειμένοι πρὸς ἔφοδον, ὅσῳ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔπρεπε νὰ φοβῶνται τὴν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν τῆς φρουρᾶς ταύτης, ἀφ' ἑτέρου δ' ὅμως εἶχον τὴν ἀσφαλῆ ἐλπίδα, ὅτι ἡ ἔλλειψις ζωαρκειῶν καὶ ὕδατος ἤθελον ἐξαναγκάσει τοὺς Τούρκους εἰς παράδοσιν. Πράγματι οἱ ὕστατοι τοῖχοι τῆς ἐκκλησίας τῆς μονῆς καταθρυμματισθέντες ὑπὸ τῶν φοβερῶν τηλεβόλων τῶν ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ τοῦ ὑψώματος ἐπλήρωσαν χώματος τὴν μόνην δεξαμενὴν, ὥστε τῇ 23 (v.) ἡ φρουρὰ ἐξαντληθεῖσα ὑπὸ τῆς δίψης παρεδόθη ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς ἐλευθέρας ἐξόδου καὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ὄπλων τῆς.

Ἡμεῖς δὲ κατὰ τὴν παρουσίαν ἡμῶν ἐν τοῖς πράγμασι τούτοις εἶχομεν στήσει τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἐπὶ τῆς Μουνηχίας κατὰ τὴν ἄκραν αὐτῆς πρὸς τὸν Πειραιᾶ, οὐχὶ μακρὰν τοῦ μοναστηρίου ἐντὸς καταρρευσάσης δεξαμενῆς, ἧς οἱ ἡμίπτωτοι θόλοι μόλις ἐστέγαζον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς βροχῆς καὶ τῆς νυκτερινῆς δρόσου. Ἐκεῖ ἐμάθομεν τὴν συνθηκολόγησιν, ἧς μέγα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὀλίγον ἢ οὐδόλως εἶχεν ἀντιληφθῆ. Τὸ γεγονός τοῦτο τὸ δεικνῦον ἔλλειψιν προνοίας ἐκ μέρους τῶν ἀρχηγῶν (γνωστοῦ ὄντος τοῦ χαρακτῆρος τῶν στρατευμάτων) εἶχεν ἀπαίσιμα ἐπακολουθήματα. Οἱ Ἕλληνες κραυγάζοντες ἠτιῶντο προδοσίαν καὶ πολλοὶ ἐπίστευον ὅτι ὁ Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ εἶχον δεκασθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, στερήσαντες οὕτω τοὺς πολιορκητὰς τὰ λάφυρα ἐκ χρυσοῦ καὶ πλουσίων ὄπλων, ἅτινα ἐνόμιζον ὅτι θὰ εὑρισκον παρὰ τῇ φρουρᾷ. Εἰσήλασαν σωρηδὸν ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου, ἡμεῖς δ' ἠκούσαμεν αἰφνης ζωηρὸν πυροβολισμόν, ὃν ὑπεθέσαμεν ὡς ἀνήκοντα εἰς ἔφοδόν τινα, ἣν οἱ Τούρκοι ἐποίουν πρὸς λύτρωσιν τῶν αἰχμαλώτων.

[Ἔπεται συνέχεια].

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Γ '

ΠΡΩΤΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ. — ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΝΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΟΡΦΩΣΙΝ ΑΥΤΗΣ

Ὡς ἐν ἀρχῇ ἐλέγομεν, ἡ ἐν Βυζαντίῳ χριστιανικὴ τέχνη ἐμορφώθη διὰ τῆς ἀναμίξεως ποικίλων καλλιτεχνικῶν στοιχείων, συριακῶν, ἀλεξανδρεωτικῶν, μικρασιατικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν. Κατὰ τὴν Δ' ἐκαστονταστηρίδα ἡ νέα πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας κατέστη κληρονόμος καὶ τῆς ἀρχαίας κλασικῆς καὶ τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς τέχνης, ἡ δ' εὐνοια ἦν ἐπεδαψίλευσεν ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς τοὺς καλλιτέχνας συνετέλεσεν ὅπως συρρεύσασιν ἐν Βυζαντίῳ οὗτοι ἐκ τῶν χωρῶν ἐν αἷς αἱ τέχναι αἱ πρότερον τοσοῦτον ἀκμάσασαι ἠφανίζοντο βαθμιαίως. Ἡ τοιαύτη πανταχόθεν συρροὴ ἀνομοίων καλλιτεχνικῶν συστημάτων συνετέλεσε πρωτίστως ὅπως μορφωθῆ τέχνη τις ἀνάμικτος, ἥτις ἐξ ἐκάστου κατὰ μέρος συστήματος πλουτισθεῖσα δὲν ἀφωμοιώθη ὀρισμένως πρὸς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὴν εὐδοκίμησιν τῆς νέας ταύτης τέχνης συνετέλεσεν, ὡς παρατηρεῖ εὐστόχως ὁ Strzygowski, καὶ ἡ γειτνίασις τῶν ἀνεξαντλήτων λατομείων τῆς Προκονήσου, ἅτινα παρεῖχον ἄφθονον καὶ ἄριστον ὕλικόν διὰ τὰ ποικίλα μνημεῖα ἅτινα ἐσώρευσεν ἐν Βυζαντίῳ ἡ πρὸς τὸ οἰκοδομεῖν τάσις τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Κατὰ τὸν αὐτὸν βυζαντινολόγον μάλιστα εἰς τῶν λόγων δι' οὓς ἐξελέξεν ὁ αὐτοκράτωρ ὡς τόπον ἰδρύσεως νέας πρωτεύουσας πόλιν παρὰ τὴν Προποντίδα εἶναι ἴσως ἡ γειτνίασις τῶν λατομείων τούτων.

Ἡ σπουδαιότατη αὕτη ἀφετηρία νέας καλλιτεχνικῆς δράσεως ἐντελῶς μέχρι τοῦδε παρωράθη, πρῶτος δ' ὁ προμνημονευθεὶς Strzygowski ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν περὶ τὴν βυζαντιακὴν τέχνην ἀσχολουμένων, ἰσχυρισθεὶς εὐλόγως ὅτι ἡ τέχνη αὕτη ἀρχὴν ἔχει αὐτὴν τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ῥυμοτομία τῆς πρωτεύουσας μαρτυρεῖ ἐναργῶς ὅτι ἡ Κωνσταντινουπόλις εἶχε τύπον μᾶλλον ἑλληνιστικῆς πόλεως τῆς Ἀνατολῆς ἢ καθαρῶς ῥωμαϊκόν. Αἱ μετὰ στοῶν κύριαί τῆς πόλεως ὁδοὶ αἱ καλούμεναι ἔμβολοι εἶχον συριακὴν καταγωγὴν, ὡς καὶ ὁ λεγόμενος μεσόμφαλος τῆς πόλεως ὁ ἰστάμενος μεταξύ τῶν τριῶν

δυτικῶν καὶ τῶν τεσσάρων ἀνατολικῶν λόφων, ὅστις ὡσαύτως ἦτο ἐν χρήσει ἐν Συρίᾳ. Καὶ αἱ δημόσιαι δὲ κινστέρναι, ὧν ὑποδείγματα δὲν εὐρίσκομεν ἐν τῇ Δύσει, εἰσήχθησαν ὑπὸ Συρίων ἀρχιτεκτόνων, ὡς βραδύτερον ὑπὸ Ἀλεξανδρίνων αἱ μετὰ κιόνων. Πανταχοῦ δ' ἐν τῇ θρησκευτικῇ ὡς καὶ ἐν τῇ ἀστικῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἐπεκράτησαν ἀνατολικά στοιχεία, εἰς δὲ τὰ γλυπτὰ κοσμήματα τῶν οἰκοδομημάτων παρατηροῦνται μικρασιατικαὶ καὶ συροαίγυπτιακαὶ λεπτομέρειαι¹.

Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τῶν ναῶν καταφαίνονται ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηριδος οὐσιώδεις μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διαφοραί. Ὅ,τι ἰδίᾳ χαρακτηρίζει τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ βασιλικὰς εἶναι ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν ἄνωθεν τῶν πλαγιῶν κλιτῶν ὑπερώων. Εἰς τὰς μετατροπὰς ταύτας ἐπέδρασεν ὡσαύτως ἡ Συρία, ἐν ἣ καὶ διεσώθησαν τὰ ἀξιολογώτατα ὑποδείγματα ἰδιορρυθμῶν βασιλικῶν, οὐχ ἦττον ὁμοῦς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ῥωμαϊκὸς τύπος ἐνωρὶς ἤδη ὑπέστη σπουδαίας ἀλλοιώσεις πάντως ἐκ τῶν συριακῶν ἐπιδράσεων. Ἐκεῖνο δ' ὅπερ χρήζει ἰδίας ὁλως μνείας εἶναι αἱ μεταβολαὶ ἅς ὑπέστη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐπικέντρων ναῶν, ἐπηρεασθεῖσα ὡσαύτως ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων τεχνικῶν παραδόσεων μάλιστα ἐν τῇ Μικρῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Συρίᾳ, ἐν αἷς ἀνευρίσκονται τὰ στοιχεία ἐξ ὧν ἐξεπήγαγε κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ μετὰ τρουλλῶν οἰκοδομικὴ τῶν Βυζαντινῶν.

Πρὶν ἢ προθῶμεν περαιτέρω, ἀναγκαιῶς θὰ προτάξωμεν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἔρευναν τεχνικῶν τινῶν συστημάτων τῆς Ἀνατολῆς, ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς βυζαντιακῆς τέχνης. Εἰς τοῦτο θ' ἀκολουθήσωμεν τὰς λαμπρὰς μελέτας διαπρεποῦς βυζαντινολόγου, τοῦ J. Strzygowski, οὐ ἀνωτέρω πολλακίς ἐμνήσθημεν. Οὗτος διὰ τοῦ νεωστὶ δημοσιευθέντος ἔργου αὐτοῦ *Orient oder Rom*, οὐ ἐποησάμεθα χρῆσιν ἐν τῇ ἐκθέσει περὶ τῶν σαρκοφάγων τῆς Κωνσταντίνης καὶ Ἑλένης², παρέχει πολυτιμοτάτας συμβολὰς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν σκοτεινῶν ἀρχῶν τῆς βυζαντιακῆς τέχνης.

Ἐκ τῶν πέντε μονογραφιῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἡ πρώτη περιέχει λεπτομερῆ καὶ ἀναλυτικὴν μελέτην κατακόμβης ἐν Παλμύρᾳ³ ἐξερευνηθείσης τῷ 1899 ὑπὸ τοῦ δόκτορος M. Sobernheim. Τὸ διά-

¹ Strzygowski, *Byzantinische Kunst* (Byz. Zeitsch. I σελ. 66 κ. ἐ.)

² Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 47—48.

³ Eine Grabanlage in Palmyra vom Jahre 259 ca und ihre Gemälde σελ. 11—39 μετὰ ἐνὸς πίνακος καὶ δώδεκα ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων.

γραμμά τῆς κατακόμβης ταύτης εἶναι σταυροειδές, εἰς αὐτὴν δὲ φθάνει τις ἀπ' οὗ καταρριχηθῆ διὰ μέσου οἰονεὶ καπνοδόχης, ληγούσης εἰς στενὴν ὄπην, ἣτις ἄγει εἰς τὸ κεντρικὸν διαμέρισμα τῆς κατακόμβης, τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς εἰσόδου οὐσης νῦν ἐπικεχωσμένης. Τὸ κεντρικὸν δωμάτιον ἔχει μέγεθος 4×4 καὶ συγκοινωνεῖ κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ πλευρὰς διὰ καμκρωτῶν ἀνοιγμάτων ἐνὸς μέτρου εὐρέων μετὰ τῶν τριῶν παρακειμένων νεκρικῶν δωματίων, ἐνῶ τὸ ἀνοιγμα τῆς τετάρτης πλευρᾶς ἄγει εἰς τὴν ἐπιχωσθεῖσαν εἰσόδον. Τὸ μέσον τοῦτο δωμάτιον εἶναι ἄνευ κόσμου, καλύπτεται δ' ὑπὸ σταυροειδοῦς θόλου· τὸ ἔδαφος αὐτοῦ εἶναι ὑψηλότερον κατὰ 1—2 μέτρα τοῦ ἐδάφους τῶν παρακειμένων δωματίων, ἅτινα ἔχουσι μέγεθος 8×4 . Ἐξ αὐτῶν τὸ ἐναντι τῆς κατακεχωσμένης εἰσόδου διαιρεῖται πάλιν εἰς δύο διαμερίσματα καὶ διακρίνεται τῶν ἄλλων κατὰ τὴν διαρρυθμίσιν καὶ διακόσμησιν. Τὸ δεύτερον αὐτοῦ διαμέρισμα ὡς καὶ τὸ ἀνοιγμα τὸ ἐνοῦν αὐτὸ μετὰ τοῦ πρώτου εἶναι πλουσίως κεκοσμημένα διὰ γραφῶν, ἐνῶ τὸ κεντρικὸν καὶ τὰ δύο ἕτερα πλάγια δωμάτια εἶναι γυμνά παντὸς κόσμου. Ἐν τῷ πρὸς ἀριστερὰν δωματίῳ εὕρηται ἐπιγραφὴ μετὰ χρονολογίας «τάφος ἐν τῷ μηνί Ἀδᾶρ τοῦ ἔτους 570» ἦτοι τῷ 259 μ. Χ., ἐν δὲ τῷ πρὸς δεξιᾶν δωματίῳ εὕρισκονται τρεῖς σαρκοφάγοι ἔχουσαι σχῆμα κλινῶν, φέρουσαι δ' εἰς μὲν τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀνὰ τέσσαρας προτομὰς, εἰς δὲ τὰς στενάς, μορφὰς ὀλοσώμους κατακεκλιμένας. Πέριξ τῶν τριῶν διαμερισμάτων εὕρηνται ἐπιμήκη ἀνοίγματα πλάτους 0,40 περίπου, ἅτινα ἔχρησίμευον ὡς τάφοι. Ἡ χωρίζουσα ταῦτα ἀπόστασις ἀπ' ἀλλήλων εἶναι 0,60.

Ἡ τῆς κατακόμβης ταύτης μελέτη, ἣν ἐπιχείρησεν ὁ Strzygowski, ἐπιχέει ἄπλετον φῶς εἰς πολλὰ σκοτεινὰ ζητήματα τῆς χριστιανικῆς ἐν γένει, ἰδίᾳ δὲ τῆς βυζαντιανῆς τέχνης. Ἐν τῶν σπουδαιότερων ζητημάτων, οὗ τὴν λύσιν παρέχει ἡ μελέτη τῆς κατακόμβης ταύτης, εἶναι τὸ διάγραμμα καὶ ἡ κατασκευὴ τάξεώς τινος χριστιανικῶν μαυσωλείων ἅτινα εἶχον σχῆμα σταυροῦ καὶ ἅτινα πλημμελῶς μέχρι τοῦδε ἐνομίζετο ὅτι εἶναι ἀκραιφνοῦς χριστιανικῆς προελεύσεως. Ἐκ τῆς ἀντιπαρθέσεως τοῦ διαγράμματος τῆς κατακόμβης πρὸς τὸ τῶν μαυσωλείων τούτων ἐξάγεται τὸ ἀσφαλές συμπέρασμα ὅτι ἡ φυσικὴ ἀφετηρία τῶν χριστιανικῶν τούτων μνημείων πρέπει ν' ἀναζητηθῆ εἰς τὰ ὁμοίως χρῆσῆς ὑπόγεια μνημεῖα τῆς Ἀνατολῆς, ὁποῖον εἶναι τὸ ἐν Παλμύρχ. Τοῦ τύπου τούτου τῶν χριστιανικῶν μαυσωλείων τελειότερον ὑπόδειγμα δεόν νὰ λογισθῆ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν αὐτοκρατορικῶν οἰκογενειῶν, ὁ περί-

πυστος ναός τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ὁ πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀφανισθεὶς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Ἔτερον μαυσώλειον παρέχον ἐν μικρῇ εἰκόνα τοῦ πρώτου εἶναι τὸ ἐν Ῥαβέννῃ τῆς Γάλλης Πλακιδίας, εἰς οὓς τοὺς τρεῖς βραχιόνας τοῦ σταυροῦ σφύζονται εἰσέτι κατὰ χώραν σαρκοφάγοι, ἐνῶ ὁ μικρότερος χρησιμεύει ὡς εἴσοδος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τύπων μεσολαβεῖ ὁ τοῦ Ἀγίου Ναζαρίου ἐν Μεδιολάνῳ. Ὡς δι' εὐφυῶν συλλογισμῶν καὶ τῆς συγκρίσεως τῶν μνημείων ἀποδεικνύει ὁ Strzygowski, ὁ τύπος οὗτος ἀρχικῶς οὐδὲν εἶχε κοινὸν πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν μετὰ τρούλλων οἰκοδομημάτων· τὸ σταυροειδὲς σχῆμα τῶν κατακομβῶν τῆς ἐξηλληνισμένης Ἀνατολῆς, ὅπερ ἀπεμιμήθησαν, κατὰ τοῦτο μόνον ἐτροποποιήθη ὅτι, ὅπου ἐπεχωρίαζεν ἡ ἐπίκεντρος οἰκοδομία, ἠναγκάζοντο νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸν τρούλλον ὡς ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐνθα ὁ ἐν μέσῳ τρούλλος εὕρητο ἀπομεινωμένος τῶν τεσσάρων ἄλλων τρούλλων τῶν βραχιόνων. Εἰς ἄλλα ὁμοίως μαυσώλεια, ἐν οἷς ἐγένετο χρῆσις μᾶλλον τοῦ ῥωμαϊκοῦ τοξοειδοῦς συστήματος, ὡς ἐν Ἀγίῳ Ναζαρίῳ καὶ Κέλσῳ τῆς Ῥαβέννης, ἐχρησιμοποιήσαν τὸν τρούλλον μόνον διὰ τὸ μέσον, διὰ δὲ τὰς πλευράς τὰς προωρισμένας πρὸς ὑποδοχὴν τῶν σαρκοφάγων ἐχρησιμοποίησαν τὰ θολωτά¹.

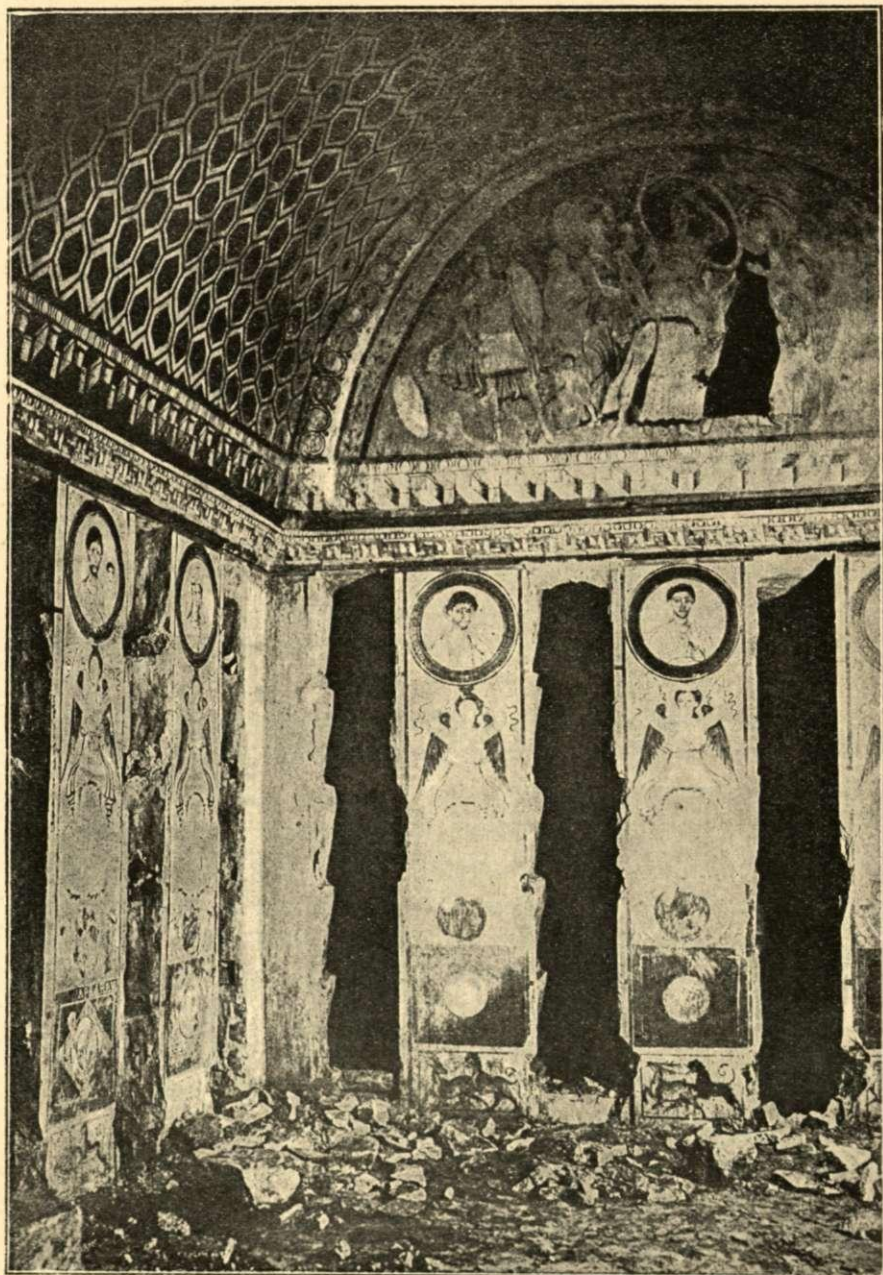
Ὅμοιαι πρὸς τὴν κατακόμβην τῆς Παλμύρας εὐρέθησαν δύο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἢ μία ὑπὸ τοῦ Νερούτσου, ἧτις ἐπεχώσθη αὐτῆς, ἢ δ' ἑτέρα ὑπὸ τοῦ Botti παρὰ τὸ φρούριον Saleh. Ἀμφότεραι, ὧν ἡ πρώτη ἦτο ἀσφαλῶς χριστιανικὴ, ἐκαλύπτοντο ἔνδοθεν ὑπὸ κονιάματος καὶ ἦσαν κεκοσμημένα δι' εἰκόνων. Ὁ κ. Strzygowski πιστεύει ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ θέλει εὐρεθῆ ἐν τῇ Ἀνατολῇ σειρά ὅλη ὑπογείων οἰκοδομημάτων τοιοῦτου τύπου, διότι τοῦτο εἶναι τὸ φυσικὸν σχῆμα τῶν ἐπιχωρίων κατακομβῶν².

Ἄλλ' ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος ἐν τῇ κατακόμβῃ τῆς Παλμύρας εἶναι ὁ ἐν αὐτῇ περιωθθεὶς γραφικὸς διάκοσμος καὶ τὰ ἔργα τῆς γλυπτικῆς. Καὶ αἱ μὲν τοιχογραφίαι εὕρηται, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, εἰς τὸν ἀντικρὺ τῆ εἰσόδῳ νεκρικὸν θάλαμον, ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ διαμερισμάτι καὶ τῷ διαδρόμῳ τῷ ἐνοῦντι αὐτὸ μετὰ τοῦ πρώτου. Αἱ ἐν αὐτοῖς εἰκόνες περιεσώθησαν σχεδὸν ἀνέπαφοι, εὕρηται δ' ἐπὶ τῶν ἐπιμήκων φατνωμάτων τῶν ἐν εἰδει παραστάδων ἐκατέρωθεν τῶν τάφων καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου τοξοειδοῦς φατνώματος τοῦ σχηματιζομένου εἰς τὸ ἄκρον

¹ Strzygowski ἐνθ. ἀ. σελ. 20.

² Αὐτόθι σελ. 21.

τοῦ θαλάμου ὑπὸ τῆς ἡμικυλινδρικής ὀροφῆς αὐτοῦ. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ φατνώματι παρίσταται ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεῶς ἀναγνώρισις τοῦ Ἀχιλλέως μεταξὺ τῶν θυγατέρων τοῦ Λυκομήδους, ἐν δὲ τοῖς πρώτοις εὑρηνται κάτω μὲν ἐν μικροῖς πλαισίοις ποικίλα θέματα πανθήρων διωκόντων ἐλάφους, πτηνῶν κτλ., ἄνωθεν δ' αὐτῶν, χωριζόμενα δι' ἄλλων πλαισίων μετὰ γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ ἐπιγραφῶν, τὰ κύρια καὶ πολυτιμότετα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης θέματα, πτερωταὶ μορφαὶ ἀνέχουσαι δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν δίσκους, ἐν οἷς αἱ προτομαὶ τῶν παρακειμένων νεκρῶν (εἰκ. 28). Αἱ μορφαὶ αὗται εἶναι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Strzygowski, ἑλληνιστικά· παραδόσεις καὶ χαρακτηρίζονται ὡς Νίκαι. Ὁ τύπος αὐτῶν ἀνάγεται μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης, διότι παραβάλλεται πρὸς τὴν ἄγγελον τὴν κατερχομένην τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐγγίζουσαν τὸ ἔδαφος διὰ τοῦ ποδός. Συγκρίνων δὲ τὸν τύπον τοῦτον ὁ Strzygowski πρὸς ἀπομιμήσεις ῥωμαϊκῶν χρόνων ἤτοι χαλκοῦν ἀγάλμα ἐξ Ἡρακλείου, ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Νεαπόλεως, καὶ ἕτερον ἐν Kassel προερχόμενον ἐκ Fossombrone τῆς Ἰταλίας, ἐπάγεται ὅτι, ἂν ἀπλῶς ἐτίθετο ἄνωθεν τοῦ τελευταίου τούτου ἀγάλματος δίσκος, θὰ εἶχομεν ἀκριβεστάτην ἀναπαράστασιν πτερωτῆς μορφῆς τῆς παλμυριακῆς κατακόμβης. Διαφορὰς εὐρίσκει οὗτος ἐν ταῖς τοιχογραφίαις ὅτι ἡ δεξιὰ κνήμη τῶν Νικῶν ἐξέρχεται τοῦ χιτῶνος γυμνῆ καὶ ὅτι ἔχουσι τὰς κυματιζούσας ἐκείνας ταινίας καὶ τινὰς ἄλλας ἐπισσιώδεις ἐν τῇ περιβολῇ διαφορὰς, ἃς ἐξηγεῖ ὡς προσθήκας μεταγενεστέρων χρόνων, ὅτε ἡ παράστασις τῆς θεᾶς Νίκης ἀπέβη ἀπλῆ διακοσμητικὴ πρὸς τέρψιν τῶν ὀφθαλμῶν. Ὅ,τι ὅμως καθιστᾷ πολυτιμωτάτας τὰς τοιχογραφίας ταύτας εἶναι ὅτι περιέργως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Strzygowski, τὸ θέμα τοῦτο οὐδαμοῦ εὐρίσκεται ἐν ταῖς κατακόμβαις τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἐπιχωριάζει ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ τῆς Ἀνατολῆς. Οὕτως εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατακόμβην τοῦ φρουρίου Saleh περιεσώθησαν τέσσαρες πτερωτοὶ ἀγαθοδαίμονες ἐν τῇ ὀροφῇ ἀνάλογοι πρὸς τὰς Νίκας τῆς Παλμύρας. Τὴν γνώμην δὲ τοῦ διαπρεποῦς βυζαντινολόγου ὅτι ἡ βυζαντιακὴ τέχνη διὰ συριακῶν καὶ αἰγυπτιακῶν ἰδίᾳ στοιχείων συνεπήχθη λαμπρῶς τεκμηριοῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Salzenberg κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Fossati γενομένης ἐπισκευᾶς ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ἀνεύρεσις ἀναλόγου τοιχογραφίας ἐν τῷ μικρῷ θόλῳ τοῦ παρεκκλησίου τῆς νοτίου πλευρᾶς παρὰ τὴν γυναικωνίτιδα. Ἐν αὐτῇ εἰκονίζονται τέσσαρες ἄγγελοι μετὰ

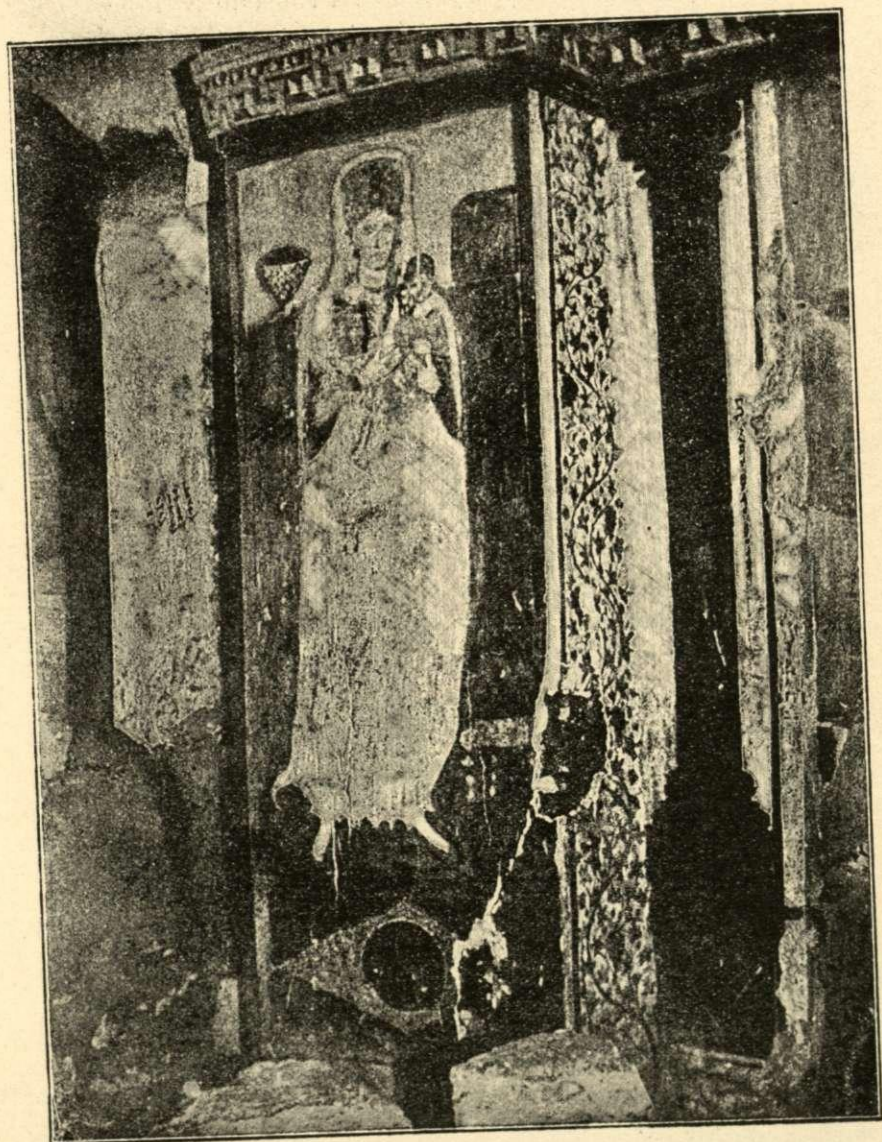
Είλ. 28. Γραφικός διάκοσμος της παλμυριακής κατακόμβης (Strzygowski).

ἀνυψωμένων χειρῶν ἀνέχοντες δίσκον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θόλου. Ἡ αὐτὴ διάταξις εὑρηται καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς S. Prassede ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Ἀγίου Ζήνωνος, ἔνθα οἱ ἄγγελοι φέρουσι δίσκον μετὰ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ. Ἐν Ἀγίῳ Βιταλίῳ τῆς Ῥαβέννης ἐν καλλίστῃ τοιχογραφίᾳ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ δίσκῳ εὑρηται ὁ Ἀμνός, ὡς καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Torcello. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ εὑρηται ἐν ἀναγλύφοις καὶ Νίκαι ἀνέχουσαι δίσκους, ὡς ἐν τινι εὐρεθέντι παρὰ τὴν πύλην τοῦ Βαλατᾶ ἀποκειμένῳ δὲ νῦν ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ μουσεῖῳ. Ὡσαύτως δὲ εὑρηται ἀνάλογος μορφή ἐπὶ ἐλεφαντίνου διπτύχου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου¹.

Ἐτέρα τοιχογραφία τῆς κατακόμβης οὐχ ἦττον σπουδαία τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἢ ἐν τῇ εἰκόνι 29. Ἐν αὐτῇ παρίσταται γυναικεία μορφή ἰσταμένη πρὸ τοίχου ὅστις ἀνυψοῦται μέχρι τῶν ὤμων αὐτῆς. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου εὑρηται πρὸς ἀριστερὰν καλαθίσκος πρὸς δεξιὰν δὲ μικρὸν κυτίον, ἐνῶ παρὰ τοὺς πόδας πρὸς δεξιὰν διακρίνεται ἐδάλιον. Ἡ γυνὴ ἴσταται ἐστραμμένη ἡρέμα πρὸς δεξιὰν, κρατοῦσα διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος βρέφος ἢ κεφαλὴ εἶναι ὁμοίως κεκοσμημένη ὡς εἰς τὰς ἄλλας γυναικείας μορφὰς τῶν δίσκων, ἀλλὰ πλουσιώτερον. Ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς κομμώσεως, ἐξ ἧς καταπίπτει πέπλος, ὑπάρχουσι σειραὶ πολυτίμων λίθων, εἰς τὰ ὧτα καὶ περὶ τὸν λαιμὸν φέρει μαργαρίτας, εἰς τοὺς βραχίονας ψέλια. Ὁ ἱματισμὸς αὐτῆς συνίσταται ἐκ χιτῶνος ἔχοντος βραχείας καὶ εὐρείας τὰς χειρίδας. Τὸ πράσινον ἱμάτιον διασταυροῦται ἄνωθεν τοῦ στήθους πρὸς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα. Τὸ βρέφος τὸ ἀρκούντως μέγα φέρει χιτωνίσκον καὶ κρατεῖ τὴν μίαν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους, τὴν δ' ἑτέραν ἐπὶ τοῦ κόλπου ἀπτόμενον τῆς δεξιᾶς χειρὸς τῆς μητρός. Ἡ γυνὴ φέρει ἐρυθρὰ σανδάλια. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν εὕρισκομένην ἄνω ἢ εἰκὼν αὕτη παριστᾷ τὴν Ba(d)a θυγατέρα τοῦ Σίμωνος, ἴσως ἐκείνου οὗ τὸ ὄνομα εὑρηται ἀλλαχοῦ τῆς κατακόμβης². Ὁ τύπος καὶ ἡ στάσις τῆς προκειμένης τοιχογραφίας εἶναι πολυτιμώτατα ἐπικουρήματα εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχῶν μιᾶς τῶν κυριωτάτων παραστάσεων τῆς χριστιανικῆς, ἰδίᾳ δὲ τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, τῆς βρεφοκρατούσης Θεοτόκου, ἣτις κατέστη ἢ μᾶλλον προσφιλὴς θρησκευτικὴ εἰκὼν τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὡς ἐκ τῆς εἰκόνας γίνεται κατάδηλον, μεγάλῃ

¹ Strzygoswki αὐτόθι σελ. 26 κ. ε.

² Αὐτόθι σελ. 17 ε.

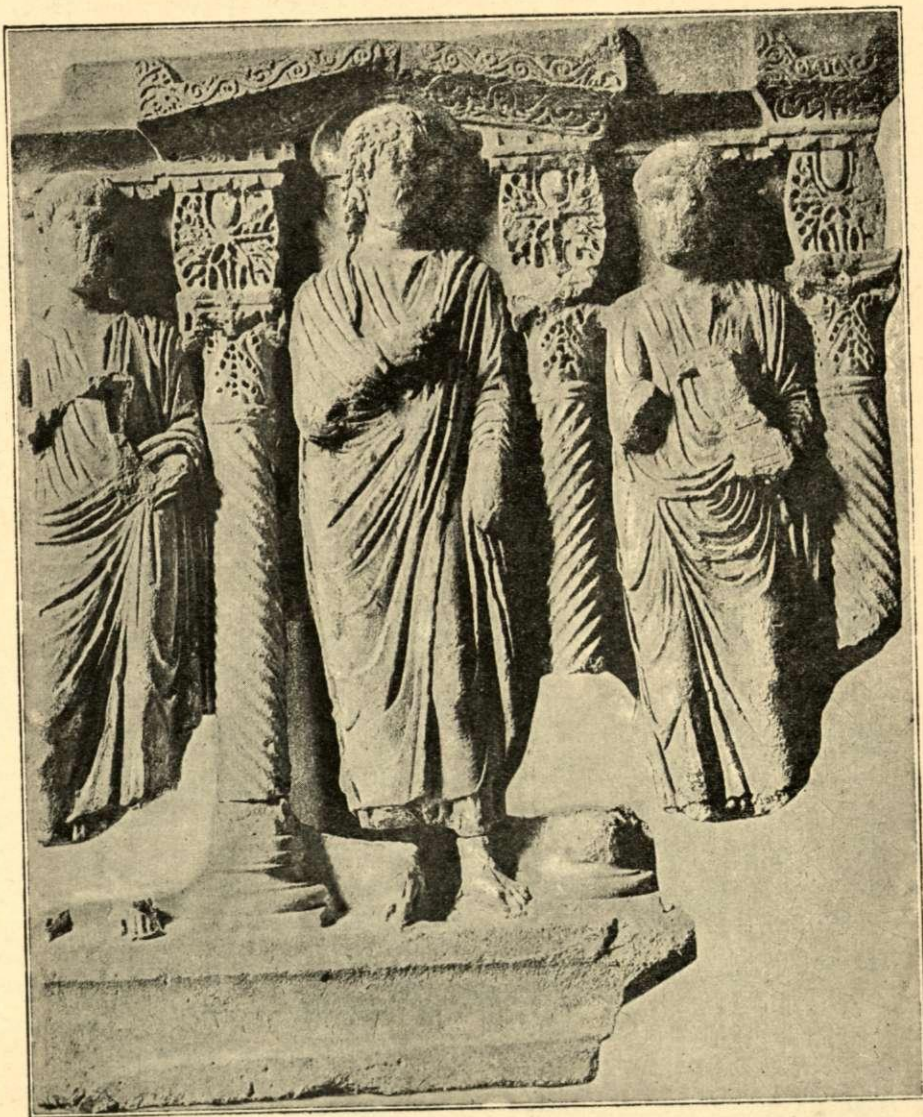
Εικ. 29. Ἡ βρεφοκρατοῦσα γυνή, ἐκ τῆς παλμωρ. κατακόμβης (Strzygowski).

εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς μετὰ τοῦ βρέφους γυναικὸς πρὸς τὴν Ὀδηγήτριαν τῶν Βυζαντινῶν ἦτοι τὸν τύπον τῆς Θεοτόκου τῆς φερούσης διὰ τῆς ἀριστερᾶς, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς, χειρὸς τὸ βρέφος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἕτερον τύπον αὐτῆς τὸν παριστῶντα αὐτὴν φέρουσαν ἐπὶ τοῦ στήθους τὸν Ἰησοῦν ἐν δίσκῳ, ἣτις γνωρίζεται διὰ τοῦ ὀνόματος Θεοτόκος τῶν Βλαχερνῶν. Καταφανές εἶναι ὅτι εἰς τὴν γλυκεῖαν καὶ χαρίεσσαν εἰκόνα τῆς μητρικῆς στοργῆς τῆς Θεοτόκου οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐνεπνεύσθησαν ἐξ ἀρχαιοτέρων προτύπων τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης.

Καὶ ἐξ ἀναγλύφων δὲ τῆς κατακόμβης ποριζόμεθα πολυτίμους συμβολὰς διὰ τὴν μελέτην τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς τέχνης. Οὕτως ἐν παραστάσει γυναικὸς νηθούσης, ἣν δημοσιεύει μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁ Strzygowski, διαβλέπει τις τὸν ἐπικρατήσαντα τύπον τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἔνθα παρίσταται αὕτη ὁμοίως κρατοῦσα τὴν ἄτρακτον.

Ἄλλ' εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχῶν τῆς βυζαντιακῆς γλυπτικῆς τὰ μέγιστα συμβάλλει ἕτερον μνημεῖον τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, οὐτινος ἡ μελέτη ἀποτελεῖ τὴν δευτέραν μονογραφίαν τοῦ βιβλίου τοῦ Strzygowski¹. Τοῦτο εἶναι τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 30, ὅπερ εἶναι ἐν τῶν λαμπροτέρων λειψάνων τῆς χριστιανικῆς πλαστικῆς. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου καὶ εἶναι ἐκ μαρμάρου καὶ πρόστυπον. Ἐν αὐτῷ παρίσταται ὁ Χριστὸς μετὰ δύο ἀποστόλων ἐντὸς ἀρχιτεκτονικῶν πλαισίων, ὧν ὁ πλούσιος κόσμος ἀναδεικνύει ὠραϊότερον τὰς σεμνὰς αὐτῶν μορφάς. Εἶναι μὲν τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἀποκεκρουσμένα καὶ ἐκ τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἀναγλύφου ἀπωλέσθησαν τεμάχια, ἀλλὰ τοῦτο δὲν μειοῖ τὴν μεγαλοπρεπῆ ἀποψιν τοῦ συνόλου. Ἡ ἀξία τοῦ τεμαχίου διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελιξέως τῆς τέχνης εἶναι ἀνεκτίμητος. Τὸ ἀνάγλυφον νῦν εἶναι ὕψους 1,42 καὶ πλάτους 1,24. Ἡ κυρία ἐν τῷ μέσῳ μορφή παριστᾷ ὑψιτενῆ νεανίαν ἀγένειον, μετὰ μακρᾶς οὐλῆς κόμης, ταινίᾳ ἀναδεδεμένης· ἴσταται κατ' ἐνώπιον ἐν πτυχωτοῖς ἱματίοις, τὸ σῶμα ἐρείδων ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός· ὁ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίον ὑψοῦται πρὸς τὸ στήθος ἐντὸς πτυχῆς τοῦ ἱματίου· οὐδὲν ταραττεῖ τὴν ἐντύπωσιν ἡρέμου σεμνότητος, καὶ αὐτὸ τὸ βλέμμα εἶναι ἀπλανές. Ἡ

¹ Ein Christusrelief kleinasiatischer Richtung σελ. 40—64 μεθ' ἐνὸς πίνακος καὶ δεκατριῶν ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων.

Εἰκ. 30. Τὸ χριστιανικὸν ἀνάγλυφον τῆς Περιβλέπτου (Strzygowski).

μορφή χαρακτηρίζεται ὡς Χριστὸς διὰ τοῦ σταυρωτοῦ στεφάνου δόξης (nimbus) τοῦ περιβάλλοντος τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· φέρει μακρὸν χιτῶνα καὶ πέδιλα δι' ἱμάντων προσηρμοσμένα εἰς τοὺς γυμνοὺς πόδας. Αἱ δύο ἑκατέρωθεν μορφαὶ μικρότεραι οὔσαι στρέφουσι τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν Ἰησοῦν, ἐρειδόμεναι ἀντιθέτως ἢ μὲν πρὸς δεξιὰν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἢ δὲ πρὸς ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Φέρουσι δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἀντικείμενόν τι. Τὸ τοῦ πρὸς ἀριστερὰν δὲν σφίζεται, τὸ δὲ τοῦ ἑτέρου εἶναι βιβλίον ἢ δίπτυχον¹.

Τὸ ἀνάγλυφον προέρχεται ἐκ τῆς εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἀρμενίων περιελθούσης ἀρχαίας βυζαντιακῆς μονῆς τῆς Περιβλέπτου (Σουλλοῦ Μοναστήρ), κειμένης παρὰ τὴν συνοικίαν τῶν Ψαμαθίων. Ἡ μονὴ αὕτη ἐκτίσθη τῷ 1031 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀργυροῦ καὶ κατέστη μία τῶν λαμπροτάτων καὶ ἱστορικωτάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν αὐτῇ ἐτάφη πλὴν τοῦ κτήτορος καὶ Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης. Τὰ τελευταῖα τῆς ἀρχαίας μονῆς λείψανα ἠφανίσθησαν κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1877 πυρκαϊάν.

Πλὴν τοῦ προκειμένου ἀναγλύφου παλαιᾶς χριστιανικῆς τέχνης ἐν τῇ μονῇ περιεσώθησαν καὶ δύο κιονόκρανα, ἅτινα εἶδεν ὁ Strzygowski τῷ 1889 ἐπὶ τοῦ ἀνδῆρου τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ. Κατ' αὐτὸν τὰ κιονόκρανα ταῦτα δὲν δύναται ν' ἀνήκωσιν εἰς τὴν ἀρχικὴν οἰκοδομὴν τοῦ 1031. Συγκρινόμενα καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου καὶ τῆς πύλης Θεοδοσίου τοῦ Β' τῆς κειμένης παρὰ τὸ Ἐπταπύργιον, φαίνονται ἀρχαιότερα. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν εὑρέθη ἐντὸς τῆς μονῆς ἢ μετεκομίσθη ἀλλαχόθεν· Πιθανὸν ὅτι καὶ τοῦτο ἔκειτο ἐν ταῖς ἐπιχώσεσιν ἐν αἷς εὑρέθησαν καὶ δύο ἕτερα ἀνάγλυφα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἅτινα καὶ ταῦτα μετεκομίσθησαν εἰς Βερολίνον.

Τὸ ἀνάγλυφον ἀνήκει εἰς σαρκοφάγον, εἰς ἐκείνην πιθανώτατα ἐν ἣ ἐτέθη τὸ σῶμα τοῦ Βοτανειάτου, ὡς δ' ὁ κ. Strzygowski πείθεται διὰ ποικίλων συλλογισμῶν καὶ ἐκ τῆς κοινῆς παρὰ Βυζαντινοὺς ἐπικρατούσης συνηθείας νὰ ποιῶνται χρῆσιν προγενεστέρων σαρκοφάγων, ἢ προκειμένη μετεκομίσθη ἀλλαχόθεν εἰς τὴν μονὴν τῆς Περιβλέπτου. Ἐκ τῆς συγκριτικῆς μελέτης τοῦ ἀναγλύφου πρὸς ἕτερα ἀνάλογα τὴν τεχνοτροπίαν ἀποδεικνύει οὗτος ὅτι προέρχεται ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὠρισμένως

¹ Strzygowski αὐτόθι σελ. 40 ἔ.

ἐκ Νικαίας. Τὰ ἄλλα μνημεῖα πρὸς ἃ παραβάλλει τὸ ἀνάγλυφον τῆς Περιβλέπτου ὁ Strzygowski εἶναι πρῶτον, τεμάχιον ἀκρωτηρίου ἐκ Νικαίας, ὅπερ ἐν τῇ πλαισιώσει εἶναι ὁμοιον εἰς τὰ ὀδοντωτὰ καὶ ὠσειδῆ κοσμηήματα, καὶ δευτέρον, ἡ σαρκοφάγος τῆς Σελευκείας (νῦν ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ μουσεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως), ἣτις παρουσιάζει ἐν τοῖς πλαισίοις τὴν αὐτὴν περίπου διακόσμησιν. Νομίζει δ' ὅτι ταῦτα μετὰ τοῦ τῆς Περιβλέπτου ἀποτελοῦσι κανονικὴν ἐξέλιξιν, ἧς ἀρχαιότερον ὑπόδειγμα εἶναι τὸ τεμάχιον τῆς Νικαίας, μέσον ἢ σαρκοφάγος τῆς Σελευκείας καὶ νεώτατον τὸ χριστιανικὸν ἀνάγλυφον τοῦ Χριστοῦ. Πρὸς τὴν σαρκοφάγον τῆς Σελευκείας σχετίζονται ἀνάγλυφα σαρκοφάγου ἀποκείμενα νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Ἰκονίου, παριστῶντα δὲ σκηνάς ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀχιλλέως, ἐξ ὧν ἐκείνη ἐν ἣ οὗτος εἰκονίζεται ἐν μέσῳ τῶν θυγατέρων τοῦ Λυκομήδους ἔχει μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τὴν ὁμοίαν τοιχογραφίαν τῆς Παλμύρας. Δικαιούμεθα, ἐπιλέγει ὁ Strzygowski, νὰ συμπεράνωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰρημένων ὅτι τὸ ἐν Βερολίῳ ἀνάγλυφον τῆς Περιβλέπτου ἀνήκει εἰς κύκλον τέχνης ἐπιχωριάζοντα εἰς χρόνους ἀρχαίους ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀπροσδοκῆτως δὲ βλεπομεν ὁμοίους σαρκοφάγους ἐν Ἰταλίᾳ αἵτινες ἀνάγονται εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Τοιαῦτα εἶναι ἢ ποτὲ ἐν τῇ ἐπαύλει Ludovisi ἢ ὑπὸ τοῦ Garrucci μνημονευομένη ὡς χριστιανικῆ, νῦν ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσεῖῳ, προερχομένη ὡσαύτως ἐκ Ρώμης, καὶ ἢ ἐν τῷ μεγάρῳ Riccardi τῆς Φλωρεντίας¹.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου, ἐὰν κρίνη τις ἐκ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Καλοῦ Ποιμένος τοῦ ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Λατερανοῦ, ὅστις ἀνάγεται εἰς τὴν Γ' ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, κατ' ἀναλογίαν πρέπει τις ν' ἀποδώσῃ καὶ τοῦτο εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Εἰς τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντίκειται ὁ σταυροφόρος στέφανος τοῦ Χριστοῦ, ὅστις νομίζεται εἰσαχθεὶς εἰς τὴν τέχνην κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα, ἀλλ' ὡς δι' ἄλλων μνημείων ἀποδεικνύει ὁ κ. Strzygowski, ἅτινα θὰ μνημονεύσωμεν κατωτέρω, ὁ τοιοῦτος στέφανος ἀνάγεται εἰς τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα, εἰς ἣν ἀποδίδει οὗτος καὶ τὸ προκείμενον ἀνάγλυφον².

Ἐκ τῶν ἄλλων μνημείων τῶν μαρτυρούντων τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τὸν σχηματισμὸν τῆς βυζαντιακῆς τέχνης μνημο-

¹ Αὐτόθι σελ. 50 ἔ. εἰκ. 18, 19, 20.

² Αὐτόθι σελ. 60.

νεύομεν ἤδη μιᾶς παραστάσεως τοῦ Χριστοῦ χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος (εἰκ. 31), ἥτις δύναται νὰ νομισθῇ ὡς τὸ ἀρχέτυπον τῆς ὕστερον ἐν Βυζαντίῳ κανονικῆς ἀπεικονίσεως τοῦ Παντοκράτορος. Ἡ εἰκὼν αὕτη εὑρῆται ἐν τῷ πυθμένι φιάλης Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ἥτις τέως ἀνήκουσα εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ κόμητος Tyskiewicz, ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσεῖῳ. Ἡ φιάλη αὕτη εἶναι ἐξ ὀπτῆς γῆς καὶ ἤδη συντετριμμένη. Ἡ ἐν αὐτῇ ὅλη παράστασις ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ μέσῳ, καθημένου ἴσως, γενειῶντος καὶ μετὰ παχείας κόμης, ἐκτείνοντος τὴν δεξιάν, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς φέρει βιβλίον, οὗ ὑποφαίνονται ἔχνη καὶ ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν ἐν δίσκοις κεφαλῶν Κωνσταντίνου καὶ Φαύστης. Πέριξ εὑρῆται ἐπιγραφή, ἥτις συμπληρουμένη ἔχει οὕτως

+ FLAV. VAL. CONSTANTINUS
PIUS FELIX AUGUSTUS. CUM
FLAV. MAX. FAUSTA. AUGUSTA.

Εἰκ. 31. Ὁ Χριστὸς τῆς φιάλης τοῦ Κωνσταντίνου (Strzygowski).

Ἡ φιάλη προέρχεται ἐξ Αἰγύπτου, ὡς ἐξάγεται πλὴν ἄλλων καὶ ἐκ τῆς ἀμφιέσεως τοῦ Χριστοῦ, εἶναι δὲ πολυτιμότερον μνημεῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντιακῆς τέχνης. Ἐξ αὐτοῦ διδασκόμεθα διὰ τοῦ ἀσφαλεστάτου τρόπου καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἀναμφισβήτητον χρονολογίαν ὅτι ὁ σταυροφόρος στέφανος τοῦ Χριστοῦ ἐπεκράτει ἤδη ἐν τῇ τέχνῃ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, ὅπερ ἐπικουρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν γνώμην τοῦ Strzygowski ὅτι τὸ μικρασιατικὸν ἀνάγλυφον τῆς Περιβλέπτου, τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν ἀνάγεται εἰς τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα. Ἄλλ' ὅτι καθιστᾷ τὴν εἰκόνα τῆς φιάλης ταύτης σπουδαιότατον ἱστορικὸν μνημεῖον εἶναι ὁ τύπος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς τὴν κυριωτάτην τῶν παραστάσεων τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, Χριστὸν τὸν Παντοκράτορα, ἰδίᾳ πρὸς τὸν ἐν τῷ ψηφιδωτῷ τῆς κυρίας εἰσόδου τῆς Ἀγίας Σοφίας, καθιστᾷ ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἐμορφώθη κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα καὶ ὅτι εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τῆς Ἀνατολῆς¹.

¹ Strzygowski αὐτόθι σελ. 62 κ. ἑ.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν φέρεται ὁ μανδύας ἐν τῇ εἰκόνι τῆς φιάλης εἶναι στερεότυπος εἰς πολλὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα. Τὸ κυρίως χαρακτηριστικὸν τῆς προκαιμένης τεχνοτροπίας ἐν τῇ πτυχώσει εὐρηται ἐν τῷ δεξιῷ ὤμῳ τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῷ ψηφιδωτῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὁ μανδύας ἀφῆνει τὸν ὤμον ἐλεύθερον, ἐνῶ ἐν τῇ φιάλῃ καλύπτει ἐξ ἡμισείας αὐτόν. Τὰ καθέκαστα τῆς ἀμφιέσεως τοῦ ἐν τῇ φιάλῃ τοῦ Κωνσταντίνου Χριστοῦ συμπληροῦνται καὶ καθίστανται σαφέστερα ἐκ τῆς συγκρίσεως αὐτοῦ πρὸς ἑτέραν αὐτοῦ εἰκόνα αἰγυπτιακῆς προελεύσεως, ἣτις ὡσαύτως συμβάλλει μεγάλως εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἀρχῶν τῆς βυζαντιακῆς εἰκονογραφίας. Ἡ δευτέρα αὕτη εἰκὼν εὐρηται ἐν τινι πινακίδι τῆς ἐν Παρισίοις συλλογῆς Maspero (εἰκ. 32), προερχομένη ἐκ τινος παρὰ τὸ Ἄσσου ἀν κώμης. Ὁ τύπος τῆς κεφαλῆς, ἡ θέσις τῶν χειρῶν καὶ ἡ διάθεσις τῶν πτυχώσεων εἶναι συγγενῆ πρὸς τὰ τοῦ Χριστοῦ τῆς φιάλης. Τοῦτο δ' ἀποκλείει καὶ τὴν ὑποψίαν ὅτι πιθανῶς ἡ φιάλη εἶναι κίβδηλος, ἢν παρέχει κυρίως τὸ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταν-

Εἰκ. 32. Ὁ Χριστὸς τῆς συλλογῆς Maspero (Strzygowski).

τίνου γέγραπται: **COSTANTINUS**, ἀνευ δηλαδὴ τοῦ πρώτου **N**. Ὑπὲρ τῆς γνησιότητος συνηγορεῖ προσθέτως καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἐκεῖνη ὁσμὴ ἢ κοινὴ εἰς τὰ κοπτικὰ ὄστρακα καὶ τὰ ὑφάσματα, δι' ὧν περιέβαλλον τὰς μομίας¹.

¹ Strzygowski αὐτόθι.

Εἰς τοὺς κλάδους τῆς πρώτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῆς τέχνης νῦν διὰ τοῦ κ. Strzygowski προστίθεται νέος, τέως ὅλως ἄγνωστος, ὅστις κέκτηται μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς χριστιανικῆς γραφικῆς¹. Τὸν κλάδον τοῦτον τῆς τέχνης ἀποτελοῦσι τὰ εἰκονογραφημένα ὑφάσματα τὰ προελθόντα εἰς φῶς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐξ αἰγυπτιακῶν τάφων, φέροντα δὲ ποικίλας βιβλικὰς παραστάσεις.

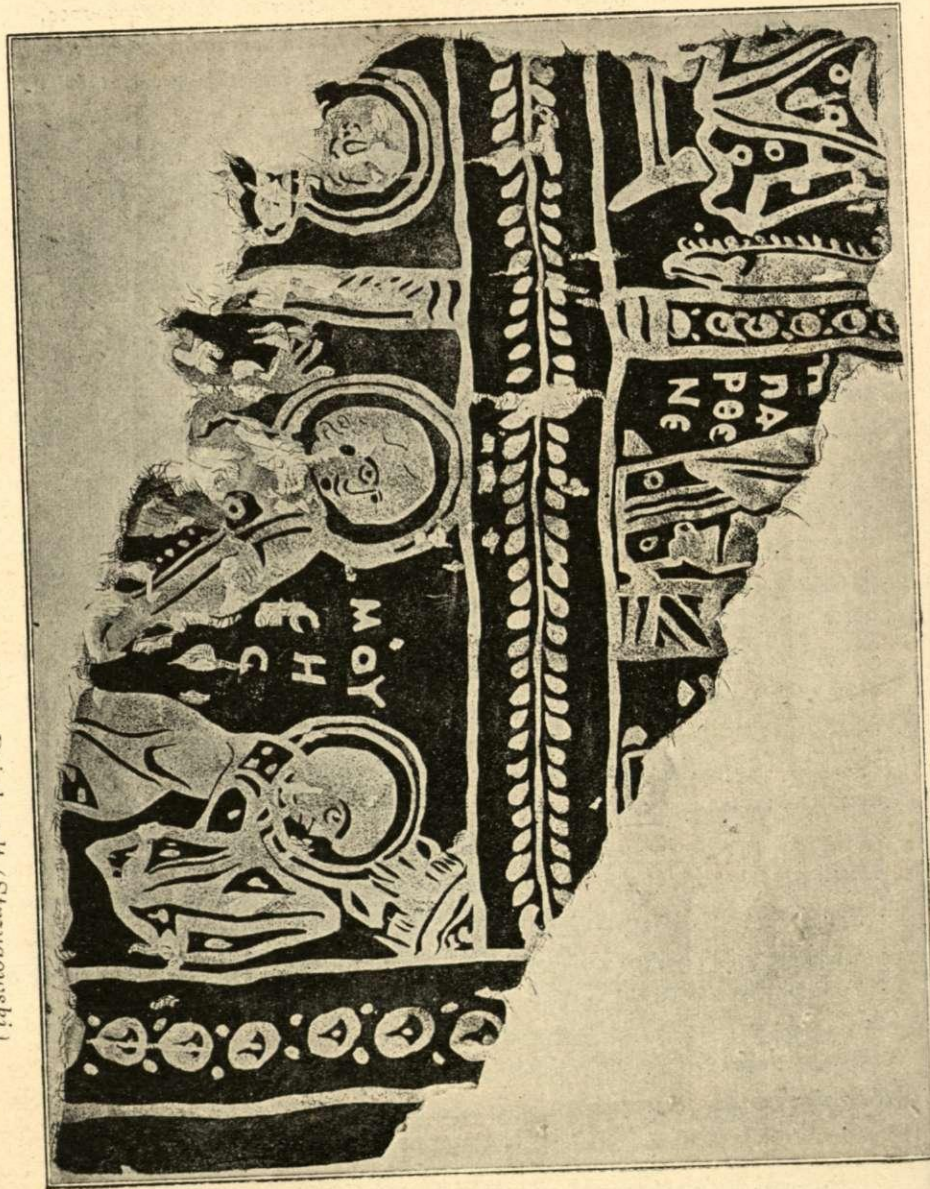
Ἐξ αὐτῶν σπουδαιότατα εἶναι τὰ τεμάχια μεγάλου ὑφάσματος ἀνήκοντα τέως εἰς τὸν δόκτορα Reinhardt, ὅστις ἠγόρασε ταῦτα ἐν Αἰγύπτῳ, δύο ἕτερα τοῦ ἐν Βερολίῳ Μουσείου τῆς Καλλιτ. Βιομηχανίας καὶ ἐν ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ τῆς γαλλικῆς πόλεως Sens.

Τὰ τεμάχια Reinhardt ἀποτελοῦνται ἐκ βιβλικῶν σκηνῶν λευκῶν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου. Ἐν τῶν τεμαχίων τούτων σφῶζον ἀρκούντως τὴν μίαν παραστάσεων αὐτοῦ ἀπεικονίζομεν ἐνταῦθα (εἰκ. 33). Ἐν τῷ ἄνω τμήματι αὐτῆς ἐκτείνεται ταινία κοσμουμένη διὰ φύλλων ἐλαίας ἢ δάφνης, ἣτις χωρίζει τὴν κάτω ἀπὸ τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν εἰκόνων. Ἡ κάτωθεν τῆς ταινίας παράστασις διατηρεῖται καλῶς εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος. Δύο μορφαὶ ἀντίνωτοι, φέρουσαι μεγάλους στεφάνους δόξης (nimbi), μεταξύ τῶν ὁποίων εὐρηται ἡ ἐπιγραφή **MOY-CH-C**. Ἀληθῶς δ' ἡ πρὸς δεξιὰ μορφή παριστᾷ τὸν Μωυσέα, ὅστις μετὰ χειρῶν κεκαλυμμένων καὶ ὑψωμένων λαμβάνει εἰλικτάριον παρὰ τῆς χειρὸς τῆς ἐξεχούσης εἰς τὴν δεξιὰν ἄνω γωνίαν· περὶ τὴν χεῖρα εἰκονίζονται ἀκτίνες. Ὁ Μωυσῆς ἴσταται ἐστραμμένος πρὸς δεξιὰν μετὰ μακρῶν ἱματίων, ἔχει νεαρὸν πρόσωπον, ἀγένειον καὶ πυκνὴν στρογγύλην κόμην· ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ εἶναι κεκλιμένη, μὴ παρακολουθοῦσα τὰς ἄνω τεταμένας χεῖρας. Ἡ πρὸς ἀριστερὰν μορφή εἰκονίζεται τρέχουσα· ὑψοῖ τὴν χεῖρα ἐκπληκτος καὶ βλέπει ὀπισθεν· ἡ κεφαλὴ αὐτῆς εἶναι ἀγένειος μετὰ στρογγύλης κόμης· ὁ μέγας στέφανος τῆς δόξης εἶναι διπλοῦς, ὡς καὶ ὁ τοῦ Μωυσέως. Ἡ ἐπιγραφή δὲν διασαφεῖ, ποίαν σκηνὴν τοῦ Μωυσέως παριστᾷ ἡ εἰκὼν, τὴν κλίσιν ἐπὶ τοῦ ὄρους Χωρήβ ἢ τὴν παράδοσιν τῶν ἐντολῶν ἐπὶ τοῦ Σινᾶ, πιθανώτερον ὅμως φαίνεται τὸ δεύτερον. Ἡ σκηνὴ αὕτη ἐν τῷ ὑφάσματι περατοῦται ἐκατέρωθεν διὰ γραμμῶν καθέτων. Δεξιὰ ἢ ὡς εἶναι πλατυτέρα. Ἀριστερόθεν σώζονται οἱ ὠμοὶ καὶ ἡ κεφαλὴ ἄλλης μορφῆς μετὰ στεφάνου δόξης, ἣτις ἀποβλέπει πρὸς ἀριστερὰν².

¹ Einfarbige Stoffe mit biblischen Darstellungen aus Aegypten (Orient oder Rom σελ. 90—126 μετὰ 4 πινάκ. καὶ 11 ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόν.).

² Αὐτόθι σελ. 105-107.

Εικ. 33. Τμήμα αβραμιασίου ἐπιγράμματος ἐκ τῆς οὐλόνης Reinhardt (Strzygowski).

Ἄνωθεν τῆς παραστάσεως τοῦ Μωϋσέως εὐρηται τὸ κάτω ἡμισυ μορφῆς γυναικός, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς πτυχώσεως τοῦ ἱματίου, ἐστραμμένης πρὸς ἀριστεράν. Εἰς τὴν μορφήν ταύτην ἀνήκει ἡ παρακειμένη ἐπιγραφή ΠΑΡΘΕΝΕ. Πρὸς δεξιάν φαίνονται λείψανα ἐτέρας μορφῆς ἢ ἄλλου ἀντικειμένου· μετὰ δὲ τὰς γραμμὰς αἰτίνες χωρίζουσιν ἐξ ἀριστερῶν τὴν παράστασιν ταύτην σφίζεται τὸ κάτω ἡμισυ ἄλλης καθημένης μορφῆς. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἰδίᾳ δύναται τις νὰ συμπεράνη ὅτι ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ ὑπῆρχον παραστάσεις ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας καὶ ὅτι ἐπομένως ἐν τῷ ὑφάσματι ὑπῆρχον σκηναὶ καὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης¹.

Πολλῶ σπουδαιότερον, λόγῳ τῶν εἰκόνων αὐτοῦ, εἶναι τὸ ἐν τῷ βερο-
λινίῳ μουσεῖῳ τῆς Καλλιτ. Βιομηχανίας τεμάχιον, ὅπερ ἔχει λευκὰς
σκηνας ἐπὶ ἐρυθροῦ ἐδάφους (εἰκ. 34). Τὸ ὅλον ὕψος τοῦ τεμαχίου τού-
του διαιρεῖται εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους ζώνας, μίαν πλατεῖαν ἐν τῷ μέσῳ,
ἐν ἣ ἐκτυλίσσεται ἡ κυρία παράστασις, καὶ δύο στενάς ἐκατέρωθεν ἐχού-
σας δευτερευούσας εἰκόνας. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ παράστασις πρὸς ἀριστεράν
περατοῦται διὰ καθέτου γραμμῆς, πρὸς δεξιάν δὲ εἶναι ἐφθαρμένη κατὰ
τὴν κάτω μάλιστα γωνίαν καὶ φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθει ἐντεῦθεν κατὰ
τὸ τρίτον τοῦλάχιστον τοῦ ὅλου. Ἐν τῇ σκηνῇ ταύτῃ περισσώθησαν δύο
ἀνδρικοί μορφαὶ καὶ λείψανα τρίτης πρὸς δεξιάν. Ἐξ αὐτῶν ἡ ἐν τῷ
μέσῳ εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον ἐκτείνουσα χεῖρας ἰκέτιδας, ὡσεὶ δεομένη·
φέρει πολυτελῆ ἀμφίεσιν, μακρὸν καὶ στενὸν χιτῶνα, κεκοσμημένον μετὰ
περισσῆς λεπτότητος διὰ κύκλων ἀκτινωτῶν περιβαλλομένων ὑπὸ στιγμῶν,
καὶ χλαμύδα καταπίπτουσαν ἐκ τῶν ὤμων καὶ τῶν ἀνυψωμένων βρα-
χιόνων, διασταυρουμένη δ' ἐπὶ τοῦ στήθους· τὸ ὑπόρραμα (φόδρα) αὐτῆς
εἶναι ποικίλως κεκοσμημένον· ὑπὸ τοὺς βραχίονας φέρει μικροὺς κύκλους
καὶ σειρὰν στιγμῶν, ἐπὶ δὲ τῆς πλατείας παρυφῆς ἄλλους κύκλους, οἵτι-
νες περιβάλλουσι σταυρούς. Δι' ὁμοίων κύκλων μετὰ σταυρῶν κοσμεῖται
καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς χλαμύδος, ὡς γίνεται δῆλον ὅπου αὐτὴ
διασταυροῦται. Ἡ κεφαλὴ τοῦ εἰκονιζομένου ἀνδρός εἶναι ἀγένειος καὶ
κλίνει πρὸς δεξιάν, περιβαλλομένη ὑπὸ οὐλῶν βοστρυχῶν, φέρει δὲ πιλί-
διον καὶ μέγαν στέφανον δόξης (nimbus). Μεταξὺ τοῦ στεφάνου τού-
του καὶ τῶν βραχιόνων διακρίνονται ἐκατέρωθεν σχήματα, ἅτινα ἔχουσιν
ὄψιν πτερύγων ἐκτετινομένων ὀριζοντίως μετὰ λεπτῶν γραμμῶν καθέτων.

¹ Strzygowski, αὐτόθι.